

VIRGINIA WOOLF

Savas kambarys



ALK

Moterys ištisus šimtmečius buvo nelyginant stebuklingi veidrodžiai, į kuriuos pažvelgęs vyras save matydavo dvigubai didesnį

Virginia Woolf



VIRGINIA
WOOLF

Savas kambarys

VIRGINIA WOOLF

Savas kambarys

Iš anglų kalbos
vertė
LINA BŪGIENĖ

CharibdĖ

VILNIUS
1998

UDK 820 - 3
Vo - 145

Virginia Woolf
A ROOM OF ONE'S OWN
A Harvest/HJB Book
Harcourt Brace Jovanovich,
Publishers
New York

Viršelio nuotraukose: Virginia Woolf apie 1903 m.,
Hogarth Press leidyklos spausdinimo mašina

Knygos leidimą finansavo Atiros Lietuvos fondas ir
Atviros visuomenės institutas Budapešte
(Vidurio Europos universiteto Vertimų projektas)

This edition published with support from
the Open Society Fund – Lithuania and from the
CEU Translation Project of the
Open Society Institute – Budapest

ISBN 9986 - 745 - 17 - 9
ISSN 1392 - 1673

Šis esė remiasi dviem pranešimais,
skaitytais Meno draugijoje Newnhame
ir Odtaa Girtone 1928 metų spalį.
Pranešimai buvo per ilgi skaityti ištisai,
o vėliau dar pataisyti ir papildyti.

pirmas skyrius

Tikriausiai nustebsite: „Juk prašėme pakalbėti apie moteris ir literatūrą – kuo gi čia dėtas savas kambarys?“ Pabandysiu paaiškinti. Kai jūs paprašėte pakalbėti apie moteris ir literatūrą, atsisėdau ant upės kranto ir susimąsčiau, ką šitie žodžiai reiškia. Tai galėtų būti tiesiog keletas pastabų apie Fanny Burney; dar keletas – apie Jane Austen; duoklė Brontë'ms ir apsnigtos Hawortho klebonijos vaizdelis; keli sąmojai, jei leisite, apie panelę Mitford; pagarbi užuomina apie George Eliot; paminėta ponia Gaskell – ir viskas. Bet ilgiau pagalvojus šie žodžiai nebeatrodė tokie paprasti. Antraštė „Moterys ir literatūra“ gali reikšti (o jūs gal kaip tik tai ir turėjote omeny), kokios tos moterys yra arba kokią literatūrą jos kuria, arba kokia yra literatūra apie jas; o gal kad visi šie trys dalykai glaudžiai susiję, ir jūs norite, kad aš juos būtent ir aptarčiau. Bet, pabandžiusi leistis pastaruoju keliu, kuris atrodė įdomiausias, tuoj pastebėjau vieną lemtingą kliūtį. Aš niekada negalėsiu padaryti kokios nors išvados. Niekad negalėsiu atlikti to, kas, mano manymu, yra svarbiausia pranešėjo pareiga, – po

valandą trukusių išvedžiojimų įduoti klausytojams į rankas auksinio tiesos grynuolio, kurį jie galėtų susivynioti į sąsiuvinių lapus ir visam laikui pasidėti ant židinio. Tegaliu jiems išsakyti savo nuomonę vienu antraeiliu klausimu: moteris privalo turėti pinigų ir savą kambarį, kad galėtų kurti, bet tada, kaip matote, didžioji moters ir literatūros prigimties problema lieka neišspręsta. Vengiu pateikti išvadą dėl šių dviejų dalykų, nes moterų ir literatūros problemos, mano nuomone, lieka neišspręstos. Tačiau, kad nors truputį pasitaisyčiau, ketinu kuo nuodugniausiai parodyti jums, kaip susidariau tokią nuomonę apie kambarį ir pinigus. Pabandysiu kuo išsamiau ir laisviau atskleisti minčių seką, įgalinusią taip manyti. Galbūt kai pateiksiu idėjas ir nuostatas, sudarančias šio teiginio pagrindą, pastebėsite tam tikrą jų ryšį su moterimis ir grožine literatūra. Šiaip ar taip, kai aptariamas labai ginčytinas dalykas – o kiekvienas klausimas apie lytis toks ir yra, – sunku tikėtis pasakyti tiesą. Tegalima tik parodyti, kaip susiformavo tam tikra nuomonė šiuo klausimu. Tegalima suteikti auditorijai galimybę pačiai pasidaryti išvadas, pastebėjus kalbėtojo ribotumą, išankstines nuostatas, silpnąsias vietas. Literatūroje labiau tikėtina rasti tiesą nei faktus. Štai kodėl aš ketinu, pasinaudodama visomis romanisto laisvėmis ir galimybėmis, apsakyti dvi pastarąsias dienas prieš man ateinant čionai: ką mąsčiau, slegiama jūsų užkrautos man problemos, kaip ją susiejau su savo kasdienybe ir kas iš to išėjo. Nereikia nė sakyti, kad tai, ką rengiuosi vaiz-

duoti, tikrovėje neegzistuoja; Oxbridge'as pramanytas kaip ir Fernhamas, „aš“ – tik patogus būdas pavadinti kažkam, ko nėra. Iš mano lūpų liesis melas, bet gal jame bus ir kiek tiesos; jums teks ją atsijoti ir nuspręsti, ar bent dalis tos tiesos verta dėmesio. Jei ne, galite ramiai mesti viską į šiukšlių dėžę ir čia pat užmiršti.

Taigi aš (vadinkite mane Mary Beton, Mary Seton, Mary Carmichael ar kaip tik norite – tat visiškai nesvarbu) prieš porą savaičių, gražią spalio dieną, susimąsčiusi sėdėjau ant upės kranto. Mane slėgė minėtoji našta: moterys ir literatūra, būtinybė pateikti kokią nors išvadą klausimu, keliančiu gausybę prietarų ir aistrų. Kairėje ir dešinėje auksu bei raudoniu švytėjo kažkokie rūmai, atrodė, lyg ugnis degtų. Kitame krante nuo nesibaigiančios raudos krūpčiojo gluosniai išsidraikiusiomis kasomis. Upėje atsispindėjo tai dangus, tai tiltas, tai liepsnojantis medis, o studentui nusiyrus valtele tie atspindžiai vėl lyg niekur nieko susivėrė už jo. Galėjai taip sėdėti ir mąstyti kiaurą dieną. Mano apmąstymai, jei verta juos taip pagarbiai vadinti, nelyginant valas nuo meškerės dryko pasroviui. Sūpavosi šen ir ten, minutė po minutės, tai nugrimzdamas, tai vėl iškildamas tarp atspindžių ir vandens augalų, kol ant jo galo pasirodė minčių sankaupa, – žinote, kažkas staiga trūkteli, o tada belieka atsargiai ištraukti ir kruopščiai išdėlioti laimikį. Deja, padėta ant žolės toji mano mintis atrodė baisiai menka ir nereikšminga, geras žvejas tokį mailių paleistų atgal į upę paūgėti, kol jis taps vertas iškepti ir suvalgyti. Dabar aš

jūsų ta mintimi nevarginsiu, patys galėsite ją įžvelgti tolesniuose mano samprotavimuose.

Kad ir kokia menka, toji mintis vis dėlto turėjo mįslingą savo padermės savybę – toliau galvojant, ji darėsi vis svarbesnė ir vis labiau jaudino; čia atsirasdama, čia pranykdama šmėsčiojo šen bei ten ir sukėlė tokią sumaištį galvoje, kad darėsi nebeįmanoma ramiai nusėdėti. Štai kodėl aš staiga pasijutau itin spėriai bežengianti per žolę. Akimirksniu lyg iš po žemių išdygęs žmogus užtvėrė man kelią. Ne išsyk supratau, kad šio keisto subjekto vizitiniu švarku ir išeiginiais marškiniais mostai skirti man. Jo veide atsispindėjo siaubas ir pasipiktinimas. Greičiau instinktu nei protu suvokiau – tai buvo universiteto Tvarkdarys, o aš buvau moteris. Aš ėjau veja, o tai buvo leidžiama tik mokslinės draugijos nariams bei profesoriams; mano vieta – ant žvyro. Visa tai supratau akimirksniu. Vos tik grįžau į taką, Tvarkdarys nuleido rankas, jo veidas atgavo įprastą ramybę, ir nors veja eiti patogiau negu žvyru, nieko baisaus neatsitiko. Mokslinės draugijos narius ir profesorius, kad ir iš kokio jie būtų koledžo, tegalėjau apkaltinti vien tuo, kad gindamas jų veją, sėkmingai voluojamą jau 300 metų, Tvarkdarys visai išbaidė mano mažąją žuvelę.

Nebeatsiminiau, kokia gi idėja privertė mane taip baisiai nusidėti. Ramybė ištirpo lyg debesėlis danguje, nes, jei ji kur nors ir tvyro, tai nebent Oxbridge'o rūmuose bei kiemuose gražų spalio rytmetį. Einant pro šias senas koledžų sales, visi nemalonumai kažkaip nutolsta, kūnas atsi-

duria lyg nuostabiame stiklo kabinete, pro kurio sienas neprasiskverbia joks garsas, o siela, kurios nepasiekia gyvenimo realybė (jei tik dar sykį neužlipsi ant vejos), gali laisvai atsiduoti meditacijai ir akimirkos harmonijai. Atsitiktinai atmintyje išplaukė vienas senas esė apie apsilankymą Oxbridge'e ilgų atostogų metu. Tai priminė Charlesą Lambą – Šventąjį Charlesą, kaip pasakė Thackeray'us, glausdamas Lambo laišką prie kaktos. Tikrai, iš visų mirusiųjų (pateikiu jums savo mintis taip, kaip jos man kilo) Lambas yra artimiausias mums savo dvasia, jo rūpi paklausti: „Sakyk, kaip tu parašei savuosius esė?" Jo esė geresni net už Maxo Beerbohmo, nepaisant viso pastarųjų tobulumo, pamaniau, nes laukinės fantazijos proveržis, švytinti genijaus dvasia pripildo juos poezijos, nors ir palieka neišbaigtus ir netobulus. Tada, berods prieš šimtmetį, Lambas atvyko į Oxbridge'ą. Ir, aišku, parašė esė – nepamenu jo pavadinimo – apie Miltono poemų rankraštį, kurį čia surado. Regis, tai buvo *Lycidas*, ir Lambas rašė, kaip jį sukrėtė mintis, kad bent vieną *Lycido* žodį galima būtų pakeisti. Šventvagiška atrodė net pagalvoti, kad Miltonas būtų galėjęs keisti žodžius šioje poemoje. Kiek įmanydama bandžiau prisiminti *Lycidą* ir spėliojau, kokį žodį ir kodėl Miltonas būtų galėjęs pakeisti. Staiga man šovė galvon, kad tas pats rankraštis, kurį skaitė Lambas, guli tik už keleto šimtų jardų, taigi galiu pereiti Lambo pėdomis per kiemą ir pakliūsiu į garsiąją biblioteką, kur saugomas toksai lobis. Dar daugiau – pradėjusi vykdyti šį sumanymą

prisiminiau, kad būtent šioje įžymioje bibliotekoje saugomas ir Thackeray'aus *Esmondo* rankraštis. Kritikai dažnai vadina *Esmondą* geriausiu Thackeray'aus romanu. Tačiau dirbtinis stilius, mėgdžiojant XVIII amžių, kiek atsimenu, žaloja kūrinį, nors iš tiesų to amžiaus stilius buvo įgimtas Thackeray'ui – tai nesunku įrodyti, žvilgtelėjus į rankraštį; įsitikintume, jog dirbtinumai daro įtaką ne kūrinio stiliui, bet prasmei. Tik reikia nuspręsti, kas yra stilius, o kas – prasmė, klausimas, kurį... bet čia aš priėjau duris į pačią biblioteką. Matyt, ir pravėriau jas, nes staiga priešais išdygo griežtas, žilas, malonus džentelmenas, kuris lyg angelas sargas, plevėsuodamas juodos mantijos skvernais, užtvėrė man kelią ir žemu balsu pareiškė apgailestaująs, bet damos įleidžiamos į biblioteką tik lydimos koledžo profesoriaus arba pateikusios rekomendacinį laišką.

Garsiajai bibliotekai visai nesvarbu, kad moteris siunčia jai prakeiksmus. Ori ir tyli, saugiai užskleidusi visus savo lobius, biblioteka ramiai miega ir man miegos amžinai. Niekad joje neaidės mano žingsniai, niekad neprašysiu jos svetingumo, – šitaip prisiekiau, pasipiktinusi grįždama atgal. Buvo dar valanda iki pietų, ir ką gi turėjau veikti? Klajoti po pievas? Sėdėti prie upės? Tai irgi būtų buvę nebloga – gražus rudens rytas, raudoni lapai, krintantys žemėn... Bet mano ausis pasiekė muzikos garsai. Vyko kažkokios iškilmės ar pamaldos. Man einant pro koplyčios duris, didingai gaudė vargonai. Netgi krikščioniškas liūdesys tokią giedrą dieną veikiau panėšėjo į liūdesio

prisiminimą nei į tikrą sielvartą; netgi senovinių vargonų griaudėjimas skleidė ramybę. Norėjau užsukti vidun, jei būčiau turėjusi teisę, o juk vėl galėjo sustabdyti bažnyčios tvarkdarys ir pareikalauti krikšto liudijimo ar dekano rekomendacijų. Tačiau šių didingų pastatų išorė dažnai ne prastesnė už jų vidų. Be to, buvo smagu stebėti besirenkančius kongregacijos narius: jie ėjo vidun ir vėl laukan, sukinėjosi prie koplyčios nelyginant bitės prie avilio landos. Daugelis dėvėjo kepures ir mantijas, kai kurių apdarą puošė kailiai, dar kitus atveždavo invalidų vežimėliais, o treti, nors dar tik pusamžiai, buvo tokie susiraukšlėję ir keistai prislėgti, jog priminė milžiniškus krabus ir vėžius, sunkiai ropojančius akvariumo smėliu. Atsirėmiau į sieną ir pagalvojau, kad universitetas išties panašus į rezervatą, globojantį retas rūšis, kurios tuoj pat išnyktų, jei gautų pakovoti už būvį ant Strando grindinio. Atminty ėmė kilti senos istorijos apie senus dekanus ir dėstytojus, bet kol sukaupiau drąsą švilptelėti – pasakojama, kad sušvilpus senasis profesorius X staiga pasileidžiąs šuoliais, – garbingoji kongregacija jau buvo sugužėjusi vidun. Liko tik koplyčios fasadas. Kaip žinote, jos kupolai bei smailės naktį mylių mylias matyti kalvose, švytintys ir panašūs į laivą, amžinai plaukiantį ir niekaip nepasiekiantį uosto. Tikriausiai šio kiemo, jo lygių vejų, masyvių pastatų ir pačios koplyčios vietoje kadaise taip pat telkšojo pelkės, siūravo žolė ir knaisiojosi kiaulės. Galybė arklių ir jaučių iš tolybių vilko vežimais akmenis, reikėjo milžiniško triūso tvarkingai

sukrauti vienam ant kito tuos pilkus blokus, kad iškiltų sienos, kurių šešėlyje aš dabar stoviu, paskui meistrai stiklino langus, šimtmečiais ant to stogo plušo mūrininkai su glaistu ir cementu, kastuvais ir mentelėmis. Kiekvieną šeštadienį kas nors privalėjo iš odinio kapšo į senas jų saujas pripilti aukso bei sidabro, kad vakare jie turėtų už ką pasilinksminti kaip įpratę. Mąsčiau apie nenutrūkstančią aukso ir sidabro srovę, kuri turėjo plaukti į šiuos rūmus, kad toliau būtų vežami akmenys ir dirbtų mūrininkai, kad būtų lyginama, kasama, taisoma, sausinama. Tuomet buvo tikėjimo amžius, ir pinigai pylėsi lyg iš gausybės rago, krovė tuos akmenis ant tvirtų pamatų, o kai iškilo sienos, pinigai dar gausiau plūstelėjo iš karalių, karalienių bei didikų iždų: jie turėjo laiduoti, kad čia bus giedami himnai ir rengiami mokslininkai. Buvo padovanota žemių, mokama dešimtinė. Kai baigėsi tikėjimo ir atėjo švietimo amžius, toji aukso bei sidabro srovė nenutrūko, steigtos katedros, samdyti dėstytojai; tiktai auksas ir sidabras dabar sruvo ne iš karaliaus iždo, o iš pirklių ir įmonininkų kasų, iš piniginių tų žmonių, kurie susikrovė turtą gamindami ir gera valia grąžino didelę jo dalį universitetui, išmokiusiam amato, kad jame būtų įsteigta daugiau vietų klausytojams, dėstymo kursų, stipendijų. Štai iš kur bibliotekos ir laboratorijos, observatorijos, puikiai aprūpintos gausybe brangių ir jautrių instrumentų, dabar surikiuotų stiklo lentynose ten, kur prieš šimtmečius siūravo žolė ir knaisiojosi kiaulės. Aišku, – pagalvojau žingsniuodama palei rūmus,

– aukso ir sidabro pagrindas pakankamai tvirtas, o ant siūruojančių žolynų paklotas lygus grindinys. Vyrai keturkampėmis skrybėlėmis susirūpinę siuvo nuo vienų laiptų prie kitų. Languose žydėjo ryškios gėlės. Kažkur viduje grojo gramofonas. Negalėjau nemąstyti, tačiau bet kokie apmąstymai staiga nutrūko. Ėmė mušti laikrodis. Reikėjo eiti pietų.

Įdomu, kad rašytojai paprastai stengiasi mus įtikinti, jog pietaujant dažniausiai atmintin įstringa koks sąmojingas posakis ar išmintingas poelgis. Tačiau jie beveik niekad neprasitaria apie tai, kas valgoma. Tartum visi rašytojai be žodžių būtų susitarę neminėti sriubos, lašišos ir ančiukų, sakytum, sriuba, lašiša ir ančiukai nieko nereiškia, lyg niekas niekada nesurūkytų cigaro ir neišgertų nė stiklo vyno. Aš visgi leisiu sau sulaužyti šį susitarimą ir pasakysiu, kad tąsyk pietūs prasidėjo nuo jūros liežuvių, patiektų gilioje lėkštėje, o ant jų koledžo virėjas buvo užpylęs balčiausio padažo, nusėto rudomis dėmelėmis lyg stirnos šonai. Po to atkeliavo kurapkos. Tačiau klystumėte manydami, kad tai tebuvo porelė pilkų parudusių paukščių. Buvo patiekta daugybė įvairiausių kurapkų su gausybe padažų ir salotų, aštrių ir saldžių, kiekvienas savo ruožtu; su plonai supjaustytomis, bet ne kietomis bulvėmis, su Briuselio kopūstais, panašiais į rožės pumpurus, tik sultingesniais. Ir kai tik kepsnius su visais priedais sudorojome, tylenis patarnautojas (nelyginant kuklesnis to paties Tvarkdario įsikūnijimas) padėjo prie-

šais mus desertą: tikrą cukrinį kalną, kylantį iš servetėlių jūros. Palyginti jį su pudingu nurodant, kad tai ryžiai su tapioka, būtų tiesiog įžeidimas. Be to, taurės buvo pripildytos geltono ir purpurinio skysčio, ištuštintos ir vėl pripiltos. Taip pamažu ties stuburo viduriu, kur yra sielos buveinė, įsižiebė išmintingo pokalbio šviesa, bet ne ta stipri elektros kibirkštis, vadinama žavesiu, švytinti mūsų lūpose, o nepalyginamai gilesnis, subtilesnis ir paslaptingesnis žėrėjimas, panašus į sodrią gelsvą liepsną. Niekur nereikėjo skubėti. Nieko nereikėjo vaizduoti. Nereikėjo būti kažin kuo – tik savimi. Mes visi drauge su Vandycku keliavome į rojų – kitaip tariant, koks gražus atrodo gyvenimas, koks saldus atpildas už viską, kokios bereikšmės pagieža ir skriaudos, kokia nuostabi draugystė ir tavojo luomo bendrija, kai, užsidegusi gerą cigaretę, įsitaisai tarp priegalvių lango nišoje!

Jei po ranka būtų pasitaikiusi peleninė, jei nebūtų reikėję nukrėsti pelenų pro langą, jei aplinkybės būtų susidėjusios kitaip, galbūt tos beuodegės katės nė nebūčiau pastebėjusi. Bjaurus nukirstauodegis padaras, sėlinantis per kiemą, netikėtai sudrumstė mano nuotaiką. Lyg kas būtų užtemdęs šviesą. Tikriausiai puikiojo reinvynio kerai išsisklaidė. Stebėdama, kaip beuodegė katė stabteli pievutės vidury, lyg irgi keltų klausimus visatai, jaučiau, kad kažko pritrūko, kažkas pasikeitė. Bet ko gi stinga, kas pasikeitė? – tardžiau save, klausydamasi pokalbio. Norėdama į tai atsakyti, turėjau mintimis persikelti iš šio kambario į pra-

eitį, net į prieškarį, ir prisiminti kitus pietus, vykusius ne per toliausiai nuo čia, bet visai kitokius. Viskas buvo kitaip. Tuo tarpu svečiai, kurių buvo daug, – jauni vyrai ir moterys – toliau sau maloniai, laisvai ir linksmai šnekučiavosi. Lyginau šį pokalbį su anuo ir jau neabejojau, kad tai pirmojo palikuonis, teisėtas įpėdinis. Viskas buvo taip pat, išskyrus... Čia aš ištempiau ausis, kad išgirsčiau ne tai, kas sakoma, o bendrą pokalbio toną. Taip, būtent jis buvo pakitęs. Prieš karą tokiuose susiėjimuose būtų buvę kalbama lygiai tas pat, bet skambėję būtų kitaip, nes tais laikais žodžius palydėdavo tam tikras garsas, neartikuliuotas, bet muzikalus, jaudinantis, pakeičiantis netgi jų prasmę. Ar pavyktų dabar suteikti kalbai tokį skambesį? Galbūt poetams padedant. Prie pat manęs gulėjo knyga, paėmusi ją, netyčia atverčiau Tennysoną. Štai jo posmas:

Tai ašara tyra nukrito
Nuo kryžiažiedės, kur prie vartų.
Ateina mylimoji tarsi rytas,
Ateina, nes taip buvo lemta.
Raudona rožė šnibžda: „Netoli jau“,
Baltoji rauda: „Regis, per vėlai“,
Pentinius pritaria: „Tai ji, tikrai ji“,
Ir atsidūsta lelija: „Ateis“. *

Ar tokius žodžius šnabždėjo vyrai anų prieškarinių pietų metu? O ką moterys?

* Eiles vertė J. Balčius

Mana širdis – lyg paukštė čiulbanti,
Susukus lizdą palei pat upelį;
Mana širdis – lyg obelis grakšti,
Kuri vaisius išsirpusius į saulę kelia;
Mana širdis – vaivorykštės varsų pilna,
Kai skęsta ji į ramią jūrą;
Mana širdis palaimos sklidina,
Nes meilė išsvajota ją užbūrė.

Ar tokius žodžius kartojo moterys anų prieškarinių pietų metu?

Buvo taip juokinga įsivaizduoti žmones, memblenančius šitokius dalykus, tegul net ir pašnibždomis per pietus, kad prapliupau kvatoti ir gavau aiškinti juoko priežastį, rodydama į beuodegę katę – vargšą padarą, tikrai gana kvailai atrodantį pievutės viduryje. Negi ji tokia gimė, o gal neteko uodegos per kokią nelaimę? Beuodegės katės gana retos, nors manoma jų esant Meno saloje. Tai keisti padarai, veikiau įdomūs nei gražūs. Tiesiog neįtikėtina, kad uodega – toks svarbus daiktas... Jūs juk žinote, kas kalbama, pietums pasibaigus, kol visi ieško paltų ir skrybėlių.

Šeimininko vaišingumo dėka mūsų pietūs užtruko ilgokai. Gražioji spalio diena jau slinko vakarop, ir lapai krito nuo medžių, man einant pro šalį. Vartai vieni po kitų užsidarydavo paskui mane, lyg leistųsi uždanga. Daugybė tvarkdarių rakino daugybę gerai suteptų spynų; lobyną patikimai uždarinėjo nakčiai. Alėjos gale išeini į kelią (pamiršau, kaip jis vadinasi), vedantį ligi pat Fernhamo, tik

reikia laiku pasukti. Bet aš turėjau dar galybę laiko. Vakarienė neprasidės anksčiau nei pusę aštuonių. Tiesiog stebuklas, kaip poezijos posmelis sugeba įstrigti galvoje, versdamas kojas kilnotis į taktą. Žodžiai –

Tai ašara tyra nukrito
Nuo kryžiažiedės, kur prie vartų.
Ateina mylimoji tarsi rytas... –

tvinksėjo mano gyslose, kol greitu žingsniu ėjau link Headingley'io. Priėjusi užtvanką, per kurią gurgėjo vanduo, aš jau niūniavau:

Mana širdis – lyg paukštė čiulbanti,
Susukus lizdą palei pat upelį;
Mana širdis – lyg obelis grakšti...

Tai bent poetai, – šūktelėjau prieblandon, – tai bent būta poetų!

Nors supratau, kad kvaila ir absurdiška lyginti tokius dalykus, bet, apimta keistos pagiežos savo amžiui, ėmiau spėlioti, ar galėčiau sąžiningai nurodyti du tokius didelius šių dienų poetus, kokie anuomet buvo Tennysonas ir Christina Rossetti. Akivaizdu, kad neįmanoma nė lyginti, – galvojau, žvelgdama į putojančią srovę. Anoji poezija taip jaudina ir žavi todėl, kad sukelia ankstyvesnius jausmus (tikriausiai būdingus prieškariniams pokyliams), į kuriuos atsiliepiama lengvai, greitai, nebandant jų tikrinti ar lyginti su kokia nors dabartine jausena. O gyvieji poetai reiškia jausmus, sukeltus šią akimirką ir plėšte išplėštus iš mūsų.

Mes nesugebame jų iš karto atpažinti, kažkodėl netgi bijome jų; atidžiai stebime ir įtariai bandome surasti kokį į juos panašų seną jausmą. Štai kodėl šiuolaikinė poezija atrodo tokia sudėtinga, kad netgi nesugebame įsiminti daugiau kaip dviejų gero šiuolaikinio poeto eilučių. Todėl ir mano atmintis man nepagelbėjo – pritrūkau medžiagos argumentacijai. Bet kodėl gi, – toliau mąsčiau, žingsniuodama Headingley'io link, – kodėl mes liovėmės šnibždėti eiles pietų metu? Kodėl Alfredas nebedeklamuoja:

Ateina mylimoji tarsi rytas?

Kodėl Christina nebeatsako:

Mana širdis palaimos sklidina,
Nes meilė išsvajota ją užbūrė?

Ar dėl to kaltas karas? Nejaugi, 1914 rugpjūty plykstelėjus karo liepsnai, jos šviesoje vyrų ir moterų veidai taip nublanko, kad žuvo visa romantika? Žinoma, tai daugeliui sukėlė šoką (ypač moterims su jų iliuzijomis apie išsilavinimą ir panašiai) – matyti valdovų veidus, apšviestus pabūklų ugnies. Kokie bjaurūs ir kvaili atrodė visi jie – vokiečiai, anglai, prancūzai. Tačiau kad ir ką mes kaltintume, iliuzija, vertusi Tennysoną ir Christiną Rossetti taip aistringai apdainuoti artėjančią meilę, dabar yra kur kas retesnis dalykas nei tada. Dabar tik skaitome, žiūrime, klausomės, prisimename. Bet kodėl gi mes sakome „kaltintume"? Jei tai tebuvo iliuzija, gal reikėtų garbinti katastrofą,

kuri, kad ir kokia baisi, sudaužė iliuziją ir vieton jos įdavė mums tiesą? Už tiesą... Taškeliai čia žymi vietą, kai beieškodama tiesos, aš pražiopsojau posūkį į Fernhamą. Iš tikrųjų, – klausiau savęs, – kur čia tiesa, o kur – iliuzija? Pavyzdžiui, koks namų vaizdas tikrasis: ar tas, kurį matau dabar, kai jie blausūs, iškilmingi, apdulkėjusiais raudonais langais, ar devintą valandą ryto, kai jie atviri, įraudę, murzini, pilni skanėstų ir batų raištelių? Arba gluosniai, upė ir sodai palei ją, padūmavę besidraikančiose miglose, o rytą, saulei tekant, švytintys auksu ir purpuru, – kur čia tiesa, kur iliuzija? Aš taip smulkiai pasakoju savo minčių vingius ir klaidžiojimus, nes pakeliui į Headingley'į nepriėjau jokios išvados, todėl lengvai galite įspėti, jog netrukus apsižiūrėjau praėjusi posūkį ir grįžau į Fernhamą.

Kadangi jau sakiau, jog buvo spalis, tai bijau prarasti jūsų pagarbą ir rizikuoti geru grožinės literatūros vardu, staiga pakeisdama metų laiką ir imdama vaizduoti sode per tvorą svyrančias alyvas, krokus, tulpes bei kitas pavasario gėles. Literatūra turi remtis faktais, kuo jie teisingesni, tuo geresnė literatūra – šitaip mus mokė. Taigi tebebuvo ruduo, tebekrito geltoni lapai, tiesa, truputį greičiau nei pirma, nes jau atėjo vakaras (dvidešimt trys minutės po septynių, jei kalbėsime tiksliai) ir pakilo brizas (iš pietvakarių, jei kalbėsime pedantiškai). O mano galvoje tebeskambėjo:

Mana širdis – lyg paukštė čiulbanti,
Susukus lizdą palei pat upelį;

Mana širdis – lyg obelis grakšti,
Kuri vaisius išsirpusius į saulę kelia, –

gal būtent Christinos Rossetti eilės buvo iš dalies kaltos dėl mano kvailų fantazijų, – aišku, tai būta tik jų! – kad sode sviro alyvų žiedai, šen bei ten plasnojo drugeliai, ore sklaidėsi žiedadulkės. Pūtė vėjelis, nors nežinau, kokios krypties, virpino ką tik išsprogusius lapus, ir oras buvo pilnas jų pilkai sidabrinio plazdėjimo. Buvo jau prieblandos metas, kai spalvos blanksta, o langai žybčioja auksu ir purpuru lyg neramios širdies tvinksniai, kai vos atsiskleidęs pasaulio grožis tuoj tuoj turi išnykti (štai aš įėjau į sodą, nes vartai buvo neatsargiai palikti atviri, o tvarkdarių nesimatė); tas nepastovus pasaulio grožis yra dvipusis – juokas ir skausmas – ir draskyte drasko širdį. Prieš mane pavasario sutemose plytėjo Fernhamo sodai, laukiniai, atviri, o aukštoje rasotoje žolėje įsimaišę narcizai ir katilėliai lingavo vėjyje. Pastato langai, panašūs į laivo iliuminatorius didžiulėse raudonų plytų bangose, atrodė tai citrinų, tai sidabro spalvos, atspindėdami greit lekiančius pavasarinius debesis. Kažkas gulėjo hamake, kažkas, pusiau nematomas tokioje šviesoje lyg vaiduoklis, pasileido per veją – nejaugi niekas nesustabdys? – o tada terasoje, tartum išėjusi pakvėpuoti grynu oru ir žvilgtelėti į sodą, pasirodė gunktelėjusi figūra, didžiulė, bet kukli, stambia kakta ir nudėvėta suknele, – negi tai galėjo būti garsioji mokslininkė, pati J. H.? Viskas aplink buvo padūmavę, o sykiu ryšku – lyg dulkių uždangą viršum sodo būtų tarsi kardu

perkirtusi žvaigždės šviesa: kažkas baisaus kilo iš pačios pavasario širdies. Nes jaunystė...

Šit ir mano sriuba. Vakarienei buvo padengta didžiajame valgomajame. Pavasaris dingo kaip dūmas – iš tiesų buvo tik spalio vakaras. Visi sėdėjo susirinkę valgomajame, vakarienė buvo paruošta. Atnešė sriubą – paprasčiausią sultinį, niekas jame nežadino vaizduotės. Pro vaiskų skystį lengvai galėjai įžiūrėti, jei kas būtų buvę nupiešta ant lėkštės dugno. Bet nieko nebuvo. Balta lėkštė. Po to atnešė jautienos su tradiciniais žalumynais ir bulvėmis – įprastinė trejybė, verčianti prisiminti galvijų kumpius murziname turguje, susisukusius Briuselio kopūstus pageltusiais pakraščiais, mėginimus nusiderėti, moteris su rezginėmis pirmadienio rytą. Nebuvo jokio reikalo skųstis kasdieniu žmonių maistu – jo visiškai pakako, kalnakasiai, be abejo, gaudavo mažiau. Po to padavė džiovintų slyvų bei pudingo. Ir jei kas piktintųsi, kad džiovintos slyvos (jos daržovės, o ne vaisiai) net ir su pudingu – bjaurus valgis, kad jos surambėjusios kaip šykštuolio širdis ir išskiria skystį, kuris galėtų sroventi gyslomis šykštuolio, aštuoniasdešimt metų gailėjusio sau vyno lašo ir šilumos, bet vis tiek nieko nedavusio vargšams, tai toks žmogus galėtų prisiminti, kad yra kas kukliai pasitenkina ir slyvomis. Paskui gavome sausainių ir sūrio, aplink stalą be ceremonijų pasiuntė ąsotį vandens, nes sausainiai visuomet sausi, o šie buvo patys tikriausi sausainiai. Ir viskas. Vakarienė baigėsi. Visi garsiai atitraukė

kėdes, besisukančios durys įsiūbuotos varstėsi į abi puses, greit kambaryje nebeliko jokių valgymo pėdsakų, jis buvo sutvarkytas rytdienos pusryčiams. Koridoriais ir laiptais dainuodamas dundėjo anglų jaunimas. Kadangi buvau čia svetimas žmogus, viešnia (Fernhame aš turėjau ne daugiau teisių nei Trinity'je, Somerville'yje, Girtone, Newnhame ar Christchurche), tai jokiu būdu negalėjau pareikšti: „Vakarienė buvo ne kažin kokia"; arba (mudvi su Mary Seton dabar sėdėjome jos kabinete): „Kodėl mes negalėjome dviese pavakarieniauti čia?", nes toks pasakymas būtų reiškęs, jog kišu nosį į slaptus namų ūkio reikalus, o šie namai taip stengėsi sudaryti linksmumo ir vaišingumo įspūdį. Ne, nebuvo galima sakyti nieko panašaus. Išties pokalbis kurį laiką nesimezgė. Žmogui, sudarytam iš širdies, kūno ir smegenų, kol šios dalys dar neišsiskirstę kas sau, kaip, be abejo, bus ir visą milijoną metų ateityje, geras valgis yra be galo svarbi malonaus pokalbio sąlyga. Mes negalime gerai galvoti, gerai mylėti, gerai miegoti, jei gerai nepavalgėme. Nuo jautienos ir džiovintų slyvų sielos šviesa neįsižiebs. Mes gal ir keliaujame visi į rojų, o Vandyckas, tikėsimės, laukia mūsų kur nors už kampo – tokią įtartinai neaiškią nuotaiką sukelia jautiena ir slyvos, patiektos po dienos darbo. Laimei, mano draugė, gamtos mokslų dėstytoja, turėjo bufete apvalainą buteliuką ir porą taurių (bet juk būtų reikėję pradėti nuo jūros liežuvių ir kurapkų!), taigi mes galėjome pasislinkti arčiau ugnies ir užglaistyti dienos nesėkmes. Po

minutės jau laisvai nardėme tarp visų tų įdomių ir pikantiškų naujienų, kurios susikaupia galvoje, kai ilgai nematome kokio savo pažįstamo, ir kurias iškart skubame aptarti, vėl jį susitikę: štai vienas vedė, o kitas ne, šitas mano taip, o anas – kitaip, tas be galo išsilavinęs, o šis – tikras nevykėlis; panašūs svarstymai apie žmogaus prigimtį ir tą nuostabų mūsų pasaulį trykšte trykšta pokalbio pradžioje. Kol mes visa tai aptarinėjome, susigėdusi pajutau kylant kažkokią savaiminę minčių tėkmę, viską nešančią su savimi. Mes galėjome šnekučiuotis apie Ispaniją ir Portugaliją, apie knygas, arklių lenktynes, bet iš tikrųjų mane domino vien mintys apie mūrininkus, prieš penkis šimtmečius dirbusius ant stogo. Karaliai ir didikai maišais gabeno lobius ir pylė juos žemėn. Šis vaizdas vis atgydavo mano sąmonėje drauge su kitu – liesos karvės, murzinas turgus, suvytusios daržovės, surambėjusios senų šykštuolių širdys. Abu šie paveikslai, tokie nerišlūs, padriki ir beprasmiai, nuolat iškildavo mano vaizduotėje, mėgindami išstumti vienas kitą, kol galutinai mane užvaldė. Jei nenorėjau visai sudarkyti pokalbio, turėjau išsakyti tuos vaizdinius, tuomet, jei pasiseks, jie sunyks ir sutrupės nelyginant suirusio karaliaus galva, atidarius jo karstą Windsore. Taigi aš trumpai papasakojau panelei Seton apie mūrininkus, ištisus amžius triūsusius ant koplyčios stogo, apie karalius, karalienes ir didikus, maišais gabenusius auksą bei sidabrą, kad pažertų jį žemėn, apie tai, kaip didieji mūsų laikų magnatai klojo čekius ir ob-

ligacijas ten, kur seniau buvo kraunamos brangenybės ir aukso luitai. Visa tai sudėta į anų koledžų pamatus, – pasakiau. O ant ko gi stovi šis koledžas, kuriame mes dabar sėdime, kas guli po įspūdingomis raudonų plytų sienomis ir nepriižiūrima sodo žole? Iš kieno kišenės sumokėta už tuos kuklius indus, iš kurių mes valgėme, ir (lepteléjau, nespėjusi susigriebti) už jautieną bei pudingą su slyvomis?

Ką gi, apie 1860-uosius, – pradėjo Mary Seton, – bet juk jūs visa tai žinote, – susigriebė, matyt, nenorėdama leistis į ilgas kalbas. Vis dėlto papasakojo. Buvo išnuomotos patalpos, sudaryti komitetai, išsiuntinėti laiškai, parengti cirkuliarai. Vyko susirinkimai, skaitė atsakymus: toks ir toks žada tiek ir tiek, o ponas X neduos nė penso. *Saturday Review* išėjo labai piktas. Kaip čia įkūrus fondą pareigoms apmokėti? Gal surengti labdaros mugę? Negi negalima rasti gražios mergaitės pasodinti į pirmąją eilę? Pažvelkime, ką apie tai pareiškė Johnas Stuartas Millis. Kaip įkalbėti redaktorių išspausdinti laišką? Ar pavyks įprašyti ledi X jį pasirašyti? Juk ji išvykusi. Maždaug šitaip prieš šešiasdešimt metų buvo veikiama, visa tai pareikalavo milžiniškų pastangų ir daugybės laiko. Tik po ilgos kovos, nugalėjus didžiulius sunkumus, buvo surinkta trisdešimt tūkstančių svarų.[1] Taigi aišku, kad mes negalime turėti vyno, kurapkų, tarnų alaviniams indams nešioti, – pasakė

[1] „Mums buvo paaiškinta, kad mažų mažiausiai reikėtų 30 000 svarų... Tai nėra didelė suma, turint omeny, kad šis koledžas žada būti vienintelis toks visoje Didžio-

Mary. Mes negalime turėti sofų ir atskirų kambarių. „Su patogumais, – pacitavo ji iš kažkokios knygos, – turėsime luktelėti“.[2]

Pagalvojus apie visas tas moteris, metai po metų sunkiai dirbusias, kad sukrapštytų porą tūkstančių svarų, apie triūsą, kurį jos dėjo, kad sukauptų trisdešimt tūkstančių, širdis prisipildo apmaudo dėl apverktino mūsų lyties skurdo. Ką gi veikė mūsų motinos, kad nepaliko mums jokio turto? Pudravosi nosis? Dairėsi į parduotuvių vitrinas? Lepinosi Monte Carlo saulėje? Pastebėjau ant židinio keletą nuotraukų. Mary motina – jei tai buvo jos atvaizdas – laisvalaikiu gal ir paišlaidaudavo (ji su vyru pastorium turėjo trylika vaikų), bet tokio smagaus ir linksmo gyvenimo pėdsakų jos veide negalėjau įžiūrėti. Ji nebuvo graži: nuotraukoje matėme pagyvenusią damą, apsigaubusią languota skara, prilaikoma didelės kamėjos; sėdėdama pintoje kėdėje, ji mėgino priversti spanielį žiūrėti tiesiai į fotoaparatą, o jos veido išraiška atrodė linksma, bet dirbtinė – tarsi jinai neabejotų, kad šuo tikrai sujudės, kai bus spustelėtas mygtukas. Jei ji būtų ėmusis verslo, jei būtų įkūrusi dirbtinio šilko įmonę ar tapusi biržos magnate, būtų galėjusi palikti Fernhamui du tris šimtus tūkstančių svarų, ir mes šįvakar būtume itin maloniai leidu-

joje Britanijoje, Airijoje ir kolonijose, ir tai, kaip lengvai surenkamos berniukų mokykloms reikalingos sumos. Bet žinant, kaip maža žmonių iš tikrųjų trokšta, kad moterys lavintųsi, tai gana sunku“. LADY STEPHEN, *Life of Mis Emily Davies* („Panelės Emily Davies gyvenimas“).

[2] „Kiekvienas sukrapštytas pensas buvo skiriamas statyboms, o patogumai atidedami vėlesniems laikams“. R. STRACHEY, *The Cause* („Veiklos tikslas“).

sios laiką, diskutuodamos apie archeologiją, botaniką, antropologiją, fiziką, atomo sandarą, matematiką, astronomiją, reliatyvumą ar geografiją. Jeigu ponia Seton, jos mama ir senelė būtų išmokusios didžiojo meno kalti pinigą ir savo tėvų bei senelių pavyzdžiu būtų palikusios lėšų įsteigti katedroms, postams, premijoms, stipendijoms, skirtoms mūsų lyčiai, mudvi šįvakar būtume visai neblogai pavakarieniavusios, suvalgiusios paukštienos kepsnį, išgėrusios butelį vyno ir be baimės žvelgtume į ateitį, žinodamos, kad maloniai ir garbingai nugyvenome gyvenimą, atsidėjusios kokiam nors gerai apmokamam darbui. Būtume galėjusios tyrinėti arba rašyti, lankyti įžymias vietas, pasvajoti, atsisėdusios ant Partenono laiptų, arba tiesiog kas rytą dešimtą valandą eiti į tarnybą ir ramiai grįžti pusę keturių namo, kad parašytume kokį posmą poezijos. Tačiau jei ponia Seton ir panašios į ją damos būtų nuo penkiolikos metų kibusios į verslą, tuomet – tai rimtas kliuvinys mano samprotavimuose – tikrai nebūtų buvę Mary. O ką ji pati apie visa tai mano? – paklausiau. Pro užuolaidų plyšį dvelkė puiki ir rami spalio naktis, pora žvaigždžių šmėžavo pro nugeltusių medžių šakas. Ar tam, kad Fernhamas vienu plunksnos brūkštelėjimu būtų aprūpintas maždaug penkiasdešimčia tūkstančių svarų, Mary pasiryžtų atsisakyti šios nakties prisiminimų apie vaikystės žaidimus ir kivirčus (jų šeima buvo itin darni, nors ir gausi) tėvų namuose Škotijoje, kurios nuostabų orą ir puikius pyragus ji nuolat gir-

davo? Kad aprūpintų koledžą, moteris turėtų visiškai atsisakyti šeimos. Sukrauti turtą ir dar išauginti trylika vaikų – šito neįveiktų jokia gyva būtybė. Pažvelkime atidžiau, ką tai reiškia. Iš pradžių – devynetą mėnesių išnešioti kūdikį. Tada vaikas gimsta. Trejetą ar ketvertą mėnesių reikia jį maitinti. Paskui mažiausiai penkerius metus žaisti su juo. Juk negalima vaiko tiesiog paleisti į gatvę. Žmonės, lankęsi Rusijoje ir matę, kaip ten vaikai it laukinukai laksto visai neprižiūrimi, teigia, jog vaizdas nėra iš pačių maloniausių. Be to, juk sakoma, kad žmogus susiformuoja per pirmus penkerius gyvenimo metus. Jei ponia Seton būtų kalusi pinigą, ką tu būtum galėjusi prisiminti iš vaikystės? Ką būtum žinojusi apie Škotiją, jos nuostabų orą, pyragus ir visa kita? Tačiau šie klausimai beprasmiai, nes tu visų pirma nebūtum išvydusi šio pasaulio. Dar daugiau – lygiai beprasmiška spėlioti, kas būtų buvę, jei ponia Seton, jos mama ir senelė būtų sukrovusios turtus ir paskyrusios juos koledžui ir bibliotekai įkurti, nes, pirmiausia, joms buvo neįmanoma uždirbti pinigų, o jei ir būtų buvę įmanoma, įstatymas neleido joms disponuoti pačių įgytu turtu. Tik prieš keturiasdešimt metų ponia Seton gavo teisę turėti bent vieną nuosavą pensą. O ištisus amžius iki tol visas turtas būtų priklausęs jos vyrui – gal ir ši mintis turėjo įtakos, kad nei ponia Seton, nei jos mama ar senelė nekėlė kojos į biržą. Jos mąstė maždaug taip: kiekvienas mano uždirbtas pensas bus atimtas ir panaudotas mano vyro nuožiūra – pa-

vyzdžiui, įsteigti stipendijai ar fondams Balliolio arba Karališkajame koledžuose, taigi perspektyva uždirbti pinigų, net jei tai ir būtų įmanoma, ne itin mane domina. Geriau palikti šį reikalavimą vyrui.

Taigi ar kaltinsime senąją ledi su spanieliu, ar ne, nėra abejonių, kad dėl kokių nors priežasčių mūsų motinoms itin sunkiai sekėsi tvarkyti reikalus. Nebuvo galima skirti nė penso „patogumams“, kurapkoms ir vynui, tvarkdariams ir vejai, knygoms ir cigarams, bibliotekoms ir laisvalaikiui. Daugiausia, ką jos įstengė, – tai suręsti plikas sienas ant plikos žemės.

Apie tai mudvi kalbėjomės, stovėdamos prie lango ir žvelgdamos į garsiojo miesto, plytinčio priešais, kupolus ir bokštus – šitaip tūkstančiai žmonių žvelgia kas naktį. Rudens mėnesienoje vaizdas buvo nuostabus ir paslaptingas. Senieji mūrai atrodė nepaprastai balti ir gražūs. Nejučiom norėjai galvoti apie daugybę knygų, sukauptų bibliotekose, apie prelatų ir kitų įžymybių portretus ant sienų su apmušalais, apie vitražus, nuo kurių ant grindinio krinta įmantrūs atšvaitai, apie paminklines lentas, memorialus ir įrašus, fontanus ir veją, apie jaukius kambarius su langais į tylius kiemelius. Aš galvojau (teatleidžia man skaitytojas) ir apie malonų dūmą, vyną, patogius fotelius ir puošnius kilimus: visą tą rafinuotumą, švelnumą, didingumą, kylantį iš prabangos, privatumo bei erdvės. Aišku, mūsų motinos nieko panašaus mums nepaliko – mūsų motinos, sunkiai sukrapščiusios trisdešimt tūks-

tančių svarų, motinos, išauginusios po trylika vaikų Šv. Andriaus bažnyčios pastoriams.

Susiruošiau grįžti į viešbutį ir, eidama tamsiomis gatvėmis, šį bei tą pergalvojau, kaip dažnai pasitaiko dienai baigiantis. Mąsčiau, kodėl ponia Seton nepaliko mums pinigų, kaip žmogų veikia skurdas, o kaip – turtas, mąsčiau apie tuos keistus rytą matytus džentelmenus su kailiais ant pečių, prisiminiau, kad sušvilpus vienas iš jų puola bėgti, atsiminiau vargonų gausmą koplyčioje ir užtrenktas bibliotekos duris; pagalvojau, kaip nemalonu, kai tavęs neįleidžia, o gal dar bjauriau – kai neišleidžia; svarstydama apie tai, kokia saugi ir klestinti viena lytis ir kokia vargana, netvirta antrosios būklė, kaip tradicijos ar jų nebuvimas veikia rašytoją, galų gale nusprendžiau, kad pats laikas susukti raukšlėtą dienos pergamentą su visais ginčais, įspūdžiais, pykčiu bei linksmybėmis ir švystelėti šalin. Tūkstančiai žvaigždžių spindėjo mėlynose dangaus platybėse. Žmogus jaučiasi vienišas prieš jų paslaptingą daugybę. Visi žmonės jau miegojo – kniūbsti, išdriki, bežadžiai. Oxbridge'o gatvėse nebuvo matyti nė gyvos dvasios. Viešbučio durys atsidarė lyg nematomai rankai prilietus – buvo taip vėlu, kad neradau jokio tarno, kuris man pašviestų.

antras skyrius

Veiksmo vieta pasikeitė, jei tik dar galiu pakviesti jus sekti paskui mane. Lapai tebekrito, bet jau Londone, o ne Oxbridge'e; turiu jūsų paprašyti įsivaizduoti kambarį, panašų į tūkstančius kitų: jo langas viršum praeivių skrybėlių, vežimų ir automobilių žvelgė į priešais stovinčių namų langus, o ant stalo gulėjo baltas popieriaus lapas su antrašte MOTERYS IR LITERATŪRA, didelėmis raidėmis užrašyta viršuje, ir nieko daugiau. Deja, atrodė, kad po pietų ir vakarienės Oxbridge'e neišvengiamai teks apsilankyti Britų muziejuje. Reikėjo atmesti visa, kas mano įspūdžiuose buvo asmeniška arba atsiradę atsitiktinumo dėka, ir pasiekti grynąją versmę – tikrosios tiesos šaltinį. Mat ta kelionė į Oxbridge'ą, tie pietūs ir vakarienė sukėlė man ištisą spiečių klausimų. Kodėl vyrai geria vyną, o moterys vandenį? Kodėl viena lytis taip klesti, o kita šitaip skursta? Kaip skurdas veikia grožinę kūrybą? Kokių sąlygų reikia sukurti meno kūriniui? – tūkstančiai klausimų vertėsi vienas po kito. Tačiau man reikėjo ne klausimų, o atsakymų; ir atsakymą tegalėjau rasti, pasitarusi

su išsilavinusiais, įvairių prietarų neapsėstais žmonėmis, kurie, pakilę virš tuščių plepalų ir kūniškos sumaišties, viską apmąstė, ištyrinėjo ir savo išvadas sudėjo į knygas, gulinčias Britų muziejaus lentynose. Jeigu tiesos nerasiu Britų muziejuje, tai kurgi toji tiesa? – klausiau savęs, imdama į rankas sąsiuvinį ir pieštuką.

Šitaip apsiginklavusi, pasitikėdama savimi ir vedama smalsumo, aš leidausi ieškoti tiesos. Nelijo, bet buvo apniukę. Gatvėse aplink Britų muziejų žiojėjo atviri anglies rūsiai, į kuriuos krovikai be perstojo vertė maišus; grindiniu dardėjo vežimai, iš jų kėlė virvėmis perrištas dėžes, kuriose, reikia manyti, buvo sudėtas visas kokios nors šveicarų ar italų šeimos, atkeliavusios ieškoti turtų, prieglobsčio ar kokio kito vertingo dalyko, kurį šią žiemą bus galima rasti Bloomsbury'io pensionatuose, turtas. Amžini prekiautojai gergždžiančiais balsais vaikštinėjo gatvėmis, stumdami gėlių prikrautus vežimaičius. Vieni šaukė, kiti dainavo. Londonas atrodė lyg milžiniškos dirbtuvės, lyg mašina. Ji stumdė mus visus pirmyn ir atgal, tarsi ausdama reikiamą raštą. Britų muziejus irgi buvo šios gamyklos dalis. Pravėrusi sukamas duris, atsidūriau po erdviu kupolu ir pasijutau nelyginant būčiau mintis didžiulėje plikoje galvoje, apgaubtoje švytinčio garsių vardų vainiko. Priėjau prie stalo, paėmiau popieriaus lapelį, atsiverčiau katalogo tomą ir..... penki taškeliai čia žymi penketą nuostabos, suglumimo ir negalėjimo patikėti minučių. Ar jūs bent miglotai įsivaizduojate, kiek per vienerius metus prirašoma

knygų apie moteris? O ar žinote, kiek jų parašo vyrai? Ar žinote, kad jūs, ko gero, esate labiausiai tyrinėjamas pasaulio gyvūnas? Aš atėjau, pasiėmusi sąsiuvinį ir pieštuką, nusiteikusi pusdienį paskaityti ir naiviai tikėdama, jog į dienos vidurį jau turėsiu užsirašiusi sąsiuvinyje visą tiesą. Tačiau aš turėčiau būti ištisa dramblių kaimenė ir debesis vorų, – galvojau, karštligiškai mėgindama įsivaizduoti gyvūnus, kurie, kaip manoma, gyvena ilgiausiai ir turi daugiausia akių, – kad visa tai įveikčiau. Man reikėtų plieninių nagų ir varinio snapo, kad bent jau lukštą įstengčiau pramušti. Kaipgi man šiuose popieriaus kalnuose užčiuopti bent kruopelytę tiesos? – klausiau savęs, apimta nevilties, bėgdama akimis per begalinį pavadinimų sąrašą. Tie knygų pavadinimai, beje, irgi teikė peno apmąstymams. Natūralu, kad lyčių skirtybės ir jų kilmė domino gydytojus ir biologus; tačiau kur kas didesnę nuostabą kėlė ir sunkiau paaiškinama atrodė tai, kad priešinga lytis – tai yra moterys – be galo traukė garbaus amžiaus eseistus, lengvos rankos rašytojus, jaunus magistrantus ir vyrus be jokių laipsnių, išvis be jokios aiškesnės kvalifikacijos – tik tiek, kad jie buvo ne moterys. Dalis tų knygų akivaizdžiai buvo paviršutiniškos ir juokingos; bet, antra vertus, dauguma atrodė rimtos, moralizuojančios, kupinos pamokslų ir pranašysčių. Vien skaitydama pavadinimus, lengvai galėjau įsivaizduoti daugybę mokslo vyrų ir dvasininkų, lipančių ant pakylos ar ambonon ir postringaujančių kur kas ilgiau ir su didesniu įkarščiu, nei šiaip reikėtų vienai temai iš-

gvildenti. Tai atrodė be galo keistas reiškinys ir akivaizdu, – nusprendžiau, žvilgtelėjusi į V raidę, – kad jis būdingas vien vyrams. Moterys nerašo knygų apie vyrus, – padariau išvadą atsidūsėjusi, nes jei būčiau turėjusi pirmiausia perskaityti viską, ką vyrai parašė apie moteris, o paskui dar ir tai, ką moterys parašė apie vyrus, tuomet sykį per šimtą metų žydintis alavijas būtų spėjęs nužydėti dukart, o aš dar nė nebūčiau plunksna palietusi popieriaus. Taigi išsirinkau iš akies maždaug dvylika knygų, padėjau užsakymų lapelius ant metalinio padėklo ir įsitaisiau prie stalo laukti – podraug su daugeliu kitų grynojo tiesos šaltinio ieškotojų.

Kokia gi galėtų būti šio keisto neatitikimo priežastis? – svarsčiau, paišydama vežimų ratus ant popieriaus lapelių, britų mokesčių mokėtojų skirtų visai kitiems tikslams. Kodėl, sprendžiant iš šio katalogo, moterys vyrams atrodo kur kas įdomesnės, nei vyrai moterims? Tai iš tiesų buvo be galo keista, ir aš ėmiau vaizduotis gyvenimą tų vyrų, kurie rašo knygas apie moteris: jauni jie ar seni, vedę ar ne, raudonnosiai ar kuproti; šiaip ar taip, tam tikra prasme atrodė malonu būti tokio dėmesio objektu, jei tik jo sulaukiame ne vien iš luošių ir skystablauzdžių... Šitaip aš svarsčiau, kol tuščius mano spėliojimus nutraukė krūva knygų, išdygusi priešais ant stalo. Čia ir prasidėjo mano bėdos. Studijų Oxbridge'e išmiklintas studentas, be abejo, žino būdą, kaip teisingu keliu nukreipti savo paieškas, išvengti visų pašalinių dirgiklių ir įvaryti savo klausimą nely-

ginant avį į atsakymo gardą. Pavyzdžiui, buvau tikra, jog greta manęs įsitaisęs studentas, stropiai kažką nurašinėjantis iš mokslinio folianto, maždaug kas dešimt minučių randa po vertingąjį tiesos grynuolį. Tai patvirtino ir jo patenkintas murmėjimas. Tačiau jeigu tu, deja, neturi universitetinio išsilavinimo, tai, užuot bėgęs į gardą, tavo klausimas kaip pabaidyta avių banda, šunų vaikoma, blaškosi į visas puses. Profesoriai, mokslo vyrai, sociologai, dvasininkai, rašytojai, eseistai, žurnalistai, vyrai be jokių aiškių kvalifikacijų, tik tiek, kad jie – ne moterys, tol gainiojo mano paprastutį klausimą – kodėl gi moterys skursta? – kol jis subiro į penkiasdešimtį kitų klausimų; o tie penkiasdešimt lyg pakvaišę šoko į upę ir dingo iš akių. Savo sąsiuvinį aš puslapis po puslapio primarginau pastabų. Norėdama geriau atskleisti jums tuometinę savo būseną, keletą jų perskaitysiu, tik pirma paaiškinsiu, kad puslapio viršuje didžiosiomis raidėmis buvo užrašytas visai paprastas pavadinimas MOTERŲ SKURDAS; o štai kas ėjo toliau:

Jų padėtis viduramžiais,
Jų papročiai Fidži salose,
Jos garbintos kaip deivės,
Jos morališkai silpnesnės,
Jų idealizmas,
Didesnis jų sąžiningumas,
Pietų jūrų saliečių lytinės brandos amžius,
Moterų patrauklumas,
Jos aukotos dievams,

Mažesnis jų smegenų tūris,
Galingesnė jų pasąmonė,
Mažesnis jų kūno plaukuotumas,
Jų dvasinis, moralinis ir fizinis menkumas,
Jų meilė vaikams,
Ilgesnė jų gyvenimo trukmė,
Silpnesni raumenys,
Didesnis prieraišumas,
Tuštybė,
Aukštasis moterų išsilavinimas,
Shakespeare'o nuomonė apie moteris,
Lordo Birkenheado nuomonė,
Dekano Inge's nuomonė,
La Bruyère'o nuomonė,
Daktaro Johnsono nuomonė,
Pono Oscaro Browningo nuomonė...

Čia aš stabtelėjau atgauti kvapo ir paraštėje pridūriau: „Kodėl Samuelis Butleris sakė, jog protingi vyrai niekad neaiškina, ką jie mano apie moteris?“ Protingi vyrai, matyt, niekada nieko daugiau neaiškina. O užvis blogiausia, – svarsčiau toliau, atsilošusi kėdėje ir žvilgsniu klaidžiodama didžiulio kupolo skliautais, po kuriais aš buvau vieniša ir dar gerokai pavargusi mintis, – kad protingi vyrai niekad apie moteris negalvoja vienodai. Štai ką sako Pope'as*:

Moterys nepaprastos lengvabūdės.

*Pope'as, Alexanderis (1688 - 1744) – anglų poetas (*vert. past.*).

O štai ką – La Bruyère'as:

*Les Femmes sont extremes; elles sont meilleures ou pires que les hommes.**

Du amžininkai, abu aštraus proto stebėtojai, visiškai prieštarauja vienas kitam. Ar moterys gabios mokslams, ar ne? Napoleonas manė, kad ne. Daktaras Johnsonas tvirtino priešingai.[3] Turi jos sielas ar ne? Kai kurie laukiniai mano, jog neturi. Kiti, atvirkščiai, laiko jas pusiau deivėmis ir todėl garbina.[4] Vieni išminčiai įsitikinę, kad jos menkesnio proto; kiti – kad jos dvasiškai turtingesnės. Gothe jas garbstė; Mussolinis jas niekina. Kur bepažvelgsi – vyrai nuolat mąsto apie moteris, ir visi galvoja skirtingai. Ir susigaudyk čia, kad nori, – pamaniau sau, pavydžiai nužvelgdama greta įsitaisiusį skaitytoją, kuris skrupulingai konspektavo, savo užrašų pastraipas tvarkingai žymėdamas A, B ir C raidėmis. Tuo tarpu mano sąsiuvinis buvo marginte primargintas prieštaringiausių teiginių raizgalynės. Tai mane siutino, glumino, žemino. Tiesa nelyginant vanduo bėgo man pro pirštus. Neįstengiau pagauti nė lašelio.

Supratau, kad negaliu dabar grįžti namo ir savo studijoje apie moteris ir literatūrą rimtu veidu išdėstyti, jog mo-

*Moterys linkusios į priešybes, jos yra arba geresnės, arba blogesnės už vyrus (*pranc.*)

[3] „Vyrai jaučia, kad moterys pranašesnės už juos, todėl ir renkasi pačias silpniausias ar kvailiausias. Jeigu jie taip nemanytų, jiems nereikėtų bijoti, kad moterys įgis ne mažiau žinių už juos..." Kad nenusikalsčiau priešingai lyčiai, privalau pasakyti, jog toliau mums šnekučiuojantis jis pridūrė tikrai kalbėjęs rimtai". – BOSWELL, *The Journal of a Tour to the Hebrides* („Kelionės į Hebridų salas dienoraštis").

[4] „Senovės germanai tikėjo, kad moterys yra savaip šventos, todėl kreipdavosi į jas kaip į orakulus". – FRAZER, *Golden Bough* („Auksinė šaka").

terų mažesnis nei vyrų kūno plaukuotumas arba kad Pietų jūrų salų mergaitės lytiškai subręsta devynerių – o gal devyniasdešimties? – metų (net rašysena iš to piktumo tapo neįskaitoma). Buvo apmaudu, kad visą pusdienį stropiai triūsusi, negalėjau nieko svaresnio ar reikšmingesnio parodyti. O jei jau nieko nepajėgiau išsiaiškinti apie M. padėtį praeityje (trumpindama ėmiau jas taip žymėti), ar verta sukti galvą dėl M. ateities? Grynas laiko gaišimas gilintis į tai, ką pasakė visi tie džentelmenai, tyrinėjantys moteris ir jų įtaką įvairiausiems dalykams – politikai, vaikų auklėjimui, darbo užmokesčiui, moralei, – kad ir kiek jų daug, kad ir kokie jie išsilavinę. Tas pats, jei nebūčiau nė atsivertusi jų knygų.

Kol šitaip mąsčiau, apimta apatijos ir nevilties, nejučiomis toje vietoje, kur turėjau, kaip ir mano kaimynas, surašyti išvadas, nupiešiau paveikslą: pamažu išryškėjo veidas, figūra. Tai buvo Profesorius fon X, rašantis savo monumentalų veikalą *Dvasinis, moralinis ir fizinis moterų giminės menkumas*. Mano piešinyje profesorius anaiptol neatrodė patrauklus vyriškis: jis buvo kresnas, masyviais žandikauliais, mažytėmis akutėmis ir labai raudonu veidu. Veido išraiška rodė, kad profesorius dirbo genamas kažkokio stipraus jausmo, kuris vertė jį su tokiu įkarščiu plunksna badyti popierių, tarsi jis būtų mėginęs sutrėkšti kokį nuodingą vabalą; tačiau netgi jį nudobęs jis nejuto pasitenkinimo – turėjo žudyti ir naikinti tą vabalą nuolatos, o pyktis ir apmaudas vis vien jo nepaleido. Gal čia kalta jo žmo-

na? – spėliojau, žiūrėdama į savo piešinį. Gal kartais ji įsimylėjo kavalerijos karininką? O tas tikriausiai buvo lieknas, išvaizdus ir dėvėjo karakulius? O gal – prisiminkim Freudo teoriją – iš profesoriaus kūdikystėje pasišaipė kokia daili mergiūkštė? Juk jis net ir lopšy gulėdamas neatrodė gražutis. Šiaip ar taip, mano nupieštas profesorius, rašydamas savo didįjį veikalą apie dvasinį, moralinį ir fizinį moterų menkumą, atrodė baisiai piktas ir bjaurus. Šitaip tuščiai piešdama paveikslus aš užbaigiau bergždžią viso pusdienio triūsą. Tačiau būtent tada, kai nuleidžiame rankas ir užsisvajojame, užslėpta tiesa kartais iškyla į paviršių. Paprasčiausias psichologinis pratimas, nevertas net garbingo psichoanalizės vardo, padėjo man suvokti, jog nirštantį profesorių nupiešiau irgi apimta pykčio. Užsisvajojus pyktis sugriebė mano pieštuką. Tačiau iš kurgi radosi tas pyktis? Kiaurą pusdienį mano sieloje vienas kitą keitė gana pažįstami jausmai: smalsumas, sutrikimas, pašaipa, nuobodulys. Nejau tarp jų lyg juoda gyvatė glūdėjo pyktis? O taip, glūdėjo, – sakė mano piešinys. Prisiminiau vieną knygą, vieną posakį, kuris ir pažadino tą demoną; tai buvo profesoriaus tvirtinimas, esą moterys dvasiškai, morališkai ir fiziškai menkesnės. Mano širdis ėmė smarkiau daužytis, skruostai įraudo. Aš užsiplieskiau pykčiu. Ir nenuostabu, nors gana kvaila. O kam gi gali patikti, kai koks neūžauga žmogėnas ima tau aiškinti, jog tu iš prigimties už jį menkesnė. Pažvelgiau į greta sėdintį studentą – jis sunkiai šnopavo, buvo pasirišęs prastą kaklaraištį ir

porą savaičių nesiskutęs. Kiekvienas iš mūsų turi kvailų ambicijų, tokia jau žmogaus prigimtis, – mąsčiau, braižydama ratus ir apskritimus ant piktojo profesoriaus veido, kol jis tapo panašus į liepsnojantį krūmą ar kometą, o ne į žmonių giminės atstovą. Profesorius pavirto degančia žabų krūva Hampstead Heatho viršūnėje. Kai išsiaiškinau savo pykčio priežastį, jis irgi netruko praeiti; tačiau mane tebekamavo smalsumas. Kaip paaiškinti tų profesorių pyktį? Ko gi jie taip niršta? Analizuodama šių knygų man padarytą įspūdį, aiškiai jutau tam tikrą įkarštį. Jis pasireikšdavo įvairiausiais pavidalais: satyra, sentimentalumu, smalsumu, smerkimu. Bet jutau ir kažką daugiau, ko iškart nesugebėjau įvardyti. Pavadinau tai pykčiu. Tačiau tas pyktis buvo užslėptas, sumišęs su visokiausiais kitais jausmais. Sprendžiant iš keistų jo padarinių, tai buvo slaptas, sunkiai paaiškinamas niršulys, o ne atviras, tiesmukas įtūžis.

Kad ir kaip ten būtų, – mąsčiau, žvelgdama į ant stalo pūpsančią knygų krūvą, – visos šios knygos man nieko neduos. Moksliniu atžvilgiu jos yra bevertės, nors žmogiškąja prasme gal ir kupinos pamokymų, domėjimosi, nuobodulio ir labai įdomių žinių apie Fidži salos gyventojų papročius. Tačiau jos parašytos degant raudonai jausmų šviesai, o ne baltai, nešališkai – tiesos. Belieka nunešti jas ant centrinio stalo ir grąžinti kiekvieną į jai skirtą milžiniško korio narvelį. Visa, ką laimėjau šio pusdienio triūsu, – tai pajutau tą pyktį. Profesoriai baisiai pyksta, – nusprendžiau, versdama juos visus krūvon. Bet ko gi, – sukau gal-

vą, grąžinusi knygas ir stovėdama kolonadoje tarp balandžių ir priešistorinių kanojų, – ko gi jie taip niršta? Tebegalvodama apie tai, leidausi ieškoti, kur papietavus. Kokia gi to jausmo, kurį apibūdinau kaip pyktį, tikroji priežastis? – svarsčiau. Tokio galvosūkio visiškai pakako galvai užimti, kol viename nedideliame restoranėlyje netoli Britų muziejaus man atnešė valgyti. Kažkoks ankstesnis valgytojas buvo palikęs ant kėdės dieninį vakarinio laikraščio numerį, ir belaukdama, kol mane aptarnaus, ėmiau skaitinėti antraštes. Skersai puslapio bėgo viena didžiulių raidžių eilutė. Ji skelbė, jog kažkas susikrovė turtą Pietų Afrikoje. Smulkesnių raidžių eilutės pranešė, jog seras Austenas Chamberlainas lankosi Ženevoje. Viename rūsyje kažkas aptiko kirvį mėsai kapoti su prilipusiais žmogaus plaukais. Ponas Teisėjas X skyrybų byloje pasakė kalbą apie moterų begėdystę. Po visą puslapį buvo pribarstyta daugybė kitų naujienų. Vieną artistę Kalifornijoje nuleido nuo viršukalnės ir ji kurį laiką kabojo ore. Orų prognozė žadėjo rūką. Pagalvojau, kad bet koks prašalietis, atsitiktinai užklydęs į mūsų planetą ir paėmęs į rankas šį laikraštį, net ir iš tokių padrikų nuotrupų iškart suprastų, jog Anglijoje viešpatauja patriarchatas. Bet kas, turintis nors kiek nuovokos, netruks pastebėti, jog čia viską valdo profesorius. Jo rankose valdžia, pinigai, galybė. Jis – laikraščio savininkas, redaktorius ir redaktoriaus pavaduotojas. Jis – užsienio reikalų ministras ir teisėjas. Jis – kriketo žaidėjas; jam priklauso lenktyniniai žirgai ir jachtos. Jis – kompani-

jos, savo akcininkams mokančios po du šimtus procentų, valdytojas. Savo vadovaujamiems koledžams ir labdarai jis paliko milijonus. Tai jis pakabino ore tą artistę. Jis nusprendė, jog prie kirvio prilipę plaukai yra žmogaus; jo galioje – išteisinti ar nuteisti žudiką, paleisti jį ar pakarti. Regis, jo valiai paklūsta viskas, gal tik išskyrus rūką. O jis vis tiek pyksta. Jutau tai iš tam tikrų požymių. Skaitydama tai, ką jis rašė apie moteris, mąsčiau ne apie jo teiginius, o apie jį patį. Kai ką nors įrodyti stengiasi nešališkas žmogus, jis ieško argumentų; skaitytojas tada irgi mąsto apie jo argumentus. Jeigu apie moteris jis būtų rašęs objektyviai, savo nuomonei pagrįsti pasitelkęs neginčytinų įrodymų ir neišsidavęs, jog būtinai nori, kad rezultatas išeitų vienoks, o ne kitoks, aš irgi nebūčiau supykusi. Būčiau suvokusi tai kaip faktą – juk nesiginčydami sutinkame, kad žirnis yra žalias, o kanarėlė – geltona. Ką gi, taip jau yra, – būčiau nusprendusi. Tačiau mane apėmė pyktis, nes jis irgi pyko. Bet juk neįtikėtinai kvaila, pamaniau, apversdama kita puse laikraštį, – kad šitokią valdžią turintis žmogus pyktų. Nors, antra vertus, gali būti, kad pyktis kažkokiu būdu yra neatsiejama vidinė valdžios dvasia. Pavyzdžiui, turtuoliai nuolat siunta, nes mano, kad vargšai gviešiasi jų turtų. Galbūt ir profesoriai, ar, tiksliau, patriarchai, iš dalies pyksta dėl tos pačios priežasties; tačiau yra dar ir kita – ne tokia akivaizdi. Galimas daiktas, kad jie visai nė „nepyksta"; tiesą sakant, asmeniniame gyvenime jie dažnai būna atsidavę moterims, žavisi jomis ir elgiasi

pavyzdingai. Gali būti, jog profesoriui, kiek per karštai įrodinėjančiam moterų menkumą, iš tikrųjų rūpi įrodyti ką kita – savo paties pranašumą. Štai ką jis taip atkakliai ir su tokiu įkarščiu gina, nes jam tai atrodo neįkainojama brangenybė. Juk abiejų lyčių gyvenimas, – galvojau, žiūrėdama į šaligatviu kelią sau besiskinančius žmones, – yra amžina, sunki ir varginama kova, reikalaujanti didžiulės drąsos ir stiprybės. O turint omeny, kokios iliuzijų kupinos būtybės mes esame, turbūt užvis labiau reikia tvirto pasitikėjimo savimi. Be jo mes – tarsi kūdikiai lopšyje. O kaip greičiausiai gali įgyti šią efemerišką, tačiau tokią vertingą savybę? Manyti, jog kiti žmonės menkesni už mus! Įsivaizduoti, jog esame kažkuo pranašesni už kitus: savo turtu, laipsniu, tiesia nosimi, Romney'io tapytu senelio portretu – apgailėtinoms žmogaus fantazijoms juk nėra galo! Štai kodėl patriarchui, turinčiam užkariauti ir valdyti, taip nepaprastai svarbu tikėti, jog daugybė žmonių – tiesą sakant, pusė žmonijos! – yra iš prigimties žemesni už jį. Šis tikėjimas, ko gero, yra vienas svarbiausių jo galios šaltinių. Bet kas bus, jei šiuo pastebėjimu remdamasi, pamėginsiu suprasti kasdienį gyvenimą? – susimąsčiau. Ar tai padės man išsiaiškinti bent dalį tų psichologinių galvosūkių, kuriuos kasdien aptinkame gyvenimo paraštėse? Ar paaiškins man mano nustebimą, kai anądien išgirdau, kaip Z., pats maloniausias ir kukliausias vyriškis, paėmęs į rankas kažkurią Rebeccos West knygą ir perskaitęs pirmą pastraipą, sušuko: „Kokia kraupi feministė! Ji sako, kad vy-

rai – snobai!“ Šis mane taip nustebinęs šūksnis (nejau panelė West – feministė vien dėl to, kad pareiškė galbūt teisingą, tegu ir nemalonią pastabą apie priešingą lytį?) rodė ne vien įžeistą tuštybę; tai buvo pasipiktinimas, kad kėsinamasi į jo teisę gerai galvoti apie save. Moterys ištisus šimtmečius buvo nelyginant stebuklingi veidrodžiai, į kuriuos pažvelgęs vyras save matydavo dvigubai didesnį. Jeigu ne ši stebuklinga jų savybė, tai žemė, galimas daiktas, iki šiol tebebūtų vien džiunglės ir pelkynai. Nebūtų buvę visų šlovingų mūsų pergalių. Ir šiandien ant avino kaulų liekanų teberaižytume elnių figūrėles ir mainytume titnagą į odas ar kokius mūsų neišrankų skonį tenkinančius papuošalus. Nebūtų buvę nei didvyrių, nei Likimo pirštų. Nei caras, nei kaizeris nebūtų išsikovoję sau karūnų ir jų praradę. Kad ir koks veidrodžių vaidmuo civilizuotoje visuomenėje, kaip akstinas bet kokiai prievartai ar didvyriškumui jie būtini. Štai kodėl ir Napoleonas, ir Mussolinis taip primygtinai teigia moterų menkumą: jeigu jos nebūtų menkesnės, jie nesijaustų esą dideli. Iš dalies tai paaiškina, kodėl moterys dažnai yra tokios reikalingos vyrams. Be to, tai leidžia suprasti ir kodėl jie taip jautriai reaguoja į moterų kritiką: juk moteris negali pasakyti, kad šita knyga bloga, o anas paveikslas – prastas ar panašiai, nesukeldama kur kas didesnio skausmo ir pykčio, nei tokią pačią kritinę pastabą pareiškęs vyras. Nes jeigu moteris ima sakyti tiesą, atspindys veidrodyje susitraukia, ir vyro svoris gyvenime sumažėja. Kaipgi jam toliau teisėjauti, nešti ci-

vilizacijos šviesą laukiniams, leisti įstatymus, rašyti knygas, pustytis ir sakyti kalbas pobūviuose, jei per pusryčius ir pietus jis nebemato savęs bent dvigubai didesnio? Taip aš mąsčiau, trupindama duoną, maišydama kavą ir kartkartėmis pasidairydama į žmones gatvėje. Atspindys veidrodyje yra nepaprastai svarbus: jis skatina gyvybines jėgas, stimuliuoja nervų sistemą. Atėmus jį, vyras, ko gero, numirtų – kaip narkomanas be kokaino. Veikiami šios iliuzijos, pusė žmonių žygiuoja į darbą, – galvojau, žvelgdama pro langą. Glostomi malonių jos spindulių, jie iš ryto velkasi paltus ir dedasi skrybėles. Dieną jie pradeda stiprūs, kupini pasitikėjimo savimi, neabejodami, kad yra labai pageidaujami panelės Smith arbatėlėje; įžengdami į svetainę, jie sako sau, jog yra pranašesni už pusę čia susirinkusių žmonių, ir būtent todėl prabyla taip tvirtai ir drąsiai, o jų kalbos daro tokią didžiulę įtaką visuomenės gyvenimui ir palieka tokių keistų pastabų asmeninių apmąstymų paraštėse.

Tačiau mano gilinimąsi į šią pavojingą ir masinančią sritį – priešingos lyties psichologiją (tikiuosi, jūs irgi imsitės ją studijuoti, kai turėsite nuosavus penkis šimtus svarų per metus) – nutraukė reikalas apmokėti sąskaitą. Pietūs kainavo penkis šilingus ir devynis pensus. Padaviau padavėjui dešimties šilingų banknotą, ir jis nuėjo atnešti grąžos. Mano piniginėje gulėjo dar vienas dešimties šilingų banknotas; pastebėjau jį, nes nuo šio mano piniginės sugebėjimo – tarsi savaime veisti dešimties šilingų

banknotus – man vis užkanda žadą. Atsegi piniginę – o jie jau ten! Mainais į tam tikrą skaičių šių popieriukų, kuriuos paveldėjau iš savo tetos vien dėl to, kad turiu tokį patį vardą, visuomenė duoda man viščiukų ir kavos, suteikia patalą ir pastogę.

Turiu jums pranešti, kad mano teta Mary Beton mirė, nukritusi nuo arklio Bombėjuje – ji jodinėjo pakvėpuoti tyru oru. Žinia apie paveldėjimą pasiekė mane vieną vakarą maždaug tuo pat metu, kai buvo priimtas įstatymas, suteikiantis moterims balso teisę. Savo pašto dėžutėje radau advokato laišką, o jį atplėšusi sužinojau, kad teta ligi gyvos galvos paliko man po penkis šimtus svarų per metus. Turiu pripažinti, kad nuosavi pinigai man pasirodė kur kas svarbesni už įgytą balso teisę. Ligi šiol šiaip taip verčiausi, prašinėdama atsitiktinių darbų laikraščių redakcijose: aprašydavau kokią asilų parodą ar vestuves; po keletą svarų užsidirbdavau, rašydama adresus ant vokų, balsu skaitydama senoms damoms, gamindama dirbtines gėles, mokydama abėcėlės mažylius vaikų darželyje. Tai pagrindiniai darbai, kurie ligi 1918 metų buvo prieinami moterims. Turbūt nėra reikalo man čia išsamiai vaizduoti, nei kaip tai buvo sunku, nes jūs tikriausiai pažįstate tokį darbą dirbusių moterų, nei kaip nelengva būdavo išsiversti iš šitaip uždirbtų pinigų, nes jūs tikriausiai ir pačios mėginote. Tačiau kur kas blogesnis iš tų dienų likęs dalykas, kurio iki šiol negaliu iš savęs išguiti, – tai baimės nuodai ir pagieža. Juk nuolat turėdavau dirbti darbą, kuris buvo ne

prie širdies, ir dirbti kaip vergė, meilikaudama ir pataikaudama, nors gal tai ne visuomet buvo būtina, tačiau tikėjau, jog taip reikia, o rizikuoti jokiu būdu negalėjau; be to, man nedavė ramybės mintis, jog pražus ta mažytė dovana, kurios neturėjau teisės slėpti – menkutė dovanėlė, tačiau kokia brangi jos savininkei! – o podraug su ja ir mano siela; visa tai nelyginant rūdys sugraužė pavasario žiedus ir įsiskverbė į pačią medžio šerdį. Bet, kaip sakiau, mirė mano teta, ir dabar kiekvieną sykį, iškeisdama dešimties šilingų banknotą, nutrinu žiupsnį tų rūdžių ir puvėsių, pamažu atsikratau baimės ir pagiežos. Iš tiesų, – pagalvojau, žerdama piniginėn sidabrines monetas ir prisiminusi anų dienų vargus, – kaip smarkiai nuolatinės pajamos pakeičia žmogaus gyvenimo būdą! Niekas pasaulyje neatims iš manęs tų penkių šimtų svarų. Ligi amžiaus galo turėsiu maisto, drabužių ir pastogę. Todėl man ne tik nebereikia dirbti ir nertis iš kailio – nebereikia pykti ir neapkęsti. O ir nėra reikalo ko nors neapkęsti – juk niekas negali padaryti man nieko blogo. Nėra reikalo kam nors pataikauti – juk man nieko nereikia. Taigi visai nejučiomis ėmiau visai kitaip žiūrėti į antrąją žmonijos pusę. Absurdiška kuo nors kaltinti kitą visuomenės klasę ar kitą lytį kaip visumą. Didelės žmonių grupės niekuomet neatsako už savo veiksmus. Jos veikia genamos instinktų, kurių nepajėgia valdyti. Ir patriarchams bei profesoriams tenka įveikti daugybę sunkumų ir kliūčių. Kai kuriais atžvilgiais jų išsilavinimas toks pat menkas, kaip ir mano. Todėl ir

neigiamų bruožų jie įgijo tikrai ne mažiau. Taip, jų rankose pinigai ir valdžia, tačiau už tai jiems tenka savo krūtinėse nešioti erelį, baisų maitvanagį, amžinai draskantį jiems kepenis ir kapojantį plaučius, – tai savininko instinktas, nenumaldomas godulys, verčiantis juos nuolat geisti svetimų žemių ir turto, žymėti sienas ir kelti vėliavas, statyti karo laivus ir gaminti nuodingas dujas, aukoti savo ir savo vaikų gyvybes. Užtenka pereiti po Admiraliteto arka (aš kaip tik pasiekiau šį paminklą) ar pasukti kokia kita gatve, pilna trofėjų ir patrankų, ir pamąstyti, kokios rūšies šlovingiems žygiams pagerbti visa tai skirta. Arba saulėtą pavasario dieną pasižiūrėti, kaip biržos makleris ar garsus advokatas žengia po tamsiais skliautais, kad uždirbtų dar daugiau pinigų, nors ir penkių šimtų svarų per metus jiems visai pakatų išgyventi ir dar galėtų džiaugtis saule. Tai labai nemalonūs instinktai, – nusprendžiau. Juos išugdo gyvenimo sąlygos ir kultūros stygius, – galvojau, žvelgdama į Cambridge'o hercogo statulą, o ypač į plunksnas ant jo skrybėlės, styrančias taip tiesiai, kaip turbūt niekad anksčiau. Kai suvokiau šiuos sunkumus ir vargus, baimė ir pagieža mano sieloje pamažu virto atlaidumu ir gailesčiu, o dar po metų kitų išgaravo ir tie: pajutau pačią didžiausią laisvę – mąstyti apie daiktus tokius, kokie jie yra. Štai kad ir anas pastatas – ar jis man patinka? Ar šis paveikslas gražus, ar ne? Ar, mano nuomone, ši knyga gera, ar prasta? Iš tiesų, tetos palikimo dėka man atsivėrė akys, ir vietoj didžiulės, impozantiškos džentelmeno figūros, kuria Milto-

nas buvo paliepęs man amžinai žavėtis, aš išvydau giedrą padangę.

Šitaip bemąstydama grįžau į savo namą paupyje. Gatvėse užsidegė žibintai, ir Londonas nuo ryto neatpažįstamai pasikeitė. Tarytum milžiniška mašina toji raudonomis akimis žybčiojanti ir karščiu alsuojanti pabaisa būtų dirbusi visą dieną ir mūsų padedama išaudusi keletą jardų nepaprastai gražaus ir įspūdingo audeklo. Netgi vėjas, regis, plaikstėsi kaip vėliava, laižydamas namų sienas ir barškindamas afišų lentas.

Tačiau mano gatvėje buvo jauku ir ramu. Kopėčiomis leidosi dažytojas; tarnaitė, grįžusi arbatėlės, atsargiai stūmė vaiko vežimėlį į vidų; anglies vežikas tvarkingai lankstė savo tuščius maišus; daržovių pardavėja raudonomis mitenėmis kruopščiai skaičiavo dienos uždarbį. Tačiau mane buvo taip užvaldžiusi jūsų man ant pečių užkrauta problema, kad net į šiuos kasdienius vaizdus negalėjau žiūrėti, nesiedama jų į visumą. Pamaniau, jog dabar kur kas sunkiau nei prieš šimtą metų pasakyti, kuris iš šių darbų garbingesnis ar naudingesnis. Kuo geriau būti: tarnaite ar anglies vežiku? Kieno vertė didesnė: auklės, išauginusios aštuonis vaikus, ar advokato, sukrovusio šimto tūkstančių svarų turtą? Neverta nė klausti – niekas jums į tokius klausimus netsakys. Lyginamoji auklių ir advokatų vertė kyla ir krinta kas dešimt metų, be to, mes neturime priemonių jai išmatuoti netgi esamu momentu. Iš mano pusės buvo kvaila reikalauti, kad mano profesorius šiame gin-

če apie moteris pateiktų kokių nors „neginčijamų įrodymų“. Net jei ir galėtume tam tikru momentu nustatyti kokio dalyko vertę, ji vis vien netrukus pasikeis; visiškai galimas daiktas, kad per šimtą metų visa vertybių sistema apsivers aukštyn kojomis. Dar daugiau – po šimto metų moterys liausis buvusios globojama silpnąja lytimi, – pagalvojau, priėjusi savo namų duris. Visiškai įtikėtina, kad jos imsis visų profesijų ir veiklos rūšių, kurios ilgą laiką buvo joms neprieinamos. Tarnaitė vežios anglį. Pardavėja vairuos garvežį. Visos išvados, padarytos tada, kaip moterys dar buvo globojama lytis, neteks savo galios – pavyzdžiui (šią akimirką gatvėje pasirodė kareivių kuopa), įsitikinimas, kad moterys, dvasininkai ir sodininkai gyvena ilgiau už kitus žmones. Liaukitės jas globoję, leiskite dirbti tokį pat darbą, kaip vyrų, leiskite joms būti kareiviais, jūrininkais, traukinių mašinistėmis ir dokų darbininkėmis ir pasižiūrėkite, ar moterys neims mirti dar greičiau nei vyrai. Galbūt kada nors žmonės sakys: „Šiandien mačiau moterį“, kaip kadaise sakydavo: „Mačiau lėktuvą“. Visaip gali nutikti, kai moterys nebebus globojamos ir ginamos, – nusprendžiau, rakindama savo duris. Tačiau ką bendro visa tai turi su mano tema „Moterys ir literatūra“? – klausiau savęs, eidama į vidų.

trečias skyrius

Buvo apmaudu vakare grįžti mano be jokio vertingo teiginio, jokio tikro fakto: moterys skursta labiau už vyrus todėl, kad... yra taip ir taip. Galbūt dabar verčiau liautis ieškojus tiesos ir kentus ant galvos besipilančią įvairiausių karštų kaip lava, bespalvių kaip pamazgos nuomonių liūtį. Verčiau užtraukti užuolaidas, atsiriboti nuo visokiausių dirgiklių, užžiebti lempą, susiaurinti savo tyrinėjimų sritį ir paklausti istoriko, pateikiančio ne nuomones, o faktus, kokiomis sąlygomis moterys gyveno – ne per visą istoriją, o, tarkim, Anglijoje Elžbietos laikais.

Juk visiškai nesuprantama, kodėl jokia moteris nė vienu žodžiu neprisidėjo prie nepaprastos to laikotarpio literatūros, kai, regis, vos ne kas antras vyras sugebėdavo sukurti dainą ar sonetą. Kokios buvo to meto moterų gyvenimo sąlygos? – klausiau savęs; nes juk grožinė kūryba – vaizduotės vaisius – neatsiranda šiaip sau be niekur nieko, kaip galbūt mokslas; ji nelyginant voratinklis tegu plonytėlaitėmis gijomis, tačiau tvirtai visais keturiais kampais pririšta prie realaus gyvenimo. Kartais tas ryšys beveik ne-

juntamas: tarkim, Shakespeare'o dramos atrodo visiškai išbaigtos, tarsi egzistuotų vienos pačios. Tačiau jeigu voratinklis kabo kreivai, vienu kraštu užkliuvęs ar per vidurį įplyšęs, visi iškart prisimena, kad šiuos voratinklius toli gražu ne bekūnės būtybės audžia erdvėje – jie yra kenčiančių žmonių darbas ir labai priklauso nuo perdėm materialių dalykų: sveikatos, pinigų, būsto.

Taigi aš priėjau prie istorinių knygų lentynos ir paėmiau vieną iš naujausių veikalų – profesoriaus Trevelyano *Anglijos istoriją*. Rodyklėje susiradau „moterų padėtį" ir atsiverčiau nurodytus puslapius. „Mušti žmoną, – ėmiau skaityti, – buvo visuotinai pripažinta vyrų teisė, ir tai be jokios gėdos darydavo tiek žemųjų luomų, tiek aukštuomenės atstovai... Lygiai taip pat, – dėstė toliau istorikas, – dukterį, kuri atsisakydavo tekėti už tėvų jai parinkto vyro, būdavo galima užrakinti, mušti ir tąsyti po kambarį, ir niekas tuo anaiptol nesipiktindavo. Vedybos vykdavo ne iš meilės, tai būdavo šeimos piniginis sandėris, ypač tarp „rafinuotų" aukštuomenės atstovų... Sužadėtuvės neretai įvykdavo, kai vienas ar abu sužadėtiniai dar gulėdavo lopšyje, o vos tik ištrūkusius iš auklės globos juos jau sutuokdavo". Tai buvo apie 1470-uosius, netrukus po Chaucerio* laikų. Kita nuoroda apie moterų padėtį pasakojo apie Stuartų laikus – pora šimtų metų vėliau. „Vis dar itin retai pasitaikydavo, kad aukštuomenės ar viduriniosios klasės moterys pačios pasirinktų sau vyrus; o kai jau ištekė-

* Chauceris, Geoffrey'is – XV a. anglų poetas (*vert. past.*).

davo, vyras tapdavo viešpačiu ir valdovu – bent jau tiek, kiek įstatymai ir papročiai galėjo jį tokį padaryti. Bet vis dėlto, – baigia profesorius Trevelyanas, – nei Shakespeare'o moterims, nei autentiškų XVII amžiaus memuarų, pavyzdžiui, ledi Verney ir ledi Hutchinson, herojėms nestinga nei valios, nei dvasingumo". Žinoma, akivaizdu, jog Kleopatrai nestigo atkaklumo; galima numatyti, jog ledi Makbet turėjo tvirtą valią; ir aišku, jog Rozalinda buvo labai patraukli. Profesorius Trevelyanas sako gryną tiesą tvirtindamas, jog Shakespeare'o moterys nestokoja nei valios, nei dvasingumo. Nebūdama istorikė, galėčiau žengti dar toliau ir pridurti, kad nuo neatmenamų laikų moterys lyg švyturiai švietė visiems poetams: Klitemnestra, Antigonė, Kleopatra, ledi Makbet, Fedra, Kresida, Rozalinda, Dezdemona, kunigaikštienė Malfi – dramose; Milamant, Klarisa, Beki Šarp, Ana Karenina, Ema Bovari, madam de Germant – prozoje... Šie vardai grūste grūdosi mano galvoje; nė viena iš šių moterų nestokojo „valios ir dvasingumo". Iš tiesų, jei moterys būtų gyvenusios tik vyrų rašytose knygose, galėtum pamanyti, kad jos turėjo neįtikėtiną svarbą ir buvo be galo įvairios: drąsios ir klastingos, žavios ir niekingos, neapsakomai gražios ir neįsivaizduojamai bjaurios, tokios pat didingos kaip vyrai ar net pranokstančios juos.[5]

[5] „Keistas ir beveik nepaaiškinamas dalykas, kad Atėnuose, kur moterų priespauda buvo beveik tokia kaip Rytuose, jos būdavo odaliskos ir vergės, dramaturgai sukūrė tokias figūras kaip Klitemnestra, Kasandra, Atosa, Antigonė, Fedra, Medėja ir visos kitos herojės, užimančios pagrindinę vietą „mizoginisto" Euripido pjesėse. Tačiau šio paradokso, kai tikrovėje padori moteris vargiai gali viena pasirodyti

Tačiau tokios moterys vaizduojamos tik literatūroje. O tikrovėje, kaip liudija profesorius Trevelyanas, jas galėdavo užrakinti, mušti ir tąsyti po kambarį.

Taigi gauname labai keistą ir sudėtingą moters pavidalą. Vaizduotėje jai teikiama didžiulė svarba, o tikrovėje ji visiškai nereikšminga. Ją aptiksime kiekvienoje poezijos knygoje, o istorijoje – jos nė ženklo. Grožinėje literatūroje ji valdė karalių ir užkariautojų likimus, o iš tikrųjų – tapdavo verge kiekvieno vaikėzo, kurio tėvai prievarta užmaudavo žiedą jai ant piršto. Knygose jos lūpos taria poetiškiausius žodžius, išsako tauriausias mintis; o iš tikrųjų ji vos tepaskaitė, vargiai mokėjo rašyti ir buvo savo vyro nuosavybė.

Perskaičius pirma istorikų darbus, paskui poetų kūrybą, vaizduotėje iškildavo labai keistas padaras: sliekas erelio sparnais, gyvenimo prasmės ir grožio fėja, virtuvėje kapojanti kogalvius. Žinoma, tokie juokingi padarai tikrovėje neegzistavo. Kad jie atgytų, reikėdavo tuo pat metu mąstyti ir poetiškai, ir proziškai: neišleisti iš akių fakto, kad jos vardas – ponia Martin, jai trisdešimt šešeri, ji dėvi mėlyną suknelę, juodą skrybėlę ir rudus batus; o sykiu vaiz-

gatvėje, o scenoje moteris prilygsta vyrui ar netgi jį pranoksta, niekas lig šiol įtikinamai nepaaiškino. Šiuolaikinėse tragedijose matome tą patį. Pakanka labai paviršutiniškai peržvelgti Shakespeare'o kūrybą (lygiai kaip ir Websterio, bet ne Marlowe ar Johnsono), kad pastebėtume, jog moterys, nuo Rozalindos iki ledi Makbet, čia nuolat dominuoja ir turi iniciatyvą. Tas pats ir Racine'o kūryboje: šešios jo tragedijos pavadintos herojų moterų vardais; o kokius gi jo veikėjus vyrus galėtume prilyginti Hermionei, Andromachai, Berenikei, Roksanai, Fedrai ir Atalijai? Imkime dar Ibseną: kokie gi vyrai galėtų prilygti Solveigai, Norai, Hedai, o dar Hildai Wangel ir Rebeccai West?" – F. L. LUCAS, *Tragedy*, pp. 114-115.

duotis ją literatūroje – kaip indą, kuriame nuolat verda ir kunkuliuoja įvairiausios aistros ir jausmai. Tačiau pabandžius taip įsivaizduoti Elžbietos laikų moterį, dalis šviesų staiga užgęsta: mums stinga duomenų. Nieko teisingo, išsamaus ir reikšmingo apie ją nežinome. Istorijoje ji beveik neminima. Aš vėl atsiverčiau profesoriaus Trevelyano knygą – pažiūrėti, kaip jis supranta istoriją. Pažvelgusi į jo skyrių pavadinimus, pamačiau, jog istorija jam: „Dvaro teismai ir laūkinė žemdirbystė... Cistersai ir avių ūkis... Kryžiaus karai... Universitetas... Bendruomenių rūmai... Šimtametis karas... Rožių karai... Renesanso mokslininkai... Vienuolynų likvidavimas... Kovos dėl žemių ir tikėjimo... Anglijos jūrų galybės atsiradimas... Armada..." ir taip toliau. Retkarčiais šmėsteli ir viena kita moteris – karalienė ar diduomenės atstovė: Elžbieta, Marija. Tačiau viduriniojo luomo moteris, teturinti vien gerą galvą ir tvirtą valią, jokiu būdu negalėjo dalyvauti kuriame iš didžiųjų įvykių, kurie visi drauge ir sudarė istorikui praeities vaizdą. Nerasime jos ir jokiame anekdotų rinkinyje. Aubrey'is jos beveik nemini. Ji niekad nerašė autobiografijos, labai retai – dienoraštį; beveik neliko ir jos laiškų. Ji nepaliko nei dramų, nei eilių, iš kurių galėtume susidaryti jos vaizdą. Mums trūksta daugybės informacijos – ir kodėl gi jokia mokyta Newnhamo ar Girtono studentė jos nepateikia, – kokio amžiaus ji ištekėdavo, kiek vidutiniškai turėdavo vaikų, kaip atrodė jos namai, ar ji turėjo savo kambarį, ar gamino valgį, ar laikė tarnaitę? Reikia manyti, vi-

sus šiuos faktus įmanoma kur nors atrasti – parapijų registruose ar sąskaitų knygose; vidutinės Elžbietos laikų moters gyvenimas tikriausiai kur nors išbarstytas, jį galima surinkti krūvon ir sudėti į knygą. Dairydamasi lentynose knygų, kurių ten nebuvo, pamaniau, kad būtų labai jau drąsu pasiūlyti tų garsių koledžų studentėms perrašyti istoriją, nors, mano manymu, tokia kaip dabar ji atrodo keistoka, netikra, neproporcinga. Gal jos sugebėtų ją papildyti, žinoma, sugalvojusios tam papildymui kokį į akis nekrintantį pavadinimą, kad moterys irgi galėtų oriai jame figūruoti? Juk protarpiais jos irgi šmėsteli didžiųjų veikėjų gyvenimuose, tuoj pat nuslysdamos į šešėlį ir nusinešdamos, kaip man rodosi, kokį akies mirktelėjimą, šypsnį, o kartais – ašarą. Galų gale juk turime ir tokių biografijų, kaip Jane Austen; vargu ar verta iš naujo įrodinėti Joannos Baillie tragedijų įtaką Edgaro Allano Poe poezijai; o aš pati tikrai neprieštaraučiau, jei Mary Russell Mitford namai ir salonai mažiausiai šimtui metų būtų uždaryti lankytojams. Bet apgailėtina yra tai, – galvojau, toliau žiūrinėdama knygų lentynas, – kad nieko nežinome apie moteris, gyvenusias iki XVIII amžiaus. Aš neturiu jokio modelio, nieko, apie ką galėčiau mąstyti. Aš noriu išsiaiškinti, kodėl Elžbietos laikais moterys nekūrė poezijos, o net tiksliai nežinau, kokį išsilavinimą jos įgydavo, ar išvis mokėjo rašyti, ar turėjo savą kambarį, ar daug jų iki dvidešimt vienerių metų amžiaus jau susilaukdavo vaikų; ką, trumpai tariant, jos veikdavo nuo aštuonių ryto iki aštuo-

nių vakaro? Panašu, kad pinigų jos neturėjo; jei tikėsime profesoriumi Trevelyanu, tai vos ištrūkusios iš auklės globos, būdamos kokių penkiolikos ar šešiolikos metų, jos jau ištekėdavo – savo valia ar ne. Aš nusprendžiau, kad tokiomis sąlygomis būtų be galo keista, jei viena iš jų staiga būtų parašiusi Shakespeare'o dramas, ir prisiminiau tą garbaus amžiaus džentelmeną, dabar jau velionį, bet buvusį, regis, vyskupu, kuris tvirtino, jog nė viena praeities, dabarties ar ateities moteris negalinti būti apdovanota Shakespeare'o genialumu. Apie tai jis rašė straipsnius laikraščiams. Be to, vienai damai, kuri kreipėsi į jį paaiškinimo, jis išdėstė, jog katės jokiu būdu negali pakliūti į rojų, nors irgi turi šiokią tokią sielą. Kaip viskas tiems garbaus amžiaus džentelmenams atrodė aišku! Kaip lengvai jie nušluodavo bet kokią abejonę! Katės negali pakliūti į rojų. Moterys nerašo Shakespeare'o dramų.

Vis dėlto, pagalvojau, žvelgdama į lentynoje išrikiuotus Shakespeare'o raštus, bent vienu atžvilgiu vyskupas buvo teisus: Shakespeare'o laikais nė viena moteris jokiu būdu negalėjo parašyti Shakespeare'o dramų. Kadangi taip sunku aptikti tikrų faktų, tai pamėginsiu įsivaizduoti, kas būtų buvę, jeigu Shakespeare'as būtų turėjęs be galo talentingą seserį, sakykime, vardu Judita. Shakespeare'o motina buvo turtinga paveldėtoja, todėl jis greičiausiai lankė klasikinę mokyklą, kur mokėsi lotynų kalbos, skaitė Ovidijų, Vergilijų ir Horacijų, perprato gramatikos ir logikos pagrindus. Visuotinai žinoma, kad jis

buvo patrakęs vaikėzas: šaudė triušius, turbūt nudobė ir kokį elnią, be to, jam teko greičiau, nei buvo įprasta, vesti kaimynystėje gyvenusią moterį, kuri greičiau, negu turėjo, pagimdė jam vaiką. Dėl tokių išdaigų jis buvo priverstas leistis laimės ieškoti į Londoną. Atrodo, jis turėjo pomėgį teatrui: pradėjo dirbti teatro arklininku. Bet netrukus gavo darbo pačiame teatre, tapo garsiu aktoriumi ir iškopė į šlovės viršūnes: visus pažinojo, visur buvo laukiamas, vaidino ant prekystalių, laidė sąmojus gatvėse, netgi pakliuvo į karalienės rūmus. Tuo tarpu jo nepaprastai talentinga sesuo, kaip galima įsivaizduoti, liko namuose. Ji buvo ne mažesnė pramuštgalvė, turėjo tokią pat lakią vaizduotę ir taip pat troško pažinti pasaulį, kaip ir jos brolis. Tačiau į mokyklą tėvai jos neleido. Ji nepramoko nei gramatikos, nei logikos, nekalbant jau apie Horacijų ir Vergilijų. Kartkartėmis ji galbūt paimdavo į rankas kokią savo brolio knygą ir perskaitydavo puslapį kitą. Tačiau tėvai jai tuoj liepdavo eiti adyti kojinių ar maišyti viralo, o ne tuščiai gaišti laiką prie knygų ir popiergalių. Jie kalbėdavo griežtai, bet su meile, nes buvo praktiški žmonės, žinojo, koks gyvenimas laukia moters, ir mylėjo savo dukterį – galimas daiktas, kad ji net buvo tėvelio lepūnėlė. Galbūt ji slapčiomis kur ant aukšto ir parašė keletą puslapių, bet pasistengė niekam jų nerodyti ar netgi sudegino. O netrukus, nesulaukusią nė dvidešimties, ją pažadėjo kaimyno, vilnų pirklio, sūnui. Ji šaukė nenorinti tekėti, ir už tai ją tėvas žiauriai sumušė. Pas-

kui jis liovėsi ją baręs ir ėmė maldauti neskaudinti jo, nedaryti jam gėdos dėl tų vestuvių. Su ašaromis akyse jis žadėjo jai nupirkti perlų vėrinį ar dailų apatinį sijoną. Kaipgi ji galinti jo neklausyti, užduoti jam širdį? Tačiau jos talento jėga vertė ją taip daryti. Susikrovusi savo mantą į ryšelį, vieną vasaros naktį ji nusileido virve pro langą ir patraukė į Londoną. Ji neturėjo dar nė septyniolikos. Buvo muzikali kaip gyvatvorėje čiulbantis paukštelis. Turėjo nepaprastai gyvą vaizduotę ir tokią pat kaip brolio žodžio pagavą. Kaip ir jis, ji be galo mėgo teatrą. Atėjusi prie teatro durų, pasisakė norinti vaidinti. Vyrai tik šaipėsi iš jos. Teatro direktorius – nutukęs storalūpis drimba – prapliupo kvatoti. Jis subliuvo, kad moterų vaidyba – tai kaip pudelių šokiai; jokia moteris niekada nesugebės būti aktore, – tvirtino jis. Ir dar mestelėjo... patys suprantate, kokių užuominų. Ji neturėjo galimybės mokytis. Ką ten – ji net negalėjo papietauti smuklėje ar sutemus pasirodyti gatvėje! Tačiau jos talentas ieškojo peno – ji trokšte troško stebėti žmonių gyvenimą ir elgesį. Ji buvo visai jaunutė ir nepaprastai panaši į Shakespeare'ą – tokio pat dvasingo veido, pilkų akių, dailiai išlenktų antakių, – tad galiausiai jos pasigailėjo trupės direktorius Nickas Greene'as. Netrukus ji pasijuto laukianti vaiko nuo šio džentelmeno ir – kas gi pajėgtų suvokti, kokia audra siautėja poeto širdyje, kai ši įkalinta moters kūne? – vieną žiemos naktį pasidarė sau galą ir buvo palaidota kryžkelėje netoli „Dramblio ir pilies“ užeigos, kur dabar sustoja omnibusai.

Mano manymu, štai toks likimas laukė moters, kuri Shakespeare'o laikais būtų buvusi apdovanota Shakespeare'o talentu. Bet iš esmės aš pritariu velioniui vyskupui: Shakespeare'o laikais jokia moteris negalėjo turėti Shakespeare'o talento. Nes tokie talentai negimsta tarp juodadarbių, bemokslių, užguitų žmonių. Shakespeare'as negimė Anglijoje tarp saksų ir britų. Negimsta jis ir šiandien tarp darbininkų. Kaipgi tad jis būtų galėjęs atsirasti tarp moterų, kurios, pasak, Trevelyano, vos išlipusios iš lopšio, jau turėdavo sunkiai dirbti, o tėvų, įstatymo ir papročių buvo verčiamos triūsti ligi pat mirties? Tačiau net tarp moterų, kaip ir tarp darbininkų, turėdavo pasitaikyti šiokių tokių talentų. Jų egzistavimą įrodo retkarčiais sušvintantys kokia Emily Brontë ar Robertas Burnsas. Deja, tie talentai niekuomet nepasireikšdavo popieriuje. Tačiau, kai randame minint kokią prigirdytą raganą ar velnio apsėstą moterį, ar žiniuonę, gydžiusią žolėmis, ar net kokio garsaus vyro motiną, tai, mano manymu, galime spėti užtikę kokios paprastos rašytojos, užgniaužtos poetės, kokios nors nebylios ir niekam nežinomos Jane Austen ar Emily Brontë, kuri pasiskėlė galvą į krantinės akmenis arba, neištvėrusi savo talento keliamų kančių ir netekusi proto, leidosi klajoti vieškeliais, pėdsaką. Tiesą sakant, aš netgi drįsčiau spėti, kad Anonas, nepasirašęs daugybės savo sukurtų eilėraščių, buvo moteris. Regis, Edwardas Fitzgeraldas tvirtino, kad balades ir liaudies dainas sudėjo būtent moterys: jos dainavo migdydamos vaikus, verp-

damos ir trumpindamos ilgus žiemos vakarus.

Gal visa tai tiesa, o gal ir ne – kas žino? Tačiau, prisiminusi savo sugalvotą Shakespeare'o sesers istoriją, aš buvau tikra, kad talentinga moteris, gimusi XVI amžiuje, būtų, be jokios abejonės, arba išprotėjusi, arba nusišovusi, arba tapusi pusiau ragana, pusiau kerėtoja ir baigusi dienas kokioje nuošalioje lūšnelėje kaimo pakraštyje, visų nekenčiama ir išjuokiama. Nereikia būti kažin kokiam psichologui, kad suvoktum, jog talentinga mergina, pamėginusi išreikšti save grožine kūryba, būtų susidūrusi su tokiu kitų žmonių pasipriešinimu ir tokia gausybe kliūčių, būtų buvusi taip plėšoma ir draskoma į visas puses savo pačios prieštaringų instinktų, kad, be jokios abejonės, būtų praradusi protą ir sveikatą. Jokia mergina nebūtų galėjusi nukeliausti į Londoną, įžengti į teatrą ir prasiveržti pas jo direktorių, neprievartaudama ir neskaudindama savęs – galbūt ir visai be pagrindo (juk skaistybė tėra kai kuriose visuomenėse dėl neaiškių priežasčių sukurtas fetišas!), tačiau neišvengiamai. Tais laikais, kaip, beje, ir dabar, skaistybė buvo kone moters religija – ji buvo taip apaugusi nervais ir instinktais, kad išpjauti ją lauk ir iškelti į dienos šviesą reikėjo neįtikėtinos drąsos. XVI amžiuje moteriai poetei ir dramaturgei laisvai gyventi Londone būtų reiškę tokį dvasinį išbandymą, kurio ji tikriausiai nebūtų pakėlusi. O jei ir būtų likusi gyva, tai jos kūryba – prislėgtos ir liguistos vaizduotės vaisius – būtų neatpažįstamai pasikeitusi ir buvusi sužalota. Ir visiškai aišku, – nusprendžiau,

žvelgdama į lentynas, kur nebuvo moterų sukurtų dramų, – kad savo veikalų ji nebūtų drįsusi pasirašyti. Anonimiškumas būtų buvęs paskutinis jos prieglobstis. Skaistybės jausmo atgyvenos net XIX amžiuje dar vertė moteris slėpti savo vardą. Currer Bell, George Eliot, George Sand, – kaip matyti iš jų raštų, jos visos buvo vidinės kovos aukos, bergždžiai mėginusios prisidengti vyro vardu. Šitaip jos atidavė duoklę visuotiniam įsitikinimui, kurį nuolat skatino priešinga lytis, kad viešumas moteriai nedera (moteriai garbė, jei apie ją niekas nekalba, – tvirtino Periklis, pats nuolat buvęs dėmesio centre). Anonimiškumas teka moterų gyslomis. Jos vis dar nori slėptis po šydu. Net ir dabar jos taip netrokšta išgarsėti, kaip vyrai, ir apskritai gali praeiti pro antkapinį paminklą ar kelio stulpą, nepajutusios nenugalimo noro iškalti juose savo vardus – kaip Alfas, Bertas ar Chasas, kurie tai būtinai padarys, paklusdami savo instinktui. Tas instinktas jiems šnabžda, jei tik kokia moteris ar netgi šuo eina pro šalį: *Ce chien est à moi.** Žinoma, tai gali būti ir ne šuo, – pagalvojau, prisiminusi Parlamento aikštę, Pergalės ir kitas alėjas, – tai gali būti žemės sklypas ar žmogus juodais garbanotais plaukais. Moterys turi tą privalumą, kad pajėgia praeiti net pro labai gražią negrę, nejausdamos noro iš jos padaryti anglę.

Taigi moteris, kuri XVI amžiuje gimė apdovanota poetės talentu, turėjo būti labai nelaiminga, nuolat draskoma vidinės kovos. Jos gyvenimo sąlygos, tiek jos pačios

* Šitas šuo – mano (pranc.).

instinktai trukdė jai pasiekti tokią būseną, kuri būtų leidusi laisvai išreikšti tai, kas slypėjo jos sieloje. Tačiau kokia gi būsena yra palankiausia kūrybai? – paklausiau savęs. Ar galima kaip nors išsiaiškinti, kas įžiebia ir palaiko tą keistą kibirkštį? Aš atsiverčiau Shakespeare'o tragedijų tomą. Ką gi, pavyzdžiui, jautė Shakespeare'as, rašydamas *Karalių Lyrą* arba *Antonijų ir Kleopatrą*? Akivaizdu, kad toji jo būsena turėjo būti kuo palankiausia kūrybai! Tačiau jis pats nieko apie tai neparašė. Tik visai atsitiktinai mes sužinome, kad jis niekad „neišbraukdavo nė eilutės". Tiesą sakant, nė vienas menininkas ligi pat XVIII amžiaus niekad nieko nesipasakojo apie savo dvasios būseną. Tam pradžią, ko gero, davė Rousseau. Ir tik XIX amžiuje žmogaus savivoka jau pasiekė tokį lygį, kad išsilavinusiems žmonėms tapo įprasta aprašyti savo jausmus išpažinčių ir autobiografijų forma. Kiti taip pat rašė jų biografijas, o jų laiškai būdavo paskelbiami po mirties. Todėl mes nežinome, ką jautė Shakespeare'as, rašydamas *Karalių Lyrą*, tačiau puikiai žinome, ką išgyveno Carlyle'is, rašydamas *Prancūzų revoliuciją*, ką jautė Flaubertas, rašydamas *Madam Bovari*, ir ką patyrė Keatsas, mėgindamas kurti poeziją artėjančios mirties ir abejingo pasaulio akivaizdoje.

Iš visos tos milžiniškos šiuolaikinės išpažinčių ir savianalizės literatūros matyti, jog sukurti genialų veikalą beveik visada būna neįmanomai sunku. Viskas aplinkui tarytum priešinasi tam, kad jis nuoseklus ir išbaigtas pasirodytų iš po rašytojo plunksnos. Nuolat trukdo įvairios mate-

rialinės sąlygos. Loja šunys; įkyri aplinkiniai; trūksta pinigų; pašlyja sveikata. Visus tuos sunkumus dar paryškina amžinas pasaulio abejingumas. Niekas pasaulyje neprašo tavęs rašyti eilėraščių, romanų ar istorijų; niekam jų nereikia. Pasauliui nerūpi, ar Flaubertui pavyks rasti tinkamą žodį, o Carlyle'iui – skrupulingai patikrinti vieną ar kitą faktą. Ir, žinoma, niekas pasaulyje nemoka pinigų už tai, ko nenori. Todėl rašytojui – Keatsui, Flaubertui, Carlyle'iui – tenka patirti visokeriopą spaudimą ir trukdymus, ypač jaunystėje. Tos išpažintys ir savianalizės pilnos prakeiksmų ir pagalbos šauksmų. „Didūs kūrėjai miršta varge", – toks galėtų būti jų moto. Jeigu, nepaisant visko, pavyksta ką nors sukurti – tai jau stebuklas. Ko gero, nė viena knyga negimsta nesuluošinta – tokia, kokią ją buvo sumanęs rašytojas.

Tačiau moterims, – pagalvojau, žvelgdama į tuščias lentynas, – tenka susidurti su nepalyginamai didesniais sunkumais. Pirmiausia, ligi pat XIX amžiaus pradžios jos negalėjo net svajoti apie savą kambarį (nekalbant jau apie tylų, gerai izoliuotą kambarį!), nebent būtų turėjusios be galo turtingus ir kilmingus tėvus. Pinigų, kurių jos gaudavo smulkioms išlaidoms, suma priklausė nuo tėvo geros valios, ir jų vos pakakdavo apsirengti. Joms buvo uždrausti netgi tie menki malonumai, kuriais galėjo pasimėgauti Keatsas, Tennysonas arba Carlyle'is, nors visi jie irgi buvo vargšai: jos negalėjo išeiti pasivaikščioti, trumpam nukeliauti į Prancūziją, neturėjo atskiros pastogės, tegu ir skur-

džiausios, kur būtų galėjusios pasislėpti nuo savo šeimos pretenzijų ir tironijos. Taigi materialinės jų sąlygos buvo be galo sunkios; o dvasinės – dar baisesnės. Pasaulio abejingumas, kurį taip nelengvai pakėlė Keatsas, Flaubertas ir kiti genialūs vyrai, moterų atžvilgiu virsdavo atviru priešiškumu. Vyrams pasaulis sakydavo: „Man nerūpi, ar tu rašai, ar ne". Moterims jis kvatodavosi į veidą: „Tu rašai? O kokia gi nauda iš tavo rašymo?" Štai čia galėtų mums padėti Newnhamo ir Girtono psichologės, – pagalvojau, vėl žvelgdama į tuščius tarpus lentynose. Jau tikrai metas tiksliai nustatyti, kaip veikia menininką aplinkinių priešiškumas. Prisiminiau sykį mačiusi, kaip pieno produktų kompanija tyrė riebaus ir nugriebto pieno poveikį žiurkių augimui. Dvi žiurkės buvo laikomos gretimuose narveliuose, tačiau viena buvo didelė, stipri ir drąsi, o kita – mažutė, sunykusi ir baili. O kuo gi mes maitiname moteris menininkes? – paklausiau, matyt, nejučiomis prisiminusi tas džiovintas slyvas ir pudingą. Kad rasčiau atsakymą į šį klausimą, pakako atsiversti vakarinį laikraštį ir perskaityti lordo Birkenheado samprotavimus apie... tačiau nesivarginsiu perpasakodama, ką lordas Birkenheadas mano apie moterų kūrybą. Nekartosiu ir to, ką pasakė dekanas Inge'as. Harley Streeto specialistas gali sau kiek nori antrinti Harley Streeto rėksniams, man dėl to nė plaukas nuo galvos nenukris. Verčiau pacituosiu Oscarą Browningą, nes ponas Oscaras Browningas vienu tarpu buvo žymi figūra Cambridge'e, jis egzaminuodavo ir Girtono bei Newnha-

mo studentes. Ponas Oscaras Browningas ne sykį yra pareiškęs, jog „kad ir kokius pažymius jis rašytų, peržvelgęs egzaminų darbus, visuomet susidarąs įspūdį, jog net protingiausia moteris niekada neprilygs kvailiausiam vyrui“. Tai taręs, ponas Browningas kartą grįžo į savo apartamentus – ir būtent šis veiksmas daro jį artimesnį, žmogiškesnį ir patrauklesnį – ir rado ten arklininko parankinį, gulintį ant sofos: „jis buvo vieni kaulai ir oda, skruostai geltoni ir įdubę, dantys pajuodę, jis vos pajėgė pakrutėti...“ „Tai Artūras, – tarė ponas Browningas. – Jis mielas vaikinas ir labai protingas“. Mano manymu, šie du paveikslai gerai vienas kitą papildo. Laimei, šiame biografijų amžiuje randame juos abu, ir apie didžius žmones galime spręsti ne vien iš to, ką jie sako, bet ir iš to, ką jie daro.

Taip, dabar tai įmanoma, tačiau net prieš penkiasdešimt metų tokie pareiškimai iš žymių žmonių lūpų turėjo skambėti gana grėsmingai. Sakykim, koks nors tėvas, trokšdamas gero savo dukteriai, nenorėjo jos išleisti iš namų, kad ji netaptų rašytoja, dailininke ar mokslininke. „Paklausyk, ką sako ponas Browningas“, – galėjo tarti jis. O juk ponas Oscaras Browningas buvo toli gražu ne vienintelis: kur dar *Saturday Review*, kur dar ponas Gregas („moters prigimtis reikalauja, – pabrėžė ponas Gregas, – kad *ji būtų priklausoma nuo vyro ir jam tarnautų*“), kur dar visa ta daugybė vyrų, vieningai tvirtinusių, jog intelektualiniu atžvilgiu moterys nieko nevertos! Jeigu tėvas garsiai ir neskaitė mergaitei tų teiginių, tai ji pati galėjo juos pasiskaity-

ti; o net XIX amžiuje toks skaitymas turėjo numušti jai ūpą ir pražūtingai atsiliepti kūrybai. Jai nuolat reikėdavo kovoti su visuotiniu įsitikinimu, esą ji to ir to negali, to ir to nesugeba. Gal rašytojai šis mikrobas šiuo metu ir nebėra toks pražūtingas, nes žymių moterų rašytojų jau yra buvę. Tačiau dailininkėms jis iki šiol kenkia, o muzikėms, ko gero, ypač nuodija gyvenimą. Moters kompozitorės padėtis dabar yra panaši į aktorės padėtį Shakespeare'o laikais. Nickas Greene'as, – pamaniau, prisiminusi savo sukurtą Shakespeare'o sesers istoriją, – tvirtino, jog moters vaidyba jam primena pudelio šokius. Po dviejų šimtų metų Johnsonas panašiai atsiliepė apie moteris pamokslininkes. O štai čia, – tariau, atsiversdama muzikologo knygą, 1928-aisiais Viešpaties malonės metais, tais pačiais žodžiais kalbama apie moteris, mėginančias kurti muziką. „Panelės Germaine Tailleferre kūrybai apibendrinti tiktų perfrazuotas daktaro Johnsono posakis apie moterį pamokslininkę: „Sere, moteris kompozitorė panaši į ant užpakalinių kojų vaikštantį šunį, aišku, jis vaikšto nekaip, bet nuostabu matyti, kad jis iš viso tai sugeba“.[6] Šitaip žodis žodin kartojasi istorija.

Taigi, – padariau išvadą, užversdama pono Oscaro Browningo biografiją ir nustūmusi šalin visas kitas, – visiškai akivaizdu, kad net XIX amžiuje moterų niekas neskatino kurti. Priešingai – jas nuolat žemino, gniuždė, joms

[6] *A Survey of Contemporary Muzic*, Cecil Gray, p. 246 („Šiuolaikinės muzikos apžvalga“).

pamokslavo, iš jų tyčiojosi. Joms reikėjo pakelti nuolatinę įtampą ir eikvoti jėgas, mėginant paneigti tą, įrodyti aną... Čia mes vėl susiduriame su tuo keistu ir nepaaiškinamu vyrų kompleksu, darančiu tokią didelę įtaką moterų judėjimui, – tuo giliai įsišaknijusiu troškimu ne tiek pažeminti *ją*, kiek išaukštinti *save*. Tai pasireiškia kas žingsnis; vyrai ne tik kliudo moterims kurti, bet ir užkerta joms kelią į politiką, kad ir kokią menką grėsmę jos keltų, kad ir kokios nuolankios ir atsidavusios būtų. Netgi ledi Bessborough, – prisiminiau, – šitokia aistringa politikė, nusižeminusi rašė lordui Granville'iui Leveson-Goweriui: „...nepaisant mano pašėlusio veržimosi į politiką ir daugelio kalbų šia tema, aš visiškai pritariu jums, kad tai ne moterų reikalas, kaip ir daugelis kitų rimtų dalykų. Moteris tegali pareikšti savo nuomonę (jeigu to yra prašoma)". Šitaip ji pataikauja ir toliau, bergždžiai švaistydama savo entuziazmą tokiam be galo svarbiam objektui – lordo Granville'io inauguracinei kalbai Bendruomenių rūmuose. Iš tikrųjų keistas vaizdas, – pamaniau sau. Vyrų priešinimosi moterų emancipacijai istorija, ko gero, yra kur kas įdomesnė už pačią emancipacijos istoriją. Jei kokia Girtono ar Newnhamo studentė surinktų pakankamai pavyzdžių ir išvestų iš jų teoriją, galėtų parašyti smagią knygą. Tačiau jai reikėtų mūvėti storas pirštines ir apsitverti auksinėmis grotomis.

Tačiau tai, kas dabar atrodo juokinga, – susivokiau, užvertusi ledi Bessborough laiškus, – kadaise buvo mirtinai

rimta. Esu tikra, jog tie postringavimai, kuriuos dabar klijuojame į nesąmonių albumą tam, kad kokį vasaros vakarą palinksmintume rinktinę kompaniją, savo metu spaudė ašaras. Daugelis mūsų močiučių ir prosenelių dėl to išverkė akis. Florence Nightingale klykte klykė iš nevilties.[7] Jums, įstojusioms į koledžus ir turinčioms nuosavas svetaines – na, bent jau nuosavus miegamuosius! – labai lengva sakyti, kad tikras genijus turėtų nekreipti dėmesio į tokias kalbas, būti aukščiau už jas. Deja, būtent genialius vyrus bei moteris neigiami atsiliepimai itin smarkiai žeidžia. Prisiminkime Keatsą ir žodžius, kuriuos jis liepė iškalti savo antkapyje *. Prisiminkime Tennysoną, prisiminkime... Tačiau vargu ar verta dar įrodinėti neginčijamą, tegul ir labai nelemtą dalyką, kad menininkai iš prigimties nepaprastai jautrūs tam, kas apie juos šnekama. Literatūros kelias klote nuklotas kūnais tų, kurie pernelyg ėmė širdin kitų nuomonę.

Ir toks jų pažeidžiamumas yra dvigubai nelemtas, – pagalvojau vėl grįždama prie savo ankstesnių apmąstymų apie tai, kokia dvasios būsena palankiausia kūrybai, – nes tam, kad menininkas galėtų išleisti į pasaulį tobulai išbaigtą savo kūrinį, jo siela privalo būti įkaitusi iki baltumo kaip Shakespeare'o, – nusprendžiau žvelgdama į ties *Antonijumi ir Kleopatra* atverstą knygą. Toje sieloje

[7] See *Cassandra*, by Florence Nightingale, printed in *The Cause*, by R. Strachey (Žr. Florence Nightingale „Kasandrą“ knygoje „Veiklos tikslas“).

* Johno Keatso antkapyje buvo iškalta: „Here lies one whose name was writ in water“. („Čia ilsis tas, kurio vardas ant vandens parašytas“. – *Vert. past.*).

neturi likti jokių kliūčių, jokių pašalinių dalykų.

Nes netgi sakydami, jog nieko nežinome apie Shakespeare'o dvasinę būseną, jau šį tą apie ją pasakome. Apie Shakespeare'ą mažai žinome – palyginti su Donne'u, Benu Johnsonu ar Miltonu – turbūt todėl, kad savo širdperšų, pagiežos ir antipatijos jis atvirai nerodė. Mūsų akis neužkliūva už jokio „atsivėrimo“, kuris primintų mums autoriaus egzistavimą. Bet koks troškimas prieštarauti, pamokslauti, guostis, keršytauti, lieti pasauliui savo skausmą ir sielvartą sudegė jo sieloje ir virto penu kūrybai. Štai kodėl jo poezija liejosi taip laisvai ir nekliudomai. Jeigu kada žmogui ir pavyko ligi galo išbaigti savo kūrinį, – tai buvo Shakespeare'as. Jeigu kieno siela ir buvo visiškai laisva, įkaitusi iki baltumo, – tai buvo Shakespeare'o siela, – nusprendžiau, vėl gręždamasi į knygų lentynas.

ketvirtas skyrius

Akivaizdu, kad jokia moteris XVI amžiuje negalėjo pasiekti tokios dvasios būsenos. Pakanka prisiminti tuos Elžbietos laikų antkapius su klūpančiais sudėtomis rankelėmis vaikučiais; trumpą jų amžių, ankštus tamsius namus, kad suprastum, jog nė viena moteris tais laikais negalėjo kurti poezijos. Gal tik gerokai vėliau kokia aukštuomenės dama, pasinaudojusi savo palyginti didele laisve ir turtais, galėjo ryžtis paskelbti ką nors savo vardu ir būti apšaukta pabaisa. Juk vyrai – ne tokie jau snobai, – mąsčiau, stengdamasi neprisiminti „kraupios feministės“ – panelės Rebeccos West; dažniausiai jie gana atlaidžiai vertina grafienės mėginimus šį tą eiliuoti. Reikia manyti, kad į kilmingos damos kūrybinius bandymus tais laikais žiūrėta kur kas palankiau, nei į kokios niekam nežinomos panelės Austen ar panelės Brontë. Tačiau taip pat nenuostabu, kad ir kilmingą moterį kamavo baimė, neapykanta bei kiti nemalonūs jausmai, kurie atsispindėdavo jos kūryboje. Štai kad ir ledi Winchilsea, – pamaniau, imdama į rankas jos eilėraščius. Ji gimė 1661 metais kilmingoje šeimoje ir ištekėjo už kilmingo vyro, vai-

kų neturėjo ir rašė eilėraščius. Pakanka juos atsiversti ir matai trykšte trykštant pasipiktinimą moterų padėtimi:

Kaip mes pažemintos! Paniekintos tos lyčių nelygybės
Ir išsilavinimo, o ne dėl prigimtos kvailybės;
Mums užkirsti keliai į mokslą, šviestis, tobulėti,
Mes esam pasmerktos sėdėt namie, svečius priiminėti;
O jei kuri tokiam likimui drįsta nepaklusti,
Ir kilnesnėms svajonėms ima siela busti,
Tai tuoj susiduria su tokia neteisybe,
Jog visos viltys ir troškimai rodos tik paikybė.

Akivaizdu, kad jos siela tikrai nepajėgė „sudeginti visų kliūčių ir įkaisti iki baltumo“. Priešingai – ją kamuoja ir blaško visokios baimės ir širdperšos. Žmonija jai yra suskilusi į dvi dalis. Vyrai jai reiškia prievartą ir „neteisybę“, jų nekenčia ir bijo, nes jie turi galios neleisti daryti to, ką ji nori, – būtent rašyti.

Deja, jei moteris išdrįsta imti plunksną į rankas,
Nedelsiant susilaukia atkirčio baisaus; bet kas
Tuojau paneigs ir josios žavesį, ir pagarbą, ir vertę,
Kadangi manoma, jog taip jinai iškreipia savo lemtį
Ir užsikrauna pareigas kitas, o mums esą juk skirta
Vien puotos, šokiai, mados ir drabužių stirtos;
O jau rašyt, skaityt, mąstyt ar abejoti – niekados,
Nes reikštų tai vien pražudytą grožį, laiką; pareigos
Tiesioginės išvengiant ir nevykdant; mat priežiūra namų,
Tarnų vis tebelaikoma aukščiausiu moteriai tikslu.

Kad išdrįstų rašyti, ji turi tikinti save, kad jos kūryba niekad neišvys dienos šviesos; ji guodžia save tokia liūdna giesme:

Giedok vien keletui draugų ir savo pačios skausmui;
Vainikai laurų juk ne tau puikiausi,
Tad slėpkis vėl šešėlyje ir kantriai lauki.

Bet puikiai matyti, kad joje degė karšta tikrosios poezijos ugnis – jei tik būtų pajėgusi atsikratyti baimės ir neapykantos, nekartinti savo eilių pykčiu ir apmaudu! Retsykiais aptinkame tyriausios poezijos perlų:

Nes ryškiaspalvių šilko dygsnių grožis
Tau nesukurs gyvos gležnutės rožės.

Ne veltui šias eilutes išgarbino ponas Murry's, o Pope'as, kaip manoma, sykį prisiminė ir pacitavo štai šias:

Kai menkose smegenyse išsiskleidžia narcizo žiedas,
Nuo kvapo jo skaudaus mes alpstam ir nerandam vietos.

Neapsakomai gaila, kad moteris, galėjusi šitaip rašyti, taip mėgusi gamtą ir apmąstymus, buvo įstumta į neviltį ir kupina pagiežos. Bet kas gi jai beliko? – atsidusau, įsivaizduodama aplinkinių pašaipą ir patyčias, pataikūnų keliaklupsčiavimą ir skeptiškus tikrų poetų vertinimus. Norėdama kurti, ji tikriausiai turėjo užsidaryti kaime, nuolat draskoma pykčio ir kamuojama visokiausių skrupulų, nors turėjo nuostabų vyrą ir jų santuoka buvo labai laiminga. Sakau „tikriausiai turėjo“, nes norėdami ką nors sužinoti apie ledi Winchilsea, kaip paprastai išsiaiškinsime, jog be-

veik nieko apie ją nėra žinoma. Ją kamavo klaiki melancholija, kurią iš dalies galime suprasti perskaitę, kaip jos apimta ji vaizdavosi, kad

Paniekintos ir mano eilės, o darbai
Kvailystėmis akiplėšos belaikomi tiktai.

Tie šitaip smerkiami darbai, kiek galime suprasti, tebuvo klajojimas laukais ir svajonės:

Tava širdis laiminga, atradus ką neįprasta.
Ji suka iš praminto tako,
Nes ryškiaspalvių šilko dygsnių grožis
Tau nesukurs gyvos gležnutės rožės.

Jei tokie buvo jos įpročiai ir pomėgiai, tai iš jos neišvengiamai buvo šaipomasi; ir tikrai – yra sakoma, kad Pope'as ar Gay'us sykį išvadinęs ją „mėgstančia šį tą keverzoti mėlyna kojine“. Pasakojama taip pat, kad ir ji skaudžiai pajuokusi Gay'ų sakydama, kad jo *Smulkmenos* rodančios, jog „jam geriau tiktų traukti karietą, nei joje sėdėti“. Bet visa tai tėra „abejotini plepalai“, kurie, kaip sako ponas Murry's, „neverti dėmesio“. Aš nenorėčiau su juo sutikti: man rūpėtų sužinoti kuo daugiau tegu ir abejotinų plepalų, kad galėčiau nors kiek tiksliau įsivaizduoti, kokia gi buvo ši melancholiška dama, taip mėgusi klajoti laukais ir svajoti apie neįprastus dalykus, ir taip neatsargiai, neapgalvotai niekinusi nuobodžią namų ir tarnų priežiūrą. Tačiau jos paveikslas, pasak pono Murry'io, yra kažkoks išskydęs. Jos talentas tarytum piktžolėmis apžėlęs ir

erškėčiais apaugęs. Jis neturėjo galimybių atsiskleisti toks, koks buvo – subtilus ir rafinuotas. Taigi, padėjusi jos knygą į lentyną, atsiverčiau kitos įžymios damos raštus. Tai buvo kunigaikštienė, kurią mylėjo Lambas, lengvabūdiškoji, fantastiškoji Newcastle'io kunigaikštienė Margaret – ledi Winchilsea amžininkė, nors truputį už ją vyresnė. Juodvi buvo labai skirtingos, bet panašios tuo, kad abi buvo kilmingos ir bevaikės ir abi turėjo nuostabius vyrus. Abiejų širdyse liepsnojo ta pati poetinės kūrybos ugnis, ir abi buvo dvasiškai suluošintos dėl tų pačių priežasčių. Kunigaikštienės raštai kupini tokio pat pykčio protrūkių: „Moterys gyvena kaip šikšnosparniai ar pelėdos, dirba kaip jaučiai, o miršta lyg kirminai..." Margaret irgi būtų galėjusi būti poetė; mūsų laikais jos veikla būtų davusi kokių nors vaisių. O kas anuomet galėjo suvaldyti, pažaboti ir nukreipti naudingam tikslui jos laukinį, galingą, neišlavintą protą? Jis liejosi kaip pakliuvo ir kur pakliuvo, eilių ir prozos, poezijos ir filosofijos pliūpsniais, kurie šiandien guli sustingę padrikuose, niekieno neskaitomuose popieriaus lapeliuose ir foliantuose. Jai būtų reikėję įduoti į rankas mikroskopą. Būtų reikėję išmokyti ją pažinti žvaigždes ir mąstyti mokslinėmis kategorijomis. Tačiau jos protą formavo vienatvė ir nažabota laisvė. Niekas jos netikrino. Niekas nemokė. Profesoriai jai pataikavo. Rūmuose iš jos šaipėsi. Seras Egertonas Brydgesas skundėsi, kad ji įžūli kaip „tikra dvare užaugusi ir aukštą padėtį užimanti moteris". Galiausiai ji viena pati užsidarė Welbecke.

Kokia vieniša ir maištinga siela buvo toji Margaret Cavendish! Tarsi koks milžiniškas agurkas būtų išpampęs viršum visų darželio rožių ir gėlynų ir negyvai juos uždusinęs. Kaip apmaudu, kad moteris, pasakiusi, jog „geriausiai išauklėtomis laikomos pačios nuolankiausios moterys“, vėliau tuščiai iššvaistė laiką, rašinėdama niekus ir vis labiau grimzdama į tamsą ir beprotybę, kol žmonės, pamatę ją lipant iš karietos, imdavo rodyti pirštais. Galiausiai beprotė kunigaikštienė tapo baubu protingoms merginoms gąsdinti. Štai ką, – prisiminiau, dėdama šalin kunigaikštienę ir atsiversdama Dorothy Osborne laiškus, – Dorothy rašo Temple'ui apie naujai pasirodžiusią kunigaikštienės knygą: „Akivaizdu, kad vargšė moteris truputį nesveiko proto, antraip jai į galvą nešautų rašyti knygų ir eilių; aš ir dvi savaites nemiegojusi nieko panašaus nesugalvočiau“.

Tad štai, kadangi jokia sveiko proto ir padorumo nepraradusi moteris negalėjo rašyti knygų, tai Dorothy, kuri buvo jautri ir melancholiška, visai priešingo būdo nei kunigaikštienė, nieko ir neparašė, išskyrus laiškus. O laiškus moteris galėjo rašyti ir slaugydama savo ligotą tėvą ar sėdėdama prie židinio ir netrukdydama besišnekučiuojantiems vyrams. Tiesiog neįtikėtina, – mąsčiau, versdama Dorothy laiškų puslapius, – kaip puikiai toji vieniša, nemokyta mergina gebėjo supinti sakinį, perteikti vaizdą. Štai paklausykite:

„Po pietų mes sėdėjome ir šnekučiavomės, kol pasirodė ponas B., o tada aš pasišalinau. Per pačią vidurdienio kaitrą skaičiau ir triūsiau, o apie šeštą ar septintą valandą iš-

ėjau pasivaikščioti į ganyklas, kurios plyti netoli namų – ten daugybė jaunų mergelių gano avis ir karves ir susėdusios pavėsyje dainuoja balades. Aš priėjau artyn ir ėmiau lyginti jų balsus ir grožį su tų senovės piemenaičių, apie kurias buvau skaičiusi; aišku, pastebėjau žymų skirtumą, bet patikėkite, manau, jog šios – tokios pat tyros ir nekaltos, kaip ir anos. Pasišnekėjusi su jomis, pamačiau, kad joms visiškai nieko netrūksta, kad būtų laimingiausios būtybės pasaulyje, tik jos pačios to nesuvokia. Bet vidury mūsų šnekos viena apsidairiusi pamatė karvę einant į javus, tad visos pakilo ir nudūmė šalin, lyg būtų turėjusios sparnus prie kojų. Aš nesu tokia vikri, todėl atsilikau, o pamačiusi jas genant namo gyvulius, prisiminiau, kad metas ir man grįžti. Po vakarienės dar išėjau į sodą, nusileidau prie netoliese tekančios mažos upelės ir prisėdusi ant jos kranto įsisvajojau, kaip gera būtų turėti jus čia...“

Galėtum prisiekti, kad čia esama rašytojos užuomazgų. Bet – „aš ir dvi savaites nemiegojusi nieko panašaus nesugalvočiau“; galima įsivaizduoti, koks nepakantumas rašančiai moteriai tiesiog tvyrojo ore, jei netgi mergina, tikrai turėjusi tam gabumų, prisivertė patikėti, jog parašyti knygą – tai pasmerkti save pajuokai, netgi pasirodyti esant nesveiko proto. Taigi dabar prieiname, – pagalvojau, dėdama menkutį Dorothy Osborne laiškų tomelį lentynon, – prie ponios Behn.

O ponia Behn žymi labai svarbų posūkį šiame kelyje. Dabar mes jau paliekame tas vienišas kilmingas damas,

kurios, užsidariusios savo parkuose ir tarp savo rankraščių, rašė neturėdamos nei skaitytojų, nei kritikų – vien savo pačių malonumui. Dabar pasiekiame miestą ir imame stumdytis gatvių grūstyje drauge su eiliniais žmonėmis. Ponia Behn priklausė viduriniajam luomui ir pasižymėjo visomis plebėjiškomis dorybėmis: humoro jausmu, gyvumu, drąsa; vyro mirtis ir keletas jos pačios nevykusių nuotykių privertė ją savo galva užsidirbti pragyvenimui. Jai teko dirbti lygiai su vyrais. Sunkiu triūsu ji sukaupė pakankamai pinigų, kad galėtų išgyventi. Šis faktas toks svarbus, kad nusveria net pačią jos kūrybos reikšmę – netgi puikiuosius *Tūkstantį mano kankinių* ir *Pasakiškąjį meilės triumfą*, – nes čia jau prasideda dvasinė laisvė ar bent atsiveria galimybė, kad laikui bėgant dvasia taps laisva rašyti, ką nori. Po to, kai Aphrai Behn tai pavyko, jaunos merginos jau galėjo pasakyti savo tėvams: „Aš nekaulysiu iš jūsų pinigų, aš galiu užsidirbti rašydama". Žinoma, dar daugelį metų jos gaudavo atsakymą: „Kurgi, kaip Aphra Behn! Verčiau jau mirtum!" – ir durys dar greičiau užsitrenkdavo. Čia vėl neišvengiamai reikia grįžti prie to nepaprastai įdomaus dalyko: ypatingos vertės, kurią moters skaistybei teikė vyrai, ir jos poveikio moterų išsilavinimui. Jei kokia Newnhamo ar Girtono studentė ryžtųsi į tai pasigilinti, galėtų išeiti įdomi knyga. Jos viršelyje reikėtų įdėti ledi Dudley portretą – sėdinčios vidury Škotijos pelkynų, apsikarsčiusios deimantais ir apspistos uodų. Po ledi Dudley mirties *Times* rašė, kad lordas Dudley's buvo „išlavin-

to skonio ir didelių gabumų žmogus, labai dosnus ir maloningas, tačiau užgaidus ir despotiškas. Netgi apsistojęs nuošaliausiame Škotijos kalnų medžioklės namelyje jis reikalaudavo, kad jo žmona rengtųsi pagal visas aukštuomenės taisykles; jis užvertė ją prašmatniausiomis brangenybėmis" ir taip toliau, „davė jai viską – išskyrus menkiausią galimybę būti savarankiškai". Bet vieną dieną lordą Dudley'į ištiko paralyžius, žmonai teko jį slaugyti, ir nuo tada ji ėmėsi be galo išmintingai valdyti jo dvarus. Tas užgaidus despotas irgi gyveno XIX amžiuje.

Tačiau grįžkime prie Aphros Behn. Ji įrodė, kad rašymu galima užsidirbti pinigų, net jeigu dėl to tektų paaukoti kai kurias itin vertinamas dorybes; nuo tada rašymas ėmė darytis ne vien pamišimo ir nesveiko proto požymiu – jis įgijo ir praktinę vertę. Nuo XVIII amžiaus šimtai moterų, mirus vyrui ar kokiai kitai negandai ištikus šeimą, ėmė prisidurti prie savo pajamų ar mėgindavo paremti namiškius, versdamos knygas arba rašydamos krūvas prastų romanų, kurių pavadinimai neįtraukiami į vadovėlius, bet kuriuos už ketvertą pensų galima įsigyti Charring Crosso krautuvėlėse. Nepaprasto dvasinio moterų aktyvumo XVIII amžiaus gale (jos sakė kalbas, rengė susitikimus, rašė esė apie Shakespeare'ą, vertė klasikinę literartūrą) pagrindas buvo tai, kad rašymu moterys jau galėdavo užsidirbti pinigų. Pinigai neapmokamą kvailystę paverčia rimtu dalyku. Aišku, buvo galima ir toliau šaipytis iš „mėgstančių šį tą keverzoti mėlynų kojinių", bet niekas nebegalėjo paneigti,

kad savo kapšeliuose jos turi sidabrinių. Tad XVIII amžiaus gale įvyko lūžis, kurį, iš naujo rašydama istoriją, aš laikyčiau svarbesniu ir pavaizduočiau išsamiau, nei kryžiaus žygius ar Rožių karus. Viduriniojo luomo moterys ėmė rašyti. Nes jeigu *Puikybė ir prietarai*, *Midlmarčas*, *Vijetė* bei *Vėtrų kalnas* turi kokią vertę, tai ir faktas, kad visos moterys, o ne vien savo dvaruose tarp pataikūnų ir rankraščių užsisklendusios vienišos aristokratės, ėmėsi rašyti, yra kur kas reikšmingesnis, nei aš galiu įrodyti valandos trukmės pranešime. Be šių savo pirmtakių Jane Austen, seserys Brontë ir George Eliot būtų parašiusios ne daugiau, nei Shakespeare'as būtų sukūręs be Marlowe, pastarasis – be Chaucerio, o Chauceris – be visų tų jau užmirštų poetų, išgrindusių jam kelius ir pažabojusių iš prigimties nevaldomą žmogaus liežuvį. Šedevrai negimsta vieni patys tuščioje vietoje; jie yra ilgamečių daugybės žmonių apmąstymų vaisius, ir už atskiro kūrėjo balso visuomet slypi daugelio patirtis. Jane Austen būtų turėjusi nunešti vainiką ant Fanny Burney kapo, o George Eliot – pagerbti ryškų Elizos Carter šešėlį – tos narsios pagyvenusios moters, kuri prie lovos prisirišdavo varpelį, kad galėtų anksčiau atsikelti ir pasimokyti graikų kalbos. O visoms moterims drauge derėtų užversti gėlėmis Aphros Behn kapą; jis – tikras skandalas! – yra Westminsterio abatijoje, nors jam ten ir vieta, nes juk būtent ji iškovojo moterims teisę atvirai reikšti savo mintis. Tai jos – šios abejotinos moralės meilės nuotykių ieškotojos – dėka aš drįstu šįvakar jums

pasakyti: „Vien savo galva galite užsidirbti penkis šimtus svarų per metus“.

Štai pagaliau mes pasiekėme XIX amžiaus pradžią. Ir dabar aš pirmąkart aptinku net keletą lentynų, nustatytų vien tik moterų darbais. Tačiau bėgdama akimis per jų nugarėles, tiesiog negaliu ištverti nepaklaususi: kodėl gi čia vieni romanai? Juk iš pradžių moterys veržėsi kurti poeziją. „Aukščiausioji giesmių valdovė“ buvo poetė. Tiek Prancūzijoje, tiek Anglijoje moterys pirmiausia pradėjo rašyti poeziją, o ne romanus. Dar daugiau, – spėliojau, žvelgdama į keturis pačius garsiausius vardus, – ką bendro George Eliot turėjo su Emily Brontë? O Charlotte Brontë juk visiškai nepajėgė suprasti Jane Austen kūrybos! Išskyrus vienintelį, nors gal ir svarbų jų bendrumą, kad visos jos buvo bevaikės, sunku būtų surasti kitus keturis tokius skirtingus charakterius. Man netgi kilo pagunda pamėginti įsivaizduoti jų susitikimą ir apie ką jos galėtų šnekėtis... Tačiau kažkokia keista jėga jas visas vertė rašyti būtent romanus! Gal čia įtakos turėjo jų priklausymas viduriniajam luomui, – svarsčiau, – ir tas faktas, kurį vėliau taip ryškiai atskleidė panelė Emily Davies: XIX amžiaus pradžioje viduriniojo luomo šeima teturėdavo tik vieną bendrą kambarį – svetainę. Moteris rašytoja būdavo priversta kurti bendroje svetainėje, sėdėdama kartu su visais. Be to, kaip karčiai skundėsi panelė Nightingale, „moterys niekad nė pusvalandžio negalėjo skirti... sau pačioms“: joms nuolat kas nors trukdydavo. Tokiomis sąlygomis, be abejo, kur

kas lengviau yra rašyti prozos kūrinį, o ne poeziją ar dramas: prozai nereikia tokio absoliutaus susikaupimo. Jane Austen šitaip rašė iki gyvenimo pabaigos. „Neįtikėtina, kaip ji tai sugebėjo, – atsiminimuose stebisi jos sūnėnas. – Ji niekad neturėjo atskiro kabineto, ir didumą savo darbo jai teko padaryti bendroje svetainėje, nuolat kieno nors trukdomai. Be to, ji labai stengėsi, kad nei tarnai, nei atsitiktiniai lankytojai – niekas, išskyrus jos pačios šeimą, – neįtartų, kuo ji užsiima".[8] Savo rankraščius Jane Austen slėpė, dangstė juos sugeriamojo popieriaus lapais. Be to, vienintelis literatūrinis pasirengimas, prieinamas moteriai XIX amžiaus pradžioje, buvo žmonių charakterių ir jausmų stebėjimas. Jos pastabumą ilgus šimtmečius lavino bendrųjų svetainių aplinka. Čia dažnai prasiverždavo įvairiausios emocijos, moteriai prieš akis nuolat atsiskleisdavo žmonių tarpusavio santykiai. Taigi, pradėjusi kurti, viduriniojo luomo moteris savaime imdavo rašyti romanus, nors akivaizdu, kad dvi iš čia išvardytų keturių įžymiųjų romanų autorių iš prigimties buvo apdovanotos kitokiu talentu. Emily Brontë verčiau būtų reikėję kurti poetines dramas; o imliam George Eliot protui atsiskleisti geriausiai būtų tikęs istorikės ar biografės darbas. Tačiau jos rašė romanus; negana to, – pagalvojau, imdama nuo lentynos *Puikybę ir prietarus*, – dargi gerus romanus! Nesigiriant ir neskaudinant priešingos lyties reikia pripažinti, kad *Pui-*

[8] Jos sūnėno, Jameso Edwardo Austeno-Leigh, rašyti *Memoir of Jane Austen* („Prisiminimai apie Jane Austen").

kybė ir prietarai – gera knyga. Bent jau tikrai nebuvo reikalo gėdytis tokią knygą rašant. O Jane Austen džiaugdavosi girgždančiomis durimis – jų dėka ji spėdavo paslėpti savo rankraštį anksčiau, nei kas nors užeidavo į kambarį. Jane Austen kažkodėl atrodė, kad kurti *Puikybę ir prietarus* nedaro jai garbės. Įdomu, – svarsčiau, – ar šis romanas būtų išėjęs geresnis, jeigu Jane Austen nebūtų stengusis slėpti nuo lankytojų jo rankraščio? Pamėginau perskaityti porą puslapių, tačiau neįžvelgiau nė menkiausio ženklo, kad autorės darbo sąlygos būtų kaip nors pakenkusios kūriniui. Štai kur turbūt didžiausias stebuklas! Maždaug 1800-aisiais mes randame moterį, rašančią be neapykantos, be apmaudo, be baimės, protestų ar pamokslavimų. Lygiai taip rašė Shakespeare'as, – nusprendžiau, žvelgdama į *Antonijų ir Kleopatrą*. Lyginant Shakespeare'ą ir Jane Austen galima pasakyti, kad jų abiejų dvasia ištirpdė savyje visas kliūtis; būtent dėl to mes taip maža apie juos abu težinome, ir būtent dėl to Jane Austen persmelkia kiekvieną savo parašytą žodį – lygiai kaip Shakespeare'as. Jei Jane Austen kiek nors ir kentėjo nuo savo gyvenimo sąlygų, tai nebent nuo įvairiausių suvaržymų: moteris viena negalėdavo niekur išeiti. Ji niekur nekeliavo; niekad nesivažinėjo po Londoną omnibusu ir viena negalėjo papietauti užeigoje. Tačiau Jane Austen iš prigimties, regis, nė negeidė to, ko neturėjo. Jos talentas ir gyvenimo sąlygos puikiai atitiko vienas kitą. Tačiau vargu ar galima taip pasakyti apie Charlotte Brontë, – pagalvojau, imdama *Džeinę Eir*

ir dėdama ją ant stalo greta *Puikybės ir prietarų*.

Atsiverčiau dvyliktąjį romano skyrių, ir akis užkliuvo už žodžių: „Tegu kas nori peikia mane“. Už ką gi reikėjo peikti Charlotte Brontë? – nustebau. Ėmiau skaityti, kaip Džeinė Eir mėgdavo kopti ant pilies stogo, kol ponia Feirfeks apačioje tvarkydavo uogienes, ir žvalgytis po tolimus laukus ir miglotą horizontą. Tad štai už ką buvo galima ją peikti: ji troško turėti „tokią regėjimo galią, kuri padėtų man prasiskverbti per tas ribas, pasiekti kitokį, judrų pasaulį, pamatyti miestus ir kraštus, kur verda gyvenimas, apie kuriuos aš girdėjau, bet kurių nė karto nemačiau; kad tada svajojau pergyventi ir patirti tai, ko nė nesapnavau, plačiau bendrauti su žmonėmis, susipažinti su įvairesnio charakterio asmenimis negu tie, kurie gyveno mano aplinkoje. Aš didžiai vertinau visas gerąsias misis Feirfeks ir Adelės ypatybes, bet tikėjau, kad pasaulyje yra ir kitoks veiksmingesnio pobūdžio gėris, – o tai, ką aš tikėjau, troškau ir regėti.

Kas papeiks mane? Be abejo, daug kas. Jie pasakys, kad aš amžinai nepatenkinta. Bet ką gi aš galėjau padaryti? Aš jau iš prigimties buvau nenuorama, ir nenustygimas kartais mane imdavo tiesiog kankinti...

Tuščia tvirtinti, kad žmogus turi būti patenkintas ramybe, jis negali gyventi be veiklos; ir jis susikuria ją, jei jos jam neduoda likimas. Milijonai žmonių yra pasmerkti dar vienodesniam gyvenimui negu tas, kuris teko man, – ir milijonai slapčia maištauja prieš savo dalią. Niekas neži-

no, kiek maištų – šalia politinių – bręsta kasdieninio gyvenimo gelmėse. Manoma, kad moterys apskritai yra ramios; bet moterys jaučia lygiai taip pat kaip vyrai; jos trokšta parodyti savo sugebėjimus ir ieško dirvos savo veiklai kaip jų broliai vyrai; rūsčios tradicijų priespaudos suvaržytos, sustingimui pasmerktos, jos kenčia nė kiek ne mažiau, kaip kentėtų jų vietoje priešinga lytis. Ir kada privilegijuotoji lytis tvirtina, kad moters pašaukimas kepti pudingus ir megzti kojines, skambinti rojaliu ir siuvinėti krepšelius, tai šitoks samprotavimas labai siauraprotiškas. Neišmintinga smerkti moteris ar juoktis iš jų, jeigu jos trokšta dar kažką veikti ir mokytis daugiau, negu iš jų lyties reikalauja papročiai.

Viena šitaip vaikštinėdama po koridorių, gana dažnai girdėdavau Greisės Pul juoką..."*

Kaip nevykusiai viskas nutūksta, – pagalvojau. Apmaudu, kad šitaip staiga įsiterpia Greisė Pul. Nuosekli pasakojimo tėkmė čia pažeidžiama. Galima net pasakyti, – mąsčiau, dėdama knygą greta *Puikybės ir prietarų*, – kad šių puslapių autorė buvo kur kas genialesnė už Jane Austen; tačiau perskaičius juos ir pastebėjus tą pertrūkį, tą pasipiktinimą, darosi aišku, kad ji niekuomet nepajėgs ligi galo išreikšti savo talento. Jos knygos bus suluošintos ir sužalotos. Ten, kur turėtų rašyti ramiai, ji rašys apimta pykčio. Užuot rašiusi išmintingus dalykus, ji rašys kvailystes ir

* „Džeinės Eir" ištraukos paimtos iš M. Kazlauskaitės ir J. Subatavičiaus vertimo: antras leid., „Vaga", 1985 (*Vert. past.*).

vietoj savo veikėjų vaizduos save pačią. Ji nuolat kovoja su likimu. Kas gi jai belieka – nebent mirti jaunai, susitraukusiai ir susisukusiai?

Negalėjau atsispirti pagundai neįsivaizdavusi, kas gi būtų buvę, jei Charlotte Brontë būtų turėjusi, tarkim, tris šimtus svarų per metus (tačiau toji neišmanėlė pardavė visų savo romanų autorines teises už pusantro tūkstančio svarų!); būtų geriau pažinusi judrų pasaulį, miestus ir kraštus, kur verda gyvenimas, sukaupusi daugiau gyvenimiškos patirties, turėjusi galimybę plačiau bendrauti su žmonėmis ir susipažinti su įvairesnio charakterio asmenimis. Šiais žodžiais ji tiksliai nusakė ne tik savo pačios, kaip rašytojos, trūkumus, bet ir visų savo lyties atstovių to meto padėtį. Ji geriau nei bet kas žinojo, kaip patirtis, kelionės, bendravimas būtų praturtinę jos talentą; jeigu jai nebūtų reikėję leisti laiko vienai, tuščiai žvalgantis po tolimus laukus. Tačiau tokių galimybių ji neturėjo, visa tai buvo neprieinama, ir mums belieka susitaikyti su faktu, kad visi tie puikūs romanai – *Vijetė*, *Ema*, *Vėtrų kalnas*, *Midlmarčas* – yra sukurti moterų, sukaupusių ne didesnę gyvenimo patirtį, nei tos patirties galėjo įžengti pro garbaus pastoriaus namų duris; parašyti bendrojoje šių garbių namų svetainėje ir tokiame skurde, kad *Vėtrų kalno* ir *Džeinės Eir* autorės neįstengdavo išsyk nusipirkti daugiau nei poros lankų popieriaus savo romanams. Tiesa, vienai jų – George Eliot – po daugybės vargų pavyko pabėgti, tačiau tik į nuošalią vilą St. John's Woode. Ten ji ir apsigyveno,

viso pasaulio pasmerkta. „Norėčiau, kad suprastumėte, – rašė ji, – jog nieko, kas primygtinai nesiperša, aš nekviečiu manęs aplankyti". Mat ji gyveno nuodėmėje su vedusiu vyru, o toks vaizdas galėjo labai užgauti dorybingąją ponią Smith ar kokį kitą atsitiktinį lankytoją! Tokiu atveju reikėjo paisyti visuomenės normų ir „užsisklęsti nuo likusio pasaulio". Tuo pat metu kitame Europos pakraštyje gyveno jaunuolis, pakaitomis palaikęs ryšius tai su čigone, tai su kokia kilminga dama; kovojęs mūšiuose ir nekliudomas bei niekieno nesmerkiamas kaupęs visą tą įvairiausią žmogiškojo gyvenimo patirtį, kurią vėliau taip puikiai panaudojo, rašydamas savo knygas. Jeigu Tolstojus būtų „užsisklendęs nuo likusio pasaulio" ir drauge su ištekėjusia moterimi apsigyvenęs vienuolyne, – pagalvojau, – gal jis ir būtų patyręs naudingą gyvenimo pamoką, bet vargu ar būtų parašęs *Karą ir taiką*.

Galima turbūt ir labiau pasigilinti į romanų rašymo problemas bei kokią įtaką joms daro autoriaus lytis. Jei užmerkę akis įsivaizduotume romaną kaip visumą, tai būtų kūrinys, turintis tam tikro panašumo su gyvenimu, nors, žinoma, pasižymintis daugybe supaprastinimų bei nukrypimų. Tačiau vis dėlto tai tam tikrą formą turinti struktūra: kartais kvadratinė, kartais panaši į pagodą, kartais su daugybe šoninių sparnų ir arkadų, o kartais – tvirta, vientisa, su kupolu – kaip Šventosios Sofijos katedra Konstantinopolyje. Ši forma, – mąsčiau toliau, prisimindama kai kuriuos garsius romanus, – iš pradžių sukelia mums vieną

atitinkamo pobūdžio jausmą. Tačiau tas jausmas netrukus susimaišo su kitais, kadangi ši „forma“ yra sukurta ne iš akmenų, o iš žmonių tarpusavio santykių. Todėl romanas sužadina mums įvairiausių ir prieštaringiausių jausmų. Tai gyvenimo susidūrimas su kažkuo kitu, kas nėra gyvenimas. Būtent todėl sunku prieiti prie vieningos nuomonės apie romaną, ir būtent todėl tokią milžinišką įtaką šiuo atžvilgiu mums daro mūsų pačių išankstinės nuostatos. Viena vertus, mes jaučiame, kad Džonas – romano herojus – turi likti gyvas, nes jo mirtis mums sukeltų giliausią sielvartą. O antra vertus, suprantame, kad Džonas, deja, privalo mirti, nes to reikalauja knygos struktūra. Tai gyvenimo susidūrimas su kažkuo kitu, kas nėra gyvenimas. Bet kadangi iš dalies tai – gyvenimas, mes vertiname jį kaip gyvenimą ir sakome, pavyzdžiui: „Džeimsas man atrodo bjaurus“. Arba: „Tai tikras nesąmonių kratinys. Aš niekad nieko panašaus nepatyriau“. Akivaizdu, kad bet kurio žinomo romano struktūra yra be galo sudėtinga, nes ji supinta iš daugybės skirtingų vertinimų ir prieštaringų jausmų. Ir tiesiog nuostabu, kad šitaip sudaryta knyga atlaiko nesubyrėjusi daugiau negu porą metų arba anglų skaitytojui reiškia tą patį, ką ir rusui ar kinui. Tačiau kai kurios knygos ištveria tikrai nepaprastai ilgai. Šiais retais išlikimo atvejais (aš turėjau omenyje *Karą ir taiką*) jas palaiko tam tikras integralumas, vidinė vienovė. Kalbant apie romanus, tai reiškia, kad jų autorius sugeba mus įtikinti, jog tai, kas vaizduojama, – tiesa. Taip, kartais mes mąstome:

„Aš niekad nemaniau, kad taip galėtų būti; niekad nemačiau, kad žmonės šitaip elgtųsi“. Bet autorius mus įtikina, kad taip yra, kad taip gali būti. Skaitydami mes skrupulingai tikriname kiekvieną frazę, kiekvieną vaizdą, nes gamta mus stebuklingu būdu apdovanojo tam tikra vidine šviesa, kuri padeda įvertinti romano vientisumą ar jo padrikumą. Arba veikiau gamta dėl kažkokio keisto kaprizo nematomu rašalu mūsų proto sienose įrašė tam tikrą nuojautą, kurią šie didieji menininkai patvirtina; kad šis įrašas išryškėtų, pakanka apšviesti jį genialumo šviesa. Šitaip padarę ir tą įrašą išvydę, dažniausiai susižavėję sušunkame: „Bet aš gi visuomet taip maniau, jaučiau ir šito troškau!“ Mes tiesiog kunkuliuojame iš susijaudinimo, o knygą užverčiame taip pagarbiai, tarsi ji būtų didžiulė brangenybė, nekintama vertybė, prie kurios dar ne sykį gyvenime sugrįšime, ir dedame ją atgal į lentyną, – tariau sau, dėdama atgal į vietą *Karą ir taiką*. Tačiau antra vertus, jeigu tie vargani sakiniai, kuriuos skaitome ir tikriname, iš pradžių savo ryškiomis spalvomis ir staigiais judesiais sukelia mūsų gyvą atsaką, o paskui staiga liaujasi jį žadinę, tarsi jiems kas trukdytų, jeigu jų šviesoje išryškėja tik neaiškus įbrėžimas vienur ir išskydusi dėmė kitur, bet neįžvelgiame nieko nuoseklaus ir vientiso, tada nusivylę atsidūstame ir nusprendžiame: „Nevykęs kūrinys. Kažkas šiame romane negerai“.

Ir dažniausiai daugelyje romanų kas nors būna blogai. Dėl didžiulės įtampos rašytojui pristinga vaizduotės. Su-

sipainiojęs jis nebeskiria tiesos nuo prasimanymų arba nebeturi jėgų atlikti tam didžiuliam darbui, kuris kas akimirką reikalauja parodyti daugybę įvairiausių sugebėjimų. Įdomu, kokį poveikį tam turi rašytojo lytis? – svarsčiau, žvelgdama į *Džeinę Eir* ir kitus romanus. Ar tai, kad autorė yra moteris, kokiu nors būdu kenkia jos, kaip rašytojos, integralumui, kurį aš laikau rašytojo stuburu? Iš mano cituotų *Džeinės Eir* pastraipų matyti, kad pyktis trukdo Charlotte Brontë, kaip rašytojos, integralumui. Nustūmusi į šalį pasakojamą istoriją, nors jai būtų turėjusi skirti visą savo dėmesį, ji leidžiasi dėstyti asmenines nuoskaudas, staiga prisiminusi, kaip turėjo bergždžiai džiūti pastoriaus namuose, adydama kojines, tuo tarpu jos siela veržėsi į laisvę ir troško pamatyti pasaulį. Apmaudas ir pyktis priverčia ją nukrypti nuo pasakojimo, ir mes tai jaučiame. Tačiau jos vaizduotę veikia ir į šalį traukia ne vien pyktis, o ir daugybė kitų trikdžių – pavyzdžiui, daugelio dalykų neišmanymas. Ročesterio portretas romane nutapytas tamsiomis spalvomis, šiame paveiksle mes juntame baimę; be to, dar nuolat prasikiša kandumas, kuriuo ji mėgina gintis nuo priespaudos, po aistringumu slepiama užgniaužta kančia ir pagieža, kuri verčia šias puikias knygas trūkčioti iš skausmo.

O kadangi romanas taip glaudžiai susijęs su gyvenimu, tai ir jo vertybės tam tikru mastu yra gyvenimo vertybės. Tačiau akivaizdu, kad moterų vertybės labai dažnai skiriasi nuo priešingos lyties sukurtų vertybių; ir tai savaime

suprantama. Bet paprastai vyrauja būtent vyriškosios vertybės. Šiurkščiai kalbant, futbolas ir apskritai sportas – tai „svarbūs“ dalykai, o madų vaikymasis ir drabužių pirkimas – tai „tuščias reikalas“. Ir tos vertybės iš gyvenimo būtinai perkeliamos į grožinę kūrybą. Kritikas, pavyzdžiui, daro išvadą: tai svarbi knyga, nes joje kalbama apie karą. O ši – nereikšminga, nes ji vaizduoja, ką moterys jaučia, sėdėdamos svetainėje. Mūšio scena yra kur kas reikšmingesnė nei scena parduotuvėje; visur aptiksime tokių ir dar subtilesnių vertybių skirtumų. Todėl visa XIX amžiaus pradžios moterų romanų struktūra yra sukurta neišvengiamai nukrypstant į šalį ir keičiant aiškų savo požiūrį pagal svetimus vertinimus. Pakanka perversti tuos seniai pamirštus romanus ir pajusti, kokiu tonu jie parašyti, kad suprastum, jog autorė nuolat diskutuoja su kritikais: vienur agresyviai, kitur nuolankiai. Tai prisipažįsta esanti „tik moteris“, tai narsiai skelbia, kad yra „ne prastesnė už vyrą“. Į kritiką ji reaguoja taip pat pagal savo temperamentą: kalba droviai ir kukliai arba piktai ir primygtinai. Ir net nesvarbu kaip – ji vis vien mąsto apie pašalinius dalykus. O kai paimame į rankas jos knygą, tai pačiame jos viduryje aptinkame didžiulę kliautį. Aš pagalvojau apie visus tuos moterų romanus, lyg maži ruplėti obuoliukai sode išsimėčiusius po įvairius Londono antikvarinius knygynus. Jie dūla dėl viduje esančios kliauties: jų autorė mėgino prisitaikyti prie svetimos nuomonės.

Bet kaipgi tos autorės būtų galėjusios nenukrypti į kai-

rę ar dešinę? Kokio genialumo, kokio vidinio integralumo reikėjo, kad atsilaikytum prieš visą tą kritiką, visą tą grynai patriarchalinę visuomenę ir tvirtai, nesudrebėdama išsaugotum savo požiūrį! Šitai pajėgė tik Jane Austen ir Emily Brontë. Ir tai, ko gero, yra pati puošniausia plunksna jų skrybėlėje. Jos rašė kaip moterys, o ne kaip vyrai. Iš viso tūkstančio moterų, tuo metu kūrusių romanus, jos vienintelės sugebėjo visiškai nekreipti dėmesio į nenutrūkstamus amžinojo mokytojo pamokslus: rašyk taip, galvok anaip. Jos vienintelės įsigudrino negirdėti to įkyraus – tai bambančio, tai pamokslaujančio, tai sielvartaujančio, tai pranašaujančio, tai pasipiktinusio, įtūžusio ar globėjiško – balso, kuris niekad nepalieka moterų ramybėje ir nuolat jas ūdija, tarsi kokia pernelyg pareiginga guvernantė ar subtiliau – kaip seras Egertonas Brydgesas, kuris, netgi rašydamas apie poeziją, kritikuoja priešingą lytį[9], ragina jas būti gerutes (žadėdamas, matyt, kokį blizgantį prizą) ir laikytis tam tikrų, šio džentelmeno manymu, deramų normų: „...moterys rašytojos turėtų siekti tobulumo tiktai drąsiai pripažindamos savo lyties trūkumus“.[10] Tokia, trumpai tariant, yra šio reikalo esmė, ir kai, jūsų nuostabai, aš nurodysiu, kad šis sakinys buvo parašytas ne 1828-ųjų, o 1928-ųjų rugpjūtį, manau, jūs sutiksite, kad, nors dabar tai mums

[9] „[Ji] turi metafizinį tikslą, o tai pavojinga, ypač moteriai, nes moterys retai pasižymi sveika vyrų meile retorikai. Tai keistas jų lyties, kitais atžvilgiais kur kas primityvesnės ir materiališkesnės, trūkumas.“ – *New Criterion*, 1928-ųjų birželis.

[10] „Jeigu, kaip ir reporteris, jūs tikite, kad moterys rašytojos turėtų siekti tobulumo tiktai drąsiai pripažindamos savo lyties trūkumus (Jane Austen parodė, kaip puikiai galima tai padaryti)...“ – *Life and Letters*, 1928-ųjų rugpjūtis.

atrodo juokinga, jis atspindi tą vyraujančią nuomonę (nesiruošiu čia braidyti po tas senas balas, pateikiau tik tai, kas atsitiktinai išplaukė man prie kojų), kuri prieš šimtą metų buvo reiškiama nepalyginamai garsiau ir energingiau. 1828-aisiais tiktai plieninių nervų moteris būtų pajėgusi nekreipti dėmesio į visus tuos barimus, peikimus ir žadamus prizus. Reikėjo būti tikrai atžagareivai, kad įstengtum sau tarti: „Ak, betgi jie negali nupirkti ir literatūros! Literatūra prieinama kiekvienam. Nors tu ir Tvarkdarys, aš nesileisiu nuvaroma nuo vejos. Užsirakinkite savo bibliotekas, kad norite, bet jokie jūsų vartai, spynos ar užraktai nesuvaržys mano dvasios laisvės!“

Tačiau kad ir kokią įtaką visa ta kritika ir panieka būtų dariusi moterų kūrybai, – o aš įsitikinusi, kad jų įtaka buvo didžiulė, – tai buvo menkniekis, palyginti su kur kas didesniu sunkumu, kurį jos privalėjo įveikti (čia vis dar turiu omeny tas XIX amžiaus pradžios rašytojas), norėdamos savo mintis išguldyti popieriuje: už savo pečių jos neturėjo jokios tradicijos, arba toji tradicija buvo tokia trumputė, kad maža ką tegalėjo padėti. Juk būdamos moterys, mes remiamės savo motinų patirtimi. Iš didžiųjų rašytojų vyrų neverta tikėtis pagalbos, nors savo malonumui ir labai mėgtume juos skaityti. Lambas, Browne'as, Thackeray'us, Newmanas, Sterne'as, Dickensas, De Quincey's ar kuris kitas dar niekuomet nepagelbėjo moteriai, nors galbūt ji ir sugebėjo iš jų išmokti bei panaudoti vieną kitą gudrybę. Vyro proto svoris, žingsnis, tempas pernelyg ne-

panašus į moters, kad ji galėtų sėkmingai perimti iš jo ką nors esmingo. Tai pernelyg tolimas modelis, kad būtų galima juo sekti. Turbūt pirmiausia, ką moteris pastebėjo, palietusi plunksna popierių, kad nėra nė vieno jau parašyto sakinio, kuriuo ji galėtų pasiremti. Visi didieji rašytojai – tokie kaip Thackeray'us, Dickensas, Balzacas – rašė natūralią prozą, kuri liejosi lengvai, tačiau ne kaip pakliuvo, buvo išraiškinga, bet ne manieringa ir turėjo individualų atspalvį, nors buvo visiems suprantama. Jie rėmėsi tuo metu įprasta sakinio struktūra. O įprastas XIX amžiaus pradžios sakinys turėjo skambėti maždaug taip: „Jų darbų didybę atskleidžia nenuilstamas pasiryžimas įveikti pasipriešinimą ir kliūtis. Jie nepažino didesnio džiaugsmo nei palaimos, kaip tobulinti savo meną ir nuolat kurti grožį ir tiesą. Sėkmė reikalauja jėgų įtempimo; o įgūdžiai palengvina pasiekti sėkmę". Tai tikras vyro sakinys; už jo galime įžvelgti Johnsoną, Gibboną ir kitus. Moteriai toks sakinys visai netiko. Netgi tokia talentinga prozininkė kaip Charlotte Brontë nuolat kliuvo ir klupinėjo su tuo griozdišku ginklu rankose. George Eliot su juo išdarinėjo neįsivaizduojamus dalykus. Tiktai Jane Austen įstengė iš jo pasijuokti ir susikurti visiškai natūralų, skambų savo sakinį, nuo kurio niekad nebenukrypo. Todėl, nebūdama tokia talentinga kaip Charlotte Brontë, ji sugebėjo nepalyginamai daugiau pasakyti. Kadangi išraiškos laisvė ir tobulumas yra meno esmė, tai toks tradicijų ir tinkamų kūrybos priemonių nebuvimas iš tiesų turėjo pražūtingai atsiliepti moterų rašymui.

Dar daugiau: juk knygoje sakiniai nėra paprasčiausiai suduriami galais – iš jų supinama struktūra, kurią galėtume vaizdingai prilyginti arkadai ar katedrai. O šią struktūrą taip pat pagal savo poreikius ir savo tikslams sukūrė vyrai. Nėra jokio pagrindo manyti, kad epinės poemos ar poetinės dramos forma moteriai tinka labiau negu vyriškas sakinys. Tačiau visos senesnės literatūros formos jau buvo nusistovėjusios ir sustingusios dar iki jai tampant rašytoja. Tiktai romano žanras tebebuvo palyginti naujas ir paslankus – tai turbūt dar viena priežastis, dėl ko moterys ėmė rašyti romanus. Tačiau ar galėtų kas nors net ir dabar tvirtinti, kad „romanas" (imu šį žodį į kabutes, norėdama pabrėžti jo reikšmės sąlygiškumą), ši lanksčiausioji literatūros forma, visiškai priimtina moteriai? Neabejoju, kad kai tik ji turės pakankamai laisvės, iškart performuos jį pagal savo skonį; o poezijai sugalvos naujų išraiškos formų – ir nebūtinai eiliuotų. Poezija jai iki šiol tebėra uždrausta žemė. Aš netgi įsileidau spėlioti, kaip šiuolaikinė moteris imtųsi kurti poetinę penkių veiksmų tragediją: ar ji rašytų eilėmis, o gal rinktųsi prozą?

Tačiau atsakymus į šiuos sudėtingus klausimus dar tebedengia ateities ūkanos. Privalau atidėti juos šalin – vien jau dėl to, kad tokie svarstymai verčia mane nukrypti nuo temos ir leistis klaidžioti po gūdžius miškus, kur tikriausiai pasiklysčiau ir būčiau sudraskyta laukinių žvėrių. Neturiu noro (o ir jūs tam tikrai nepritartumėte) imtis svarstyti to nepaprastai sunkaus klausimo apie literatūros atei-

tį, todėl tik valandėlę stabtelėsiu, kad atkreipčiau jūsų dėmesį į tai, kokią didelę įtaką šiuo atžvilgiu ateities moterų kūrybai turėtų daryti fizinės sąlygos. Knyga privalo tam tikru būdu derėti prie kūno, todėl drįsčiau spėti, kad moterų knygos tikriausiai būtų trumpesnės, glaustesnės nei vyrų, kad joms sukurti nereikėtų ilgų nepertraukiamo darbo valandų. Nes juk moterims visuomet kas nors trukdys. Be to, panašu, kad moterų ir vyrų smegenis maitinantys nervai yra skirtingi, ir jeigu norime, kad jie įtemptai ir našiai dirbtų, turime sužinoti, kas jiems geriausiai tinka: pavyzdžiui, ar jiems į naudą tos turbūt vienuolių prieš šimtus metų išgalvotos ištisas valandas trunkančios paskaitos; ir kaip kaitalioti darbą su poilsiu, poilsį suprantant ne kaip nieko neveikimą, o kaip kitokį užsiėmimą; ar labai tas darbo ir poilsio pobūdis turėtų skirtis? Visa tai dar reikia aptarti ir išsiaiškinti; tai irgi įeina į moterų ir literatūros temą. Tačiau kurgi, – klausiau savęs, vėl eidama prie knygų spintos, – kurgi man rasti išsamią moters rašytą moterų psichologijos studiją? Jei vien todėl, kad moterys nemoka žaisti futbolo, joms draudžiama imtis medicinos...

Laimei, čia mano mintys nukrypo kita linkme.

penktas skyrius

Taip beklajodama, pagaliau priėjau prie lentynų, kur stovėjo šiuolaikinių autorių – vyrų ir moterų – knygos; galima sakyti, kad šiais laikais moterys beveik tiek pat parašo knygų, kaip ir vyrai. O jeigu tai dar ir ne visai tiesa, jei vyrų lytis vis dar yra plepesnė, tai akivaizdu, kad moterys jau rašo nebe vien romanus. Štai Jane Harrison knygos apie Graikijos archeologiją, Vernon Lee knygos apie estetiką, Gertrude Bell knygos apie Persiją. Yra knygų apie įvairiausius dalykus, kurių ankstesnės kartos moterys negalėjo nė paliesti. Yra poemų, dramų, kritikos darbų, istorijų ir biografijų, kelionių aprašymų ir mokslo populiarinimo knygų, netgi keletas filosofijos, gamtos mokslų ir ekonomikos veikalų. Ir nors romanai tebevyrauja, jie tikriausiai taip pat jau pasikeitę, veikiami tokio pobūdžio knygų. Natūralaus paprastumo ir epinės moterų kūrybos amžius tikriausiai jau baigėsi. Didesnis apsiskaitymas bei kritinis požiūris turbūt išplėtė moters akiratį, patobulino išraiškos priemones. Ji, ko gero, atsikratė polinkio į autobiografiją ir į rašymą ėmė žiūrėti kaip į meną, o ne vien

kaip į saviraišką. Tikriausiai šiuolaikiniai romanai gali duoti atsakymą į daugelį panašių klausimų.

Paėmiau pirmą pasitaikiusį. Jis stovėjo pačiame lentynos gale, vadinosi kažkaip *Gyvenimo nuotykis* ar panašiai; jo autorė buvo Mary Carmichael, o knyga buvo ką tik išėjusi – išleista šį mėnesį, spalį. Regis, tai jos pirmoji knyga, – tariau sau, – tačiau reikia ją skaityti kaip paskutinį gana ilgos romanų serijos tomą, kaip tęsinį visų tų mano peržvelgtų knygų: ledi Winchilsea eilėraščių, Aphros Behn pjesių ir keturių didžiųjų moterų rašytojų romanų. Knygos juk tęsia viena kitą, nors mes ir esame pratę jas vertinti atskirai. Be to, į šią nepažįstamą moterį privalau žvelgti kaip į visų tų moterų, kurių gyvenimo sąlygas aš nagrinėjau, palikuonę ir išsiaiškinti, ką iš jų gerųjų savybių ir ribotumų ji paveldėjo. Tad atsidūsėjusi, – nes romanai dažniausiai siūlo ne priešnuodžių, o tik raminamųjų ir, užuot įdavę į rankas švytintį fakelą, nugramzdina mus į apatišką snaudulį, – ir pasiėmusi pieštuką su bloknotu įsitaisiau krėsle, ketindama pažiūrėti, ką galima išpešti iš Mary Carmichael pirmojo romano *Gyvenimo nuotykis*.

Iš pradžių permečiau puslapį akimis. Reikia pirmiausia pajusti sakinių tėkmę, – nusprendžiau, – o tada jau imtis kvaršinti galvą dėl visų tų žydrų ir rudų akių bei Chlojės ir Rodžerio tarpusavio santykių. Tai dar suspėsiu, kol kas reikia nustatyti, ką ji laiko rankoje – plunksną ar kauptuką? Tad pamėginau balsu perskaityti porą sakinių ir netrukau pajusti, jog čia kažkas ne taip. Nuosekli sakinių

tėkmė nuolat trūkinėjo. Kažkas kliuvo, kažkas džeržgė; vienas ar kitas žodis vis nemaloniai plykstelėdavo man į akis. Ji kažką „išleido iš rankų“, kaip sakoma senose dramose. Tarsi autorė nesėkmingai bandytų įžiebti degtuką, – pagalvojau. Bet kodėl gi tau, – paklausiau jos, tarsi ji būtų buvusi šalia, – netinka Jane Austen sakiniai? Negi dėl to, kad Ema ir ponas Vudhauzas mirė, reikia juos visus išmesti lauk? Labai gaila, – atsidusau, – jeigu taip. Mat Jane Austen tarsi Mocartas lengvai pereina nuo vienos melodijos prie kitos, o skaitydama šią knygą jautiesi lyg būtum bangų mėtomoje valtyje: tai kyli, tai krinti. Šis kapotas, trūkčiojantis ritmas galėtų reikšti, kad autorė kažko bijo: gal bijo būti apšaukta „sentimentalia“, o gal prisiminė, kad moterų kūryba dažnai laikoma „saldžia“, tad pasistengė kiek galėdama ją apkartinti; tačiau, kol atidžiai neperskaičiau bent vienos scenos, negaliu spręsti, ar ji išlieka savimi, ar apsimeta kuo kitu. Na, bent jau ji nenumuša skaitytojui ūpo, – pagalvojau, labiau įsigilinusi. Užtat iš pat pradžių užverčia jį per didele gausybe faktų, nors nė pusės iš jų nepajėgs panaudoti tokios apimties knygoje (ji buvo maždaug pusės *Džeinės Eir* ilgumo). Šiaip ar taip, jai pagaliau pavyksta visus veikėjus – Rodžerį, Chloję, Oliviją, Tonį ir poną Bighemą – susodinti į kanoją ir paleisti upėn. Pala, pala, – tariau sau, atsilošusi kėdėje, – prieš keliaudama toliau, privalau viską kur kas nuodugniau apmąstyti.

Esu beveik tikra, – nusprendžiau, – kad Mary Carmichael sumanė kažkokią gudrybę. Pasijutau lyg būčiau lė-

kusi traukinuku linksmaisiais kalneliais, kai vagonėlis, priešingai negu tikimės, ne leidžiasi, o staiga vėl ima kilti aukštyn. Mary šaiposi iš mūsų lūkesčių. Iš pradžių ji sulaužė sakinį, dabar laužo spėjamą romano siužetą. Na ir puiku, ji turi teisę daryti ir viena, ir kita, jei daro tai ne vardan laužymo, o vardan kūrybos. Bet šito aš dar nežinau, kol ji neįveikė bent vienos situacijos. Palieku jai visišką laisvę rinktis, kokia ta situacija galėtų būti; jei nori, tegul kuria ją kad ir iš skardinių ar senų puodų, tačiau ji privalo mane įtikinti, kad, jos manymu, tai yra situacija, o ją sukūrusi privalo išnarplioti. Turi peršokti per ją kaip žirgas per kliūtį. Taigi aš apsisprendžiau atlikti savąją skaitytojo pareigą, jei tik ji atliks savo pareigą kaip rašytoja, atsiverčiau kitą puslapį ir ėmiau skaityti toliau... Atleiskit, privalau čia stabtelėti ir paklausti, ar tikrai čia nėra nei vieno vyro? Ar esate tikros, kad už tų raudonų užuolaidų nesislepia seras Chartresas Bironas? Ar tikrai mes čia vienos moterys? Jeigu taip, tuomet drįstu jums pasakyti, jog toliau perskaičiau tokius žodžius: „Chlojei patiko Olivija..." Nekrūpčiokite! Nerauskite! Jei jau esame čia vienos, galime pripažinti, kad taip retsykiais būna. Moterims kartais patinka kitos moterys.

„Chlojei patiko Olivija", – perskaičiau aš. Ir staiga suvokiau, koks tai milžiniškas pokytis. Bene pirmąsyk literatūroje Chlojei patiko Olivija! Kleopatrai Oktavija nepatiko. O jeigu būtų patikusi, *Antonijus ir Kleopatra* būtų buvęs visai kitoks kūrinys! Šiaip jau, – pagalvojau, leisda-

ma sau šiek tiek nukrypti nuo *Gyvenimo nuotykio*, – žmonių santykiai grožinėje literatūroje yra absurdiškai supaprastinti, net, drįsčiau sakyti, šabloniški. Kleopatra Oktavijai jaučia tiktai pavydą. Ar ji aukštesnė už mane? Kaip ji šukuojasi plaukus? Gal pjesės siužetui daugiau nė nereikia. Tačiau būtų buvę kur kas įdomiau, jeigu abiejų moterų santykiai būtų buvę sudėtingesni. Apskritai moterų tarpusavio santykiai literatūroje, – nusprendžiau, prisiminusi įspūdingą veikėjų galeriją, – yra pernelyg paprasti. Daugelio dalykų net nesistengiama vaizduoti. Pamėginau prisiminti bent vieną savo skaitytą kūrinį, kuriame būtų pavaizduota dviejų moterų draugystė. Vienintelis bandymas – *Kryžkelių Diana*. Žinoma, Racine'o pjesėse ir graikų tragedijose moterys kartais būna viena kitos patikėtinės. Retsykiais dar motinos ir dukterys. Tačiau beveik visur moterys parodomos per santykius su vyrais. Keistas dalykas, bet literatūroje iki pat Jane Austen laikų visos didžiosios moterys buvo ne tik vaizduojamos vyrų akimis, bet dar ir per santykius su vyrais. O juk tai tesudaro labai menką moters gyvenimo dalį; ir kiek nedaug vyras apie tai teišmano, žiūrėdamas pro savo lyties jam uždėtus rožinius arba tamsius akinius! Štai iš kur tikriausiai kyla tie keisti moterų vaizdavimo kraštutinumai grožinėje kūryboje, kai jos parodomos arba nuostabiai gražios, arba siaubingos – tai dieviškai geros, tai pragariškai nuodėmingos: šitokią moterį, keičiantis jausmams, turbūt mato jos mylimasis – nelygu, ar jo meilė yra laiminga, ar nelaiminga. Žinoma,

to negalima pasakyti apie XIX amžiaus romanus. Juose moterų paveikslai jau darosi kur kas įvairesni ir sudėtingesni. Ko gero, būtent norėdami rašyti apie moteris, vyrai pamažu apleido poetinę dramą, kurioje per daug prievartos ir per mažai vietos moteriai, ir išrado romanus – kur kas tinkamesnį žanrą. Bet vis tiek, neišskiriant nė Prousto kūrybos, yra akivaizdu, kad vyrai labai ribotai ir neobjektyviai suvokia moteris, kaip ir moterys – vyrus.

Be to, – mąsčiau toliau, vėl įbedusi akis į puslapį, – darosi vis aiškiau, kad moterys, kaip ir vyrai, turi daugiau interesų – ne vien amžinąjį rūpinimąsi namais. „Chlojei patiko Olivija. Jos drauge triūsė laboratorijoje..." Skaitydama toliau, sužinojau, kad šios dvi jaunos moterys gamino maltas kepenis – regis, tai vaistas nuo piktybinės anemijos; nors viena iš jų buvo ištekėjusi ir turėjo, jei neklystu, porą mažų vaikų. Aišku, kad anksčiau visa tai nebūtų buvę vaizduojama, todėl moterų paveikslai grožinėje literatūroje yra pernelyg supaprastinti ir vienodi. Akimirką įsivaizduokim, kad vyrai literatūroje būtų vaizduojami vien kaip moterų meilužiai, ir niekad – kaip kitų vyrų draugai, kariai, mąstytojai, svajotojai; kiek nedaug vaidmenų jiems tektų Shakespeare'o dramose, kaip nukentėtų literatūra! Žinoma, mums liktų didžioji dalis Otelo ir šiek tiek – Antonijaus, bet nebūtų nei Cezario, nei Bruto, nei Hamleto, nei Lyro, nei Jago – literatūra pasidarytų neįtikėtinai skurdi; tokia, beje, ji ir yra, nes jos durys ilgą laiką buvo užtrenktos moterims. Kokiu gi būdu dramaturgas būtų galė-

jęs teisingai ir įdomiai jas pavaizduoti, jeigu jos būdavo per prievartą ištekinamos, kiūtodavo uždarytos viename kambaryje ir dirbo tik vieną darbą? Vienintelis įmanomas būdas jam buvo meilė. Poetui nelikdavo nieko kito, kaip aistra arba pyktis, nebent jis pareikšdavo išvis „neapkenčiąs moterų“, kas dažniausiai rodė, kad jis paprasčiausiai joms nepatrauklus.

O dabar, jei Chlojei patinka Olivija, ir jos drauge triūsia laboratorijoje – kas jau savaime praturtins ir pailgins jų santykius, nes jie nebebus vien asmeniniai; jei Mary Carmichael moka rašyti – o man jau ėmė patikti jos stilius; jeigu ji turi nuosavą kambarį – kuo aš dar abejoju; ir penkis šimtus svarų per metus – nors tai dar reikia įrodyti; tuomet aš manau, kad yra įvykę kažkas labai svarbaus.

Nes jeigu Chlojei patinka Olivija, o Mary Carmichael moka tai pavaizduoti, tuomet ji įžiebs žiburį didžiuliame kambaryje, į kurį niekas ligi šiol nebuvo įžengęs. Jame tebetvyro prieblanda ir šešėliai, kaip tuose giliuose urvuose, į kuriuos tenka eiti pasišviečiant žvake ir vis tiek nežinai, kur statyti koją. Vėl paėmusi knygą perskaičiau, kaip Chlojė stebi Oliviją, kai ši deda ant lentynos stiklainį ir sako, kad metas grįžti namo pas vaikus. Betgi tokio vaizdo nuo pasaulio pradžios niekas neregėjo! – sušukau. Ir taip pat ėmiau smalsiai stebėti. Man rūpėjo pamatyti, kaip Mary Carmichael pavyks užfiksuoti tuos nesugaunamus judesius, garsiai nesakomus ar tik puse lūpų teištartus žodžius, neką ryškesnius nei peteliškių šešėliai ant lubų, kurie pasirodo,

kai moterys būna vienos, neapšviestos kaprizingos, ryškiaspalvės priešingos lyties šviesos. Jai prisieis sulaikyti kvapą, – tariau sau, skaitydama toliau, – jeigu ji nori tai padaryti; nes moterys taip įtariai žiūri į bet kokį be aiškios priežasties rodomą dėmesį, yra taip įpratusios nuolat slėptis ir tapusios tokios užguitos, kad akimirksniu šastelės šalin, vos pajutusios į save nukreiptą įdėmų žvilgsnį. Jeigu tu nori tai padaryti, – patarinėjau Mary Carmichael, tarsi ji būtų buvusi čia, – tuomet kalbėk apie pašalinius dalykus ir žiūrėk pro langą, o pati tuo tarpu fiksuok – ne pieštuku bloknote, bet pačia greičiausia stenografija, vienskiemeniais žodžiais, – kas vyksta, kai Olivija – šis milijonus metų uolos šešėlyje tūnojęs organizmas – pajunta ant savęs krintančią šviesą ir pamato artėjant gabalą neįprasto peno: žinių, meno, nuotykių. Ji bando sugriebti naujieną, – pamaniau, pakeldama akis nuo puslapio, – bet tam jai reikia visai kitaip sustyguoti savo sugebėjimus, tokius be galo išlavintus kitais atžvilgiais, kad pajėgtų perprasti naują dalyką, nesuardydama nepaprastai subtilios ir sudėtingos visumos.

Ak, bet aš jau nusižengiau savo pasiryžimui ir padariau tai, ko neturėjau daryti: nejučiomis ėmiau garbinti savąją lytį. Nes žodžiai „be galo išlavinti sugebėjimai“, „nepaprastai subtili visuma“, be abejo, yra pagyrimas, o girti savo lytį visuomet atrodo įtartina ir dažnai būna kvaila; be to, kuo gi šiuo atveju aš galėčiau tai pagrįsti? Negaliu gi priėjusi prie žemėlapio pareikšti: „Kolumbas atrado Ameriką, o Kolumbas buvo moteris“; arba paėmusi obuolį pa-

sakyti: „Newtonas atrado traukos dėsnį, o Newtonas buvo moteris“; ar pažvelgusi į dangų ir pamačiusi skraidančius aeroplanus paskelbti, kad juos sukūrė moterys. Kokiu matu galėčiau tiksliai išmatuoti moterų vertę? Nei jardais, nei coliais nenustatysi, ko vertas geros motinos pasiaukojimas ar dukters atsidavimas, sesers ištikimybė ar namų šeimininkės sugebėjimai. Net ir dabar labai nedaug moterų turi mokslinius laipsnius; didieji profesiniai – armijos ir laivyno, politikos ir diplomatijos – išmėginimai beveik nėra jų palietę. Netgi šiuo metu jos dar neskirstomos pagal jokias kategorijas. Tuo tarpu norėdama sužinoti viską, pavyzdžiui, apie serą Hawley'į Buttsą, galiu atsiversti Burke'o ar Debretto žinyną ir iškart rasiu, kad jis turi tokį ir tokį laipsnį, jam priklauso dvaras, jis turi paveldėtoją, buvo ministerijos sekretorius, Didžiosios Britanijos atstovas Kanadoje, jam suteikta tiek ir tiek titulų, vardų, medalių ir kitokių pasižymėjimo ženklų, neišdildomai įtvirtinančių jo nuopelnus. Vien Apvaizda gali dar daugiau žinoti apie serą Hawley'į Buttsą.

O sakydama, kad moterų sugebėjimai „be galo išlavinti“ ir jos „nepaprastai subtilios“, aš negaliu savo žodžių pagrįsti nuorodomis į Whitakerį, Debrettą ar Universiteto pareigybių rejestrą. Ką gi man tokiu atveju daryti? Vėl pažvelgiau į knygų lentynas. Jose buvo pilna biografijų: Johnsono, Goethe's, Carlyle'io, Sterne'o, Cowperio, Shelley'io, Voltaire'o, Browningo ir daugelio kitų. Ėmiau mąstyti apie visus tuos didžius vyrus, kurie dėl vienokios ar

kitokios priežasties žavėjosi moterimis, geidė jų, gyveno su jomis, tikėjo ir pasikliovė jomis, mylėjo jas, rašė apie jas ir demonstravo tam tikrą priklausomybę nuo jų bei priešingos lyties atstovių poreikį. Nesiryžčiau tvirtinti, kad visi tie santykiai buvo grynai platoniški, o ir seras Williamas Joynsonas Hicksas turbūt tai paneigtų. Tačiau būtų ir labai neteisinga šių žymių vyrų atžvilgiu tvirtinti, kad iš tų sąjungų jie troško gauti paguodos, pagyrimų ir kūniškų malonumų. Akivaizdu, kad moterys jiems suteikė tai, ko jų pačių lytis nepajėgė duoti; tačiau norint išsamiau tai apibrėžti, reikėtų pacituoti gana egzaltuotas poetų eiles, aukštinančias priešingą lytį, kuri vienintelė galinti suteikti stimulą kūrybai ir atgaivinti priblėsusias poetines galias. Štai jis praveria svetainės ar vaikų kambario duris, – vaizdavausi, – ir randa ją apspistą vaikų arba su rankdarbiu ant kelių, šiaip ar taip, užsiėmusią visai kitokia veikla ir gyvenančią visai kitokį gyvenimą nei jo – galbūt sukantis teisme ar Bendruomenių rūmuose, – ir šis kontrastas tarp jos ir jo pasaulio iškart atgaivina, įkvepia jam jėgų; paskui jiedu ima šnekučiuotis, tegu ir apie pačius paprasčiausius dalykus, bet jos požiūris jau savaime toks skirtingas, kad sudžiūvusios jo idėjos suspindi nauja šviesa; o matydamas ją kuriančią visai kitokioje aplinkoje, jis pajunta atgyjant ir savo kūrybines galias, jo bevaisis protas pamažu vėl ima kažką pinti, ir jis suranda žodį, pamato vaizdą, kurių niekaip negalėjo išspausti, prieš pasiimdamas skrybėlę ir ateidamas pas ją. Kiekvienas Johnsonas turi savo Thralę ir dėl

tokių ar panašių priežasčių įsikibęs jos laikosi, o kai Thralė išteka už savo italo muzikanto, Johnsonas kone išprotėja iš pykčio ir apmaudo: ne vien todėl, kad pasigenda malonių vakarų Streathame, bet kad jaučia, jog jo gyvenimo šviesa „tarytum užgeso“.

Nė nereikia būti daktaru Johnsonu, Gothe, Carlyle'iu ar Voltaire'u, kad pajustum – tegu ir ne taip, kaip tie didieji vyrai, – šį subtilumą ir šiuos be galo išlavintus kūrybinius moterų sugebėjimus. Pakanka įžengti į kambarį... Tačiau anglų kalbos išgales dar reikia gerokai praplėsti ir nelegaliai įvesti vartosenon daugybę žodžių, kad moteris galėtų papasakoti, kas nutinka, jai įžengus į kambarį. Kambariai juk gali būti tokie skirtingi: ramūs ir triukšmingi, su vaizdu į jūrą ar priešingai – žvelgiantys į kalėjimo kiemą, pridžiauti skalbinių ar švytintys šilkais ir opalais, šiurkštūs kaip arklio karčiai ar minkštučiai it plunksnos; bet pakanka įžengti į bet kurį kambarį bet kurioje gatvėje, kad iškart pajustum tą be galo subtilią moteriškumo dvasią. Ir argi galėtų būti kitaip? Juk moterys milijonus metų sėdėjo uždarytos, tad dabar jau ir sienos gerte prisigėrusios kūrybinių jų galių; net plytos ir kalkės yra jų taip prisisiurbusios, kad irgi veržiasi rašyti ir piešti, trokšta imtis verslo ir politikos. Tačiau šios kūrybinės galios smarkiai skiriasi nuo vyrų kūrybinių galių. Todėl turime padaryti išvadą, jog būtų labai gaila, jeigu jos būtų nuslopintos ar iššvaistytos, nes jas užgrūdino ištisi geležinės drausmės šimtmečiai, ir niekas negalėtų jų atstoti. Būtų labai gaila, jei moterys rašy-

tų, gyventų ir atrodytų kaip vyrai, nes, turint omeny pasaulio platumą ir įvairovę, netgi dviejų lyčių yra mažoka, o ką gi darytume, likę tik su viena? Švietimo sistema turėtų pabrėžti ir stengtis įtvirtinti skirtumus, o ne panašumus. Nes mes jau ir taip pernelyg panašūs; niekas negalėtų taip pasitarnauti žmonijai, kaip keliautojas, kuris grįžęs papasakotų apie kitokias lytis, pro kitų medžių šakas žiūrinčias į kitokį dangų; ir būtų labai smagu stebėti, kaip Profesorius X puola ieškoti savo matų ir saikų, norėdamas įrodyti esąs „pranašesnis".

Mary Carmichael, – pamaniau, vis dar palinkusi virš jos knygos, – yra tiktai stebėtoja. Aš iš tiesų bijau, kad jai kils pagunda tapti, mano manymu, ne tokia įdomia savo rūšies atstove – rašytoja deskriptyviste, o ne mąstytoja. Juk jos laukia tiek dar nepastebėtų dalykų! Jai nėra reikalo ilgiau apsiriboti vien garbingų vidurinės klasės atstovų namais. Ji gali be gailesčio ir nusižeminimo, tačiau draugiškai ir supratingai nusiteikusi, įžengti į mažyčius, prikvėpintus kambarėlius, kur gyvena kurtizanės, prostitutės, damos su mopsais. Ras ten jas tūnančias su netikusiais, vyrų rašytojų bet kaip sukirptais ir per prievartą joms ant pečių užmaukšlintais drabužiais. Mary Carmichael teks imtis žirklių ir sukirpti tuos rūbus taip, kad jie gerai apgultų kiekvieną linkį ar įdubimą. Bus be galo įdomu išvysti šias moteris tokias, kokios jos yra iš tikrųjų; bet turime dar truputį palaukti, nes Mary Carmichael vis dar gąsdina „nuodėmės" kvapas – tas lytinio barbariškumo paveldas. Jos kojas vis dar kausto seni, sunkūs klasiniai pančiai.

Tačiau dauguma moterų nėra nei kurtizanės, nei prostitutės ir nesėdi per dienas, glausdamos mopsus prie seno dulkėto aksomo. Ką gi jos tuomet veikia? Ir vaizduotės akimis aš staiga išvydau vieną tų ilgų gatvių pietiniame upės krante – begalinę ir visuomet pilną žmonių. Žvilgsniu išskyriau iš jų vieną senutę, kuri ėjo per gatvę, remdamasi į pagyvenusios moters, galbūt savo dukters, ranką. Abi buvo taip oriai apsitaisiusios, pasidabinusios kailiais, kad jų popietinis tualetas tikriausiai buvo virtęs ištisu ritualu, o patys drabužiai metai iš metų per vasarą saugomi kamparo kvapo prisigėrusiose spintose. Užsidegus lempoms, jos pasirodo gatvėse, nes prieblanda – jų maloniausias laikas; jos taip darė daugelį metų. Senutė jau netoli aštuoniasdešimties, tačiau jeigu paklaustume jos, ką gi ji prisimena iš savo gyvenimo, ji atsakytų, jog pamena, kaip mūšio prie Balaklavos garbei buvo apšviestos gatvės arba kaip gimus karaliui Edvardui VII Hyde Parke šaudė pabūklai. Bet jeigu, norėdama nustatyti tikslią datą ir metų laiką, paklaustumėte, ką gi ji veikė 1868-ųjų balandžio penktąją ar 1875-ųjų lapkričio antrąją, ji labai sutriktų ir sakytų nepamenanti. Nes visi pietūs jau išvirti, lėkštės ir puodeliai suplauti, vaikai išruošti į mokyklą ir išleisti į pasaulį. Nieko nebelikę. Viskas išnyko. Jokioje biografijoje ar istorijoje apie tai nė žodžiu neužsiminta. O romanai, net patys to nenorėdami, neišvengiamai meluoja.

Reikia aprašyti visus šiuos pamirštus ir niekam nežinomus gyvenimus, – ėmiau aiškinti Mary Carmichael, tarsi ji būtų buvusi čia; ir mintimis leidausi klajoti po Londono

gatves, jausdama tą slegiantį nebylumą, tas niekieno neužfiksuotų gyvenimų bangas, sklindančias nuo moterų, kurios, įsisprendusios į šonus žiedais apmaustytais putniais storais pirštais, stovėjo ant gatvių kampo, šnekėdamos ir gestikuliuodamos tarsi pagal Shakespeare'o eilių ritmą; nuo žibučių ir degtukų pardavėjų bei sukriošusių senių, rymančių tarpuvartėse; nuo jaunučių šaligatvių žingsniuojančių merginų, kurių veidai, tarsi ežero vandenys saulę ir debesis, atspindi artėjančių vyrų ir moterų pasirodymą bei mirgančias vitrinų šviesas. Visa tai tu turėsi ištirti, – pasakiau Mary Carmichael, – tvirtai laikydama rankoje savo žiburį. Dar daugiau – tau teks nušviesti savo pačios sielą, visas jos gelmes ir seklumas, tuštybę ir dorybes, ir tiksliai pasakyti, ką tau pačiai reiškia tavo grožis ar bjaurumas, kaip tu žiūri į tą nuolat besikeičiantį ir besisukantį pirštinių, batelių ir visokių blizgučių pasaulį, kuris banguote banguoja dirbtinio marmuro grindimis audinių parduotuvių arkadose, prisigėręs lengvučių iš parfumerijos krautuvėlės sklindančių kvapų. Savo vaizduotėje aš kaip tik įžengiau į parduotuvę, išgrįstą baltomis ir juodomis plytelėmis ir pilnutėlę prikabinėtą svaiginančio grožio spalvingų kaspinų. Eidama pro šalį, Mary Carmichael irgi galėtų užmesti į juos akį, – pamaniau, – nes vaizdas ne mažiau prašosi rašytojo plunksnos, nei kokia snieguota viršūnė ar uolėtas Andų kalnų tarpeklis. Be to, čia už prekystalio stovi mergina, kurios tikrąją gyvenimo istoriją man kur kas labiau knietėtų sužinoti, nei gauti į rankas šimtas penkiasdešimtąją Napoleono biografiją ar septyniasdešimtąją stu-

diją apie Keatsą ir Miltono inversijos vartojimą jo eilėse, kurią šiuo metu kurpia senasis Profesorius Z ir panašūs į jį veikėjai. Maža to, aš žengiau toliau – labai atsargiai, ant pirštų galiukų (nes esu baisi bailė ir bijau botago, kurio kirčių kadaise irgi vos neteko paragauti), ir drįsau tyliai sumurmėti, kad Mary turėtų dar išmokti nepiktai pasišaipyti iš priešingos lyties tuštybės ar, tiksliau, iš jos keistenybių, nes šis žodis ne toks užgaulus. Mat kiekvieno mūsų pakaušyje yra šilingo dydžio plotelis, kurio patys niekuomet neįstengsime pamatyti. O viena lytis kitai gali padaryti neįkainojamą paslaugą – pasakyti, koks yra tas šilingo dydžio plotelis pakaušyje. Tik pagalvokime, kiek gero moterims davė Juvenalio komentarai ir Strindbergo kritika! Prisiminkime, kaip maloniai ir paslaugiai vyrai nuo pat seniausių laikų rodė moterims tą tamsią dėmelę jų pakaušyje! Ir jeigu Mary bus pakankamai drąsi ir garbinga, ji užeis priešingos lyties atstovams už nugaros ir papasakos, ką ji mato. Juk neįmanoma sukurti tikro ir išsamaus vyro paveikslo, kol moteris nepasakė, kaip atrodo tas šilingo dydžio plotelis. Pono Vudhauzo ir pono Kasobono ploteliai yra tokio ir tokio dydžio ir spalvos. Žinoma, joks sveikos nuovokos nepraradęs žmogus nesiūlys jai imti kokiu nors tikslu tyčiotis ar šaipytis – literatūra puikiai atskleidė tokių pastangų bergždumą. Reikėtų ją paraginti būti sąžiningą, o rezultatai tikrai pasirodys esą be galo įdomūs. Komedija neapsakomai praturtės. Be abejonės, bus atrasta daug naujų dalykų.

Na, bet jau metas man vėl grįžti prie knygos ir, užuot

svarsčius, ką Mary Carmichael galėtų ir turėtų rašyti, išsiaiškinti, ką gi ji iš tikrųjų rašo. Taigi vėl ėmiau skaityti. Prisiminiau, kad jau patyriau iš jos šiokių tokių nusivylimų. Ji sulaužė Jane Austen sakinį, tokiu būdu atimdama man galimybę pasididžiuoti savo nepriekaištingu skoniu ir jautria klausa. Beprasmiška buvo sakyti: „Taip, visa tai labai gražu, bet Jane Austen rašė nepalyginamai geriau už jus“; turėjau pripažinti, kad jos visiškai neprivalo būti panašios. Negana to, ji žengė dar toliau ir suardė įprastinę tvarką – spėjamą įvykių seką. Gal ji nesąmoningai taip padarė – tiesiog surikiavo viską, kaip atrodė moteriai, nes ji rašė kaip moteris. Tačiau skaitytojas pasijuto išmuštas iš vėžių: jis neįstengė numatyti artėjančios kulminacijos, užlūžtančios lyg banga. Tad aš negalėjau nė pasipuikuoti savo jausmų gilumu ir savo puikiu žmogaus širdies pažinimu: vos tik pradėdavau įprastose vietose atpažinti įprastus dalykus – meilę, mirtį ar ką kita, – tas bjaurus padaras nutempdavo mane tolyn, tarsi tai, kas svarbiausia, būtų dar laukę priekyje. Todėl visiškai neturėjau galimybės pasišvaistyti skambiomis frazėmis apie „gaivališkus jausmus“, „bendražmogiškus bruožus“, „žmogaus širdies gelmes“ ir panašiais posakiais, kurie įtvirtina mūsų tikėjimą, jog kad ir kokie gudrūs iš pažiūros būtume, viduje esame didžiai rimti, gilūs ir humaniški. Priešingai, ji vertė mane pajusti, kad, užuot buvę rimti, gilūs ar humaniški, galime paprasčiausiai pasirodyti – nors tokia prielaida anaiptol neatrodo patraukli – besą tingūs ir neįdomūs.

Tačiau skaitydama toliau pastebėjau šį tą daugiau. Ji

K. - 622

aiškiai nebuvo „geniali". Nepasižymėjo nei meile gamtai, nei pašėlusia vaizduote, nei begaliniu poetiškumu, nei gyvu sąmoju ar gilia išmintimi, kaip didžiosios jos pirmtakės – ledi Winchilsea, Charlotte Brontë, Emily Brontë, Jane Austen ir George Eliot; ji rašė ne taip melodingai ir oriai, kaip Dorothy Osborne; tiesą sakant, ji buvo tik nekvaila mergiotė, kurios knygos, be jokios abejonės, po dešimties metų leidėjų jau bus užmirštos. Tačiau ji turėjo tokių pranašumų, kurių dar prieš pusšimtį metų stokojo kur kas talentingesnės moterys. Vyrai jai jau nebereiškė prievartos ir neteisybės, ir ji nebeeikvojo laiko juos koneveikdama; jai nereikėjo kopti ant stogo ir gildyti sau širdį, svajojant apie nepasiekiamus dalykus – keliones, įspūdžius, pasaulio ir žmonių pažinimą. Baimė ir neapykanta jau buvo beveik išgaravusios, gal tik vos juntamą šių jausmų pėdsaką begalėjai užčiuopti jos požiūryje į priešingą lytį: ji kiek perdėtai mėgavosi savo laisve ir mieliau rašydavo kandžiai ir ironiškai, nei romantiškai. Be to, akivaizdu buvo ir tai, kad kaip rašytoja iš prigimties ji buvo apdovanota dideliais privalumais. Jos emocinė pagava buvo labai jautri, gyva ir nevaržoma. Ji reaguodavo į menkiausią prisilietimą. Tarytum augalas, išneštas iš kambario į lauką, ji mėgavosi kiekvienu ją pasiekiančiu garsu ir vaizdu. Ji labai subtiliai ir smalsiai tyrinėjo beveik nežinomus, niekieno neliestus dalykus, dažnai išryškindavo įvairias smulkmenas parodydama, kad tai anaiptol ne smulkmenos. Į dienos šviesą ji ištraukdavo giliai užslėptus dalykus, versdama skaitytoją stebėtis, kam apskritai reikėjo juos slėpti.

Tiesa, ji buvo nepatyrusi ir neturėjo įgimtos, iš daugelio kartų paveldėtos iškilios laikysenos, kurios dėka kiekvienas Thackeray'aus ar Lambo plunksnos brūkštelėjimas tiesiog glosto ausį; tačiau – kaip ėmiau suprasti – ji buvo jau išmokusi pirmąją svarbią pamoką: ji rašė kaip moteris, bet tokia moteris, kuri nebeprisimena esanti moteris, todėl jos knygos puslapiai buvo kupini to kerinčio lyties žavesio, įmanomo tik tada, kai žmogus sąmoningai nesuvokia savo lytinės priklausomybės.

Visa tai buvo į gera. Tačiau nei emocinis jautrumas, nei pastabumas nieko neduos, jei ji nepajėgs iš laikinų ir asmeniškų dalykų suręsti tvirto ir ilgaamžio pastato. Jau užsiminiau norinti sulaukti, kol ji imsis „situacijos“. Tai sakydama turėjau omeny, jog ji privalo sukaupti, sutelkti ir susieti į visumą daugelį dalykų, taip įrodydama, kad neslysta vien tiktai paviršiumi, kad stengiasi pažvelgti giliau. Netrukus ateis akimirka, kai ji tars sau: štai dabar galiu, per daug neįsitempdama, atskleisti viso to prasmę. Tuomet ji pradės – mano nuojauta neklysta! – telkti ir sieti viską į krūvą, ir skaitytojo atmintyje iškils dar daug pusiau užmirštų smulkmenų iš kitų knygos dalių. Kam nors siuvant ar paprasčiausiai rūkant pypkę, ji pasieks, kad visos tos smulkmenos įgautų prasmę, ir toliau rašydama leis skaitytojui pasijusti tarsi užkopus ant pasaulio stogo – plati panorama didingai atsivers jam po kojų.

Ji bent jau stengėsi taip padaryti. Stebėdama, kaip ji rengiasi šuoliui, aš išvydau, bet, tikiuosi, ji to nematė, visus tuos vyskupus ir dekanus, daktarus ir profesorius, patriar-

chus ir pedagogus, šaukiančius ir grūmojančius jai. Nedrįsk to daryti! Tau negalima! Tik mokslinės draugijos nariams ir profesoriams leidžiama žengti ant vejos! Damos neįleidžiamos be rekomendacinio laiško! Įžūlių moterų rašytojų vieta čia! Jie visi grūdosi aplink ją kaip minia per arklių lenktynes, o ji privalėjo nesidairydama ir nedvejodama įveikti kliūtį. Akimirką stabtelėsi atsikirsti ar pasišaipyti, ir tau galas! – įspėjau ją. Sudvejosi, suklupsi – tau nebus išsigelbėjimo! Galvok apie šuolį, – maldavau, tarsi būčiau pastačiusi už ją visą savo turtą; ir ji perskriejo kliūtį lengvai tarsi paukštis. Tačiau už šios kliūties laukė kita kliūtis, o už tos – dar kita. Nebuvau tikra, ar jai užteks ištvermės, nes visi tie plojimai ir riksmai tąsė nervus. Tačiau ji padarė viską, ką galėjo. Ir turint omeny, kad Mary Carmichael buvo visai ne genijus, o tik paprasta, niekam nežinoma mergina, parašiusi savo pirmąjį romaną sėdėdama bendrame kambaryje, neturėdama nei pakankamai laiko, nei pinigų, nei ramybės, tai jai pavyko ne taip jau blogai, – nusprendžiau.

Duokite jai dar šimtą metų, – atsidusau, skaitydama paskutinį skyrių (kažkas timptelėjo svetainės užuolaidą ir žvaigždėto dangaus fone subolavo kažkieno nosys ir pliki pečiai), – duokit jai kambarį ir penkis šimtus svarų per metus, suteikite jai galimybę sakyti, ką galvoja, ir praleisti maždaug pusę to, apie ką ji dabar rašo, ir vieną gražią dieną ji sukurs nepalyginamai geresnę knygą. Dar po šimto metų ji bus poetė, – nutariau, statydama atgal ant lentynos Mary Carmichael knygą *Gyvenimo nuotykis*.

šeštas skyrius

Išaušo rytas; pro atitrauktas užuolaidas į kambarį liejosi blausi spalio mėnesio šviesa, pro langą sklido duslus gatvės triukšmas. Londonas ruošėsi naujai dienai: gamykla sukruto, mašinos ėmė ūžti. Po viso to begalinio skaitymo pajutau norą žvilgtelėti pro langą ir išsiaiškinti, kas gi 1928-ųjų spalio dvidešimt šeštą dieną darosi Londone. Ir ką gi? Neatrodė, kad kas nors būtų skaitęs *Antonijų ir Kleopatrą*. Shakespeare'o dramos Londonui aiškiai nerūpėjo. Niekas nekvaršino sau galvos – ir negalėjau jų už tai smerkti – dėl grožinės literatūros ateities, poezijos nykimo ir vidutinės moters galimybių susikurti tokį rašymo stilių, kuris leistų jai geriausiai išreikšti save. Jeigu tokie samprotavimai apie šiuos dalykus net būtų buvę kreida surašyti ant šaligatvio, niekas nebūtų stabtelėjęs jų perskaityti. Abejingai skubančių praeivių kojos per pusvalandį būtų viską nutrynusios. Štai nubėgo pasiuntinukas, o ana ten – moteris su šuniuku. Londono gatvės ypač žavi tuo, kad čia nerasi dviejų vienodų žmonių; kiekvienas skuba tik jam žinomais svarbiais reikalais. Mačiau dalykiškų tarnautojų su port-

feliukais; mačiau valkatų, lazdomis barškinančių turėklus; mačiau įvairiausių dykinėtojų, kuriems gatvė yra nelyginant savotiškas klubas: jie nuolat stabdo pravažiuojančius žmones ir neprašomi puola ką nors aiškinti. Retkarčiais pasirodydavo laidotuvių procesija, ir žmonės gatvėje, staiga prisiminę savo kūnišką laikinumą, nukeldavo skrybėles. Paskui pro vieno namo duris lėtai išėjo labai orus džentelmenas ir stabtelėjo ant laiptelių, norėdamas praleisti kažkur skubančią damą su prašmatniais kailiniais ir didele Parmos žibuoklių puokšte. Visi šie žmonės, regėjos, gyvena kiekvienas sau, užsisklendę savyje ir užsiėmę savais reikalais.

Po akimirkos, kaip dažnai pasitaiko Londone, viskas staiga sustingo, tarsi apmirė. Gatvė liko tuščia, niekas nebesirodė. Paskui nuo gatvės gale augančio platano šakos atitrūko ir nukrito lapas, o drauge su juo baigėsi pauzė, stingulys išsisklaidė. Tai buvo nelyginant ženklas, rodantis netyčia pražiopsotų dalykų svarbą. Tarsi kokia upė būtų tekėjusi čia pat už kampo, žemyn gatve, drauge su savimi plukdydama žmones, kaip toji Oxbridge'o upė nunešė pasroviui studentą su valtele ir nukritusius lapus. Dabar ta srovė iš vienos gatvės pusės į kitą atplukdė jauną merginą lakiniais bateliais, o paskui ją – jaunuolį kaštoninės spalvos paltu; tada dar taksi automobilį; ji sunešė visus tris draugėn tiesiai po mano langu; taksi sustojo, jaunuolis su mergina irgi stabtelėjo, paskui sulipo į taksi, ir mašina nučiuožė gatve, tarytum vėl pagauta srovės.

Ši scena nebuvo kuo nors ypatinga, išskyrus tą keistą ritmą, kuriuo ją apgaubė mano vaizduotė, ir tai, kad dvie-

jų žmonių, lipančių į taksi, vaizdas kažkodėl rodė tam tikrą jų pasitikėjimą savimi. Pamačius du žmones, einančius gatve ir susitinkančius prie kampo, manyje atslūgo kažkokia įtampa – suvokiau tai, žvelgdama į tolstantį taksi. Turbūt mąstyti apie vieną lytį atskirai nuo kitos, kaip aš dariau porą pastarųjų dienų, – per daug pastangų reikalaujantis dalykas. Jis ardo mąstymo vienovę. Dabar, pamačius du žmones, drauge sėdančius į taksi, įtampa atlėgo, ir ta vienovė buvo atkurta. Žmogaus protas, be abejo, yra labai paslaptingas dalykas, – nusprendžiau, pasitraukdama nuo lango, – mes nieko apie jį nežinome, nors esame visiškai nuo jo priklausomi. Kodėl man atrodo, kad jame egzistuoja tam tikri skirtumai ir prieštaravimai, lygiai kaip dėl išorinių priežasčių žmogaus kūnas patiria įtampą? Ką gi reiškia „mąstymo vienovė“, – svarsčiau, – jei protas turi tokią nepaprastą galią bet kurią akimirką susitelkti ties bet kokia problema, kad neįmanoma nustatyti, kokia įprastinė jo būsena? Pavyzdžiui, jis gali atsiriboti nuo žmonių gatvėje ir vaizduotis esąs atskirai – tarsi žvelgtų į juos iš aukštai, pro langą. Arba jis gali spontaniškai mąstyti drauge su kitais, kai stovime minioje ir laukiame kokio nors pranešimo. Jis gali atsigręžti atgal ir pasisemti savo tėvų patirties; pavyzdžiui, jau minėjau, kad moterys rašydamos remiasi savo motinų patirtimi. Moterys ypač dažnai nustemba, staiga pajutusios sąmonės susidvejinimą: pavyzdžiui, eidamos Whitehallu ir užuot buvusios natūralia šios civilizacijos dalimi, mes netikėtai nuo jos atsiribojame ir pasijuntame jai svetimos, priešiškos ir kritiškos. Akivaiz-

du, kad žmogaus protas nuolat keičia stebėjimo tašką ir kaskart skirtingai mato pasaulį. Tačiau vienos, net ir nesąmoningos, proto būsenos mums atrodo ne tokios priimtinos kaip kitos. Norėdami jas palaikyti, nejučiomis turime kažką užgniaužti, ir pamažu tai darosi vis sunkiau. Tačiau turėtų būti tokia proto būsena, kuri nereikalautų pastangų ir neverstų mūsų nieko užgniaužti. Dabartinė mano būsena, – pamaniau, eidama nuo lango, – greičiausiai tokia ir yra. Nes matydama tą porelę, lipančią į taksi, pasijutau taip, tarsi mano ilgą laiką suskaldytas protas vėl būtų sulietas į natūralią vienovę. Visiškai aišku, kad abi lytys iš prigimties yra linkusios bendradarbiauti. Kažkoks gilus, tegu ir sunkiai apibrėžiamas instinktas mums sako, kad vyro ir moters sąjunga jiems abiem gali atnešti didžiausią džiaugsmą ir laimę. Tačiau pajutusi pasitenkinimą, matydama tuos du žmones, lipančius į taksi, neišvengiamai turėjau paklausti, ar žmonės skirstomi į lytis ne tik fiziniu, bet ir dvasiniu požiūriu ir ar šia prasme skirtingų lyčių sąjunga irgi atneštų jiems didžiulį džiaugsmą ir laimę? Ėmiausi kurpti mėgėjišką žmogaus sielos schemą, pagal kurią kiekvienas iš mūsų turi dvejopų – vyriškų ir moteriškų – galių; vyro sieloje vyrauja vyriškoji pusė, moters – moteriškoji. Natūraliausiai ir geriausiai jaučiamės tada, kai abi šios pusės harmoningai dera ir papildo viena kitą. Moteriškoji vyro sielos dalis irgi privalo turėti tam tikros įtakos, o moteriai taip pat nereikėtų užmiršti joje slypinčių vyriškųjų savybių. Turbūt tai ir turėjo omenyje Coleridge'as, sakydamas, kad tikrai didelė siela būna dvilytė. Tik

tada, kai abi pusės dera tarpusavyje, žmogaus protas gali našiai dirbti ir išnaudoti visas savo galimybes. Ko gero, grynai vyriškas ar grynai moteriškas protas apskritai nepajėgtų nieko sukurti, – pagalvojau. Užtat pravartu būtų stabtelėti, peržvelgti vieną kitą knygą ir išsiaiškinti, koks yra tas vyrų moteriškumas bei moterų vyriškumas.

Teigdamas, jog tikrai didelė siela būna dvilytė, Coleridge'as, aišku, nenorėjo pasakyti, jog toks vyras turėtų kaip nors ypatingai užjausti moteris, imtis kovoti už jų teises ar gilintis į jų reikalus. Gali būti, kad koks androginiškas protas net mažiau linkęs pabrėžti šiuos skirtumus nei lytiškai orientuotas protas. Tikriausiai Coleridge'as norėjo pasakyti, kad androginiškas žmogus yra jautresnis ir pastabesnis, sugeba geriau perteikti jausmus, o jo siela iš prigimties yra kūrybinga, įkaitusi iki baltumo ir vientisa. Tiesą sakant, būtent Shakespeare'as galėtų būti tokios androginiškos, vyriškai moteriškos sielos pavyzdys, nors anaiptol nežinome, ką jis manė apie moteris. O jeigu tikrai harmoningos sielos požymis yra tai, kad žmogus nemąsto apie vieną lytį atskirai nuo kitos, vadinasi, mūsų laikais pasiekti tokią būseną yra sunkiau nei bet kada anksčiau. Priėjusi prie šiuolaikinių rašytojų knygų, sustojau ir ėmiau svarstyti, ar būtent tai nesąlygoja daugelio dalykų, kurie ilgą laiką taip mane stebina. Joks amžius ligi šiol nebuvo taip perdėtai lytiniu požiūriu orientuotas, kaip mūsiškis; įrodymas – ta begalinė daugybė Britų muziejuje esančių vyrų rašytų knygų apie moteris. Aišku, dėl to kalta moterų kova už balso teisę. Ji sužadino vyrams ypatingą poreikį save

įtvirtinti, paskatino juos itin sureikšminti savo lytį ir kitokius savo bruožus, apie kuriuos jie nė nebūtų susimąstę, jei jiems nebūtų iškilusi grėsmė. O žmogus, kuriam niekada niekas negrėsė, pajutęs grėsmę, tegu ir keliamą saujelės moterų juodomis skrybėlaitėmis, yra linkęs ypač smarkiai reaguoti. Turbūt tuo ir galima paaiškinti kai kuriuos keistus dalykus, kuriuos prieš kiek laiko pastebėjau naujame pono A. romane. Tai autorius pačiame jėgų žydėjime ir, regis, ypač palankiai vertinamas kritikų. Atsiverčiau jo knygą ir tikrai pajutau malonumą, vėl skaitydama vyro rašytą tekstą. Po moterų raštų jo kūryba atrodė be galo aiški ir nuosekli. Ji demonstravo nevaržomą asmens ir dvasios laisvę ir didžiulį pasitikėjimą savimi. Šio puikiai išlavinto, turtingo, nevaržomo proto akivaizdoje aš netgi fiziškai geriau pasijutau: mat jo niekas niekada negniuždė ir nežalojo, nuo pat gimimo jis galėjo laisvai stiebtis bet kuria kryptimi. Visa tai buvo žavu. Tačiau perskaičius porą skyrių lyg koks tamsus šešėlis per puslapį būtų nudrykęs. Tas šešėlis atrodė gana ryškių kontūrų ir savo forma panašus į žodį „Aš“. Ėmiau visaip muistytis ir kraipytis, mėgindama pamatyti, kas gi yra už jo. Bet negalėjau net aiškiai įžvelgti, ar ten medis auga, ar moteris eina keliu. Viską gožė tas nelemtas „Aš“. Jis ėmė mane varginti. Tiesa, tas „Aš“ buvo didžiai garbingas, aiškus ir logiškas, kietas kaip riešutas, ilgus šimtmečius gludintas gero auklėjimo ir sočiai maitintas. Aš nuoširdžiai jį gerbiau ir juo žavėjausi. Tačiau bėda buvo ta – perverčiau porą puslapių, tikėdamasi aptikti dar ką nors, – kad to „Aš“ šešėlyje visa kita prarasda-

vo pavidalą ir išskysdavo kaip rūkas. Gal ten medis? Ne, lyg ir moteris... Bet visas jos kūnas atrodo tarsi būtų be kaulų, – pagalvojau, žiūrėdama į pakrante einančią Febę (toks buvo jos vardas). Tučtuojau išdygo Alenas, ir jo šešėlis kaipmat užgožė Febę, nes Alenas apie viską turėjo savo nuomonę, ir toji nuomonė lyg tvanas paskandindavo Febę. Be to, Alenas yra valdomas aistrų, – supratau; ėmiau greitai versti vieną puslapį po kito: jutau artėjant kulminaciją ir neklydau. Viskas įvyko paplūdimyje, spiginant saulei. Labai atvirai. Be galo aistringai. Neįtikėtinai begėdiškai. Bet... Aš per dažnai kartoju „bet". Negalima amžinai sakyti „bet". Reikia gi kaip nors užbaigti sakinį, – priekaištavau sau. Gal baigti jį taip: „Bet... man buvo nuobodu!" Bet kodėl gi man buvo nuobodu? Iš dalies dėl to kaltas tas viską užgožiantis „Aš" – jis panašus į milžinišką buko medį, kurio pavėsyje niekas neauga. Tačiau yra ir kitų, ne visai aiškių priežasčių. Pono A. sieloje buvo tarytum kokia kliūtis ar kliuvinys, kuris varžė kūrybinės energijos srautą, įsprausdamas jį į siaurą vagą. Prisiminiau pietus Oxbridge'e, cigaretės pelenus, Meno salos katę, Tennysoną, Christiną Rossetti – viską iškart, ir pagalvojau, kad kliuvinys, ko gero, slypi ten. Kadangi, Febei ateinant paplūdimiu, jis patyliukais nebeniūniuoja: „Tai ašara tyra nukrito nuo kryžiažiedės, kur prie vartų", o ji, pamačiusi Aleną, jau nebesako: „Mana širdis – lyg paukštė čiulbanti, susukus lizdą palei pat upelį", – tai kas gi jam belieka? Kalbant tiesiai ir mąstant logiškai, jam lieka vienintelis dalykas. Ir jis tai daro, turime pripažinti, ne sykį (verčiau

puslapius toliau) ir ne du... Tačiau, – pridūriau, suprasdama šios išvados baisumą, – tai kažkodėl kelia nuobodulį. Nepadorios Shakespeare'o scenos išjudina sieloje dar tūkstantį dalykų; ir tai anaiptol neatrodo nuobodu. Bet Shakespeare'as tai daro savo malonumui; o ponas A., kaip sako slaugės, daro tai tyčia – protestuodamas. Jis protestuoja prieš lyčių lygybę, įrodinėdamas savo pranašumą. Būtent todėl jis toks suvaržytas, kamuojamas kompleksų ir užgautos savimeilės. Gal Shakespeare'as būtų toks buvęs, jei būtų pažinojęs panelę Clough ir panelę Davies. Elžbietos laikų literatūra tikrai būtų buvusi visai kitokia, jei moterų judėjimas būtų prasidėjęs ne XIX, o XVI amžiuje.

Jeigu toje teorijoje apie dvi sielos puses esama bent kiek tiesos, tai tenka daryti išvadą, jog vyriškumas dabar yra pernelyg akcentuojamas – tai yra vyrai rašydami dabar naudojasi tik vyriškąja savo smegenų puse. Moterys klysta, imdamos juos skaityti: jos neišvengiamai ieško to, ko neras. Labiausiai pasigendame jėgos ir įtaigumo, – pagalvojau, paėmusi į rankas kritiką poną B. ir labai atidžiai bei pareigingai perskaičiusi jo pastabas apie poezijos meną. Tos pastabos buvo labai protingos, taiklios ir subtilios, tačiau jo jausmams kažkaip trūko vientisumo: jo mąstymas atrodė tarsi išsibarstęs po skirtingus kambarius, ir joks garsas nepajėgė prasigauti pro sienas iš vieno į kitą. Užtat perskaitytas pono B. sakinys krinta ant žemės tartum negyvas; o perskaitytas Coleridge'o sakinys sprogsta tarsi pumpuras, sukeldamas sieloje daugybę įvairiausių minčių; tik

apie tokį rašymo būdą galima sakyti, kad jis nemirtingas.

Kad ir kokia būtų šio reiškinio priežastis, jį reikia laikyti apgailėtinu dalyku. Nes tai reiškia, – čia aš priėjau prie ištisų pono Galsworthy'io ir pono Kiplingo knygų lentynų, – kad dalis gražiausios didžiųjų šiuolaikinių rašytojų kūrybos atsimuša tarsi į sieną. Moteris, kad ir kaip stengdamasi, nesugeba rasti tos amžinojo gyvenimo versmės, kuri, kaip tvirtina kritikai, iš jų trykšta. Ir bėda ne tik ta, kad šie kūriniai šlovina vyrų dorybes, aukština vyriškas vertybes ir vaizduoja vyrų pasaulį; svarbiausia, kad jausmai, kuriais jie persmelkti, moteriai yra nesuprantami. Jau artėja, jau kaupiasi, tuoj pratrūks tiesiai ant galvos, – imame sakyti toli gražu nepasiekusios galo. Tas paveikslas nukris senajam Džolianui ant galvos; jis mirs nuo sukrėtimo; senas tarnautojas tars porą graudžių žodžių prie jo karsto; ir visos Temzės gulbės vienu metu pragys tarsi pagal komandą. Tačiau nesulaukusios, kol visa tai įvyks, mes pulsime slėptis į agrastų krūmą, nes tie jausmai, kurie vyrui atrodo tokie gilūs, subtilūs ir simboliški, moterį paprasčiausiai glumina: visi tie nugaras atsukę pono Kiplingo pareigūnai; tie jo Sėjėjai, sėjantys Sėklą, tie jo Vyrai, tokie atsidavę Darbui; ir Vėliava – tos didžiosios raidės verčia mane raudonuoti, tarsi būčiau nutverta pro rakto skylutę stebinti kokias grynai vyriškas orgijas. Akivaizdu, kad nei pono Galsworthy'io, nei pono Kiplingo sieloje nėra nė kibirkštėlės moteriškumo. Todėl moteriai visi jų privalumai, jei galima taip apibendrinti, atrodo žali ir neprinokę. Jiems trūksta įtaigos. O knyga, ku-

riai trūksta įtaigos, gali su didžiule jėga atsimušti į sielos paviršių, tačiau gilyn ji neprasiskverbia.

Vis taip pat nenustygdama, tai imdama iš lentynos knygas, tai vėl nė neatvertusi dėdama jas atgal, ėmiau vaizduotis ateisiant tikro, savim pasitikinčio vyriškumo amžių, kokį pranašauja profesorių laiškai (imkime, pavyzdžiui, sero Walterio Raleigh laiškus) ir kokį jau įkūnijo Italijos valdovai. Vargu ar galima nepajusti absoliutaus vyriškumo dvelksmo, sklindančio iš Romos; kad ir kokią įtaką tas absoliutus vyriškumas darytų valstybei, teigiamu jo poveikiu poezijos menui tenka suabejoti. Vis dėlto, kiek galima spręsti iš laikraščių, Italijoje jau imta rūpintis grožinės literatūros ateitimi. Susirinkę akademikai jau svarstė, kaip „skatinti italų romano raidą". Anądien suėję krūvon „žymūs savo kilme, turtu, verslu ar veikla fašistų organizacijose vyrai" aptarė šią problemą ir nusiuntė telegramą dučei, kurioje išreiškė viltį, kad „fašizmo era netruks pagimdyti savęs vertą poetą". Galime visi pamaldžiai viltis to paties, tik vargu ar poezija gimsta inkubatoriuje. Poezijai reikia ir motinos, ne vien tėvo. Baisu, kad fašistinis eilėraštis nebūtų panašus į klaikų apsigimusį kūdikį, kokių galima išvysti stikliniuose induose kokios nors grafystės muziejuje. Tokie padarai, sakoma, ilgai negyvena; jų palikuonių nepamatysi šienaujančių pievas. Dvi galvos ant vieno kūno tikrai neilgina amžiaus.

Tačiau jei norime dėl viso to ką nors apkaltinti, tai reikia kaltinti abi lytis, o ne vieną. Dėl to kalti visi abiejų

lyčių gundytojai ir reformatoriai: ledi Bessborough, melavusi lordui Granville'iui; panelė Davies, išrėžusi ponui Gregui į akis karčią tiesą. Kalti visi, kurie skatino žmones sąmoningai suvokti savo lytį. Būtent dėl jų kaltės aš esu priversta peno savo dvasiai ieškoti tame laimingame amžiuje, kai panelė Davies ir panelė Clough dar nebuvo gimusios, ir rašytojai po lygiai rėmėsi abiem savo sielos pusėmis. Tenka vėl gręžtis į Shakespeare'ą – nes jis buvo androginiškas, lygiai kaip Keatsas, Sterne'as, Cowperis, Lambas ir Coleridge'as. Shelley's, ko gero, buvo belytis. Miltonas ir Benas Jonsonas turėjo savyje kiek per daug vyriškumo, taip pat ir Wordsworthas bei Tolstojus. Mūsų laikais Proustas buvo ypač androginiškas, jei tik jau ne per daug moteriškas. Bet šis trūkumas toks retas, kad tikrai neverta dėl jo skųstis; paprastai, jeigu nėra vienokio ar kitokio abiejų lyčių derinio, ima vyrauti protas, o kitos sielos savybės sustingsta ir tampa bevaisės. Šiaip ar taip, guodžiausi mintimi, kad šis etapas greičiausiai yra laikinas; daugelis dalykų, kuriuos išdėsčiau, tesėdama pažadą pateikti jums savo mintis apie moteris ir literatūrą, pasirodys pasenę; daug kas iš to, kas dabar dega mano akyse, atrodys abejotina jums, kurios dar nesate pasiekusios pilnametystės.

Vis dėlto pirmas sakinys, kurį čia parašysiu, – nusprendžiau, priėjusi prie rašomojo stalo ir imdama į rankas lapą su užrašu „Moterys ir literatūra", – bus toks: kiekvienam rašytojui pražūtinga galvoti apie savo lytį. Pražū-

tinga būti vien tik vyru ar vien tik moterimi: kiekvienas turime būti moteriškai vyriškas ar vyriškai moteriška. Moteriai pražūtinga pabrėžti bet kokį savo sielvartą ar imtis ginti kokias nors savo teises, tegu ir visai pagrįstas, – žodžiu, kaip nors sąmoningai pasirodyti esant moterimi. Žodį „pražūtinga“ čia vartoju tiesiogine prasme, nes visa, kas šitaip sąmoningai šališkai parašyta, yra pasmerkta išnykti. Visa tai tampa nevaisinga. Tik kokią dieną ar dvi toks kūrinys gali atrodyti puikus, įtaigus, reikšmingas ar stilingas; nakčiai atėjus, jis suvysta. Jis nepajėgia įleisti šaknų skaitytojų sielose. Kad įvyktų kūrybos aktas, rašytojo sieloje turi vienaip ar kitaip bendradarbiauti vyras ir moteris. Turi būti sudaryta tam tikra priešybių sąjunga. Kad mes pajustume, jog rašytojas ligi galo atskleidžia savo patirtį, mums turi būti atvira visa jo siela. Ji turi būti laisva, joje privalo vyrauti ramybė: kad negirgždėtų joks ratelis, nešvysčiotų jokia švieselė. Užuolaidos turi būti užtrauktos. O kai potyris baigiasi, – mąsčiau, – rašytojui reikėtų atsipūsti ir tamsoje pasidžiaugti savo sudarytos sąjungos vaisiais. Jis neturėtų analizuoti ir abejoti tuo, kas daroma. Verčiau jam skainioti rožės žiedlapius ar stebėti pasroviui tyliai plaukiančias gulbes. Aš vėl išvydau upę, kuri nunešė studento valtelę ir nukritusius lapus; o taksi nunešė vyrą ir moterį, – pamaniau, mintyse regėdama juos drauge einančius per gatvę, – srovė pagavo juos ir nuplukdė tolyn į tą galingą srautą, – nusprendžiau, klausydamasi tolimo Londono gatvių ūžesio.

Čia Mary Beton nutyla. Ji papasakojo jums, kaip priėjo išvadą – prozišką išvadą, kad, norėdama kurti grožinę literatūrą ar poeziją, jūs privalote turėti penkis šimtus svarų per metus ir kambarį su spyna duryse. Ji pamėgino atskleisti savo mintis ir įspūdžius, kurie privertė ją taip manyti. Ji prašė jūsų pasekti, kaip ji puola į Tvarkdario glėbį, vienur papietauja, kitur pavakarieniauja, šį tą nupaišo Britų muziejuje, paeiliui ima knygas iš lentynos, žiūri pro langą. Be abejonės, kol ji visa tai darė, jūs pastebėjote nemažai jos nesėkmių ir silpnų vietų, išanalizavote, kaip visa tai paveikė jos nuomonę. Jūs ginčijotės su ja, pagal savo išmanymą viena atmesdamos, kita pridėdamos. Taip ir turėjo būti, nes tiesą tokiu klausimu kaip šis galima aptikti tik sudėjus draugėn daugybę įvairiausių paklydimų. O dabar baigdama aš prabilsiu savo vardu ir iš anksto atsakysiu į porą kritinių pastabų: šie dalykai tokie akivaizdūs, kad jūs, be abejo, tikrai man tai prikišite.

Jūs galite pastebėti, kad autorė nė iš tolo nebando palyginti abiejų lyčių kūrybinių sugebėjimų. Aš tyčia taip dariau, nes, jeigu net tokiam vertinimui ir būtų atėjęs laikas (o šiuo metu kur kas svarbiau yra išsiaiškinti, kiek pinigų ir kambarių moterys turėjo, nei leistis samprotauti apie jų sugebėjimus), taigi net jei ir būtų atėjęs toks laikas, aš netikiu, kad gabumus, mąstymo ar charakterio privalumus būtų galima sverti kaip sviestą ar cukrų – netgi Cambridge'e, kur šitaip įprasta rūšiuoti žmones į klases, maukšlinti

9. - 622

jiems ant galvų įvairiausias kepuraites ir dėlioti prieš jų vardus visokiausias raides. Aš netikiu, kad net Whitakerio *Almanache* esanti Pirmumo lentelė atspindi galutinę vertybių seką ar kad yra kokia svarbi priežastis, dėl kurios Vonios kapitonas būtinai turėtų žengti į valgomąjį po Pamišėlių prieglaudos tvarkytojo. Visas šis lyčių tarpusavio kiršinimas ir jų privalumų gretinimas, visas šis pranašumo sau reikalavimas ir įrodinėjimas, kad kiti yra menkesni, kyla iš privačių mokyklų etapo žmogaus gyvenime: ten yra skirtingos „pusės“, iš kurių viena būtinai turi nugalėti kitą, o užvis svarbiausia – užlipus ant pakylos, iš paties Direktoriaus rankų gauti kokią įmantriai išmargintą vazą. Bręsdami žmonės liaujasi kreipę dėmesį į „puses“, tikėję Direktoriaus autoritetu ir troškę išmargintų vazų. Tačiau knygoms ypač sunku priklijuoti etiketes taip, kad šios tuoj pat nenusiluptų. Šitokių vertinimų nepatikimumą puikiai iliustruoja šiuolaikinės literatūros apžvalgos. „Tai didi knyga“, „tai niekam tikusi knyga“, – rašoma apie tą patį kūrinį. Nei pagyrimai, nei panieka čia nieko nereiškia. Atvirkščiai – vertinimas ir matavimas, nors gal ir neblogas būdas laikui praleisti, yra visiškai tuščias darbas, o paklusti matuotojų sprendimams – pats niekingiausias nusižeminimas. Svarbiausia, kad rašytum tai, ką nori rašyti; o ar tai bus svarbu tik valandą kitą, ar ištisus šimtmečius, niekas negali pasakyti. Bet dėl Direktoriaus su sidabrine vaza rankoje ar dėl kokio profesoriaus su matuokle rankovėje paaukoti bent plaukelį nuo savo vizijos galvos, bent menkiausią jos

rūbo atspalvį būtų pati šlykščiausia išdavystė – palyginti su ja, turto ir gero vardo praradimas, laikomi didžiausiomis žmogaus nelaimėmis, tėra tik blusos įkandimas.

Antra, manau, jūs galite man priekaištauti, kad pernelyg daug svarbos teikiu materialiems dalykams. Net jei daug ką suprastume simboline prasme ir tartume, kad penki šimtai svarų per metus įkūnija galimybę kontempliuoti, o spyna duryse – galimybę savarankiškai mąstyti, vis vien jūs galite teigti, kad kūrėjo siela turėtų būti aukščiau už tokius dalykus ir kad didieji poetai neretai būdavo skurdžiai. Todėl leiskite man pacituoti jūsų pačių literatūros profesoriaus žodžius – jis geriau už mane žino, kaip atsiranda poetai. Seras Arthuras Quiller-Couchas rašo:[11]

„Kokius didžiausius pastarojo šimtmečio poetus galėtume išvardyti? Coleridge'as, Wordsworthas, Byronas, Shelly's, Landoras, Keatsas, Tennysonas, Browningas, Arnoldas, Morrisas, Rossettis, Swinburne'as... gal ir pakaks. Visi jie, išskyrus Keatsą, Browningą ir Rossettį, buvo baigę universitetus, o iš pastarųjų trijų tiktai Keatsas, kuris mirė jaunas pačioje šlovės viršūnėje, neturėjo pakankamai pinigų. Galbūt žiauru ir skaudu taip sakyti, tačiau tenka pripažinti, kad įsivaizdavimas, jog poeto genijus sužydi ten, kur įleidžia daigą – nesvarbu, vargšo ar turtuolio sieloje, – menkai atitinka tiesą. Tenka pripažinti, jog devyni iš šių dvylikos kūrėjų buvo baigę universitetus – vadinasi, vienokiu ar kitokiu būdu jie turėjo pakankamai lėšų įgyti ge-

[11] *The Art of Writing* („Rašymo menas").

riausiam Anglijoje išsilavinimui. Tenka pripažinti, ir jūs tai žinote, kad iš likusių trijų Browningas anaiptol nebuvo vargšas, ir aš drįstu teigti, jog skursdamas jis vargu ar būtų parašęs *Saulių* ar *Žiedą ir knygą*, kaip ir Ruskinas – *Šiuolaikinius tapytojus*, jeigu jo tėvui nebūtų pasisekę praturtėti iš verslo. Rossettis turėjo šiek tiek privačių pajamų, be to, jis buvo dailininkas. Lieka tik Keatsas; Atropė jį nužudė jauną, lygiai kaip beprotnamyje ji nužudė Johną Clare'ą, o Jamesą Thompsoną nunuodijo opijumi, kurį šis išgėrė, norėdamas numalšinti neviltį. Tai šiurpūs faktai, tačiau nebėkime nuo jų. Nors kaip tautai mums tai ir nedaro garbės, bet akivaizdu, kad dėl kažkokių mūsų visuomeninės santvarkos trūkumų neturtingas poetas nei dabar, nei per pastaruosius porą šimtų metų neturi ir neturėjo nė menkiausios galimybės prasimušti. Patikėkite manimi (o aš jau dešimt metų stebėjau apie tris šimtus dvidešimt pradžios mokyklų): mes galime iki soties taukšti apie demokratiją, tačiau iš tikrųjų neturtingas vaikas Anglijoje nieką daugiau už Atėnų vergo sūnų turi vilčių paragauti laisvės, iš kurios gimsta didieji kūriniai".

Vargu ar galima aiškiau pasakyti. „Neturtingas poetas nei dabar, nei per pastaruosius porą šimtų metų neturi ir neturėjo nė menkiausios galimybės prasimušti... neturtingas vaikas Anglijoje ne ką daugiau už Atėnų vergo sūnų turi vilčių paragauti tos dvasinės laisvės, iš kurios gimsta didieji kūriniai". Štai kaip. Dvasinė laisvė priklauso nuo materialių dalykų. Poezija gimsta iš dvasinės laisvės. O mo-

terys visuomet buvo vargšės, ir ne vien porą šimtų metų, o nuo pasaulio pradžios. Moterys dvasinės laisvės turėjo dar mažiau už Atėnų vergo sūnus. Taigi moterys neturėjo nė menkiausios galimybės imti kurti poezijos. Štai kodėl pinigams ir savam kambariui aš teikiu tiek daug svarbos. Tačiau nežinomų praeities moterų pastangomis – o, kad daugiau apie jas žinotume! – ir, nors ir kaip keista, dviejų karų dėka – Krymo karo, kuris išlaisvino Florence Nightingale iš jos svetainės, ir karo Europoje, kuris maždaug po šešiasdešimt metų atvėrė tas duris kiekvienai vidutinei moteriai, – šias blogybes pamažu sekasi įveikti. Antraip šįvakar jūs čia nesėdėtumėte, o jūsų galimybės uždirbti penkis šimtus svarų per metus, kurios, ko gero, ir dabar tebėra gana miglotos, būtų išvis nevertos nė kiauro puspadžio.

Beje, jūs galite manęs paklausti, kodėl apskritai man taip rūpi, kad moterys rašytų knygas, jei pati pripažįstu, kad ši veikla reikalauja labai daug pastangų, gali priversti sutrumpinti gyvenimą nuosavai tetai, ir jūs, be jokios abejonės, amžinai vėluosite pietų, be to, būsite įveltos į labai nemalonius ginčus su visai simpatiškais vyrukais? Prisipažįstu, kad iš dalies esu vedama egoistinių paskatų. Kaip ir daugelis menkai išsilavinusių anglių, aš be galo mėgstu skaityti – galiu krūvomis ryti knygas. Bet pastaruoju metu mano valgiaraštis pasidarė pernelyg neįvairus: visos istorijos – tik apie karus, biografijos – tik apie žymius vyrus, poezija, mano manymu, tapo pernelyg išgryninta, o proza... bet aš jau pakankamai pasirodžiau, kokia nevykusi šiuolaiki-

nės literatūros kritikė esu, tad verčiau apie tai patylėti. Todėl norėčiau prašyti jūsų imti rašyti įvairiausių rūšių knygas, nevengiant nė vienos – net labiausiai nuvalkiotos ar pernelyg plačios – temos. Aš tikiu, kad vienaip ar kitaip jums pavyks sukaupti užtektinai pinigų, kad turėtumėte galimybę pakeliauti ir įgytumėte laisvo laiko, kad galėtumėte apmąstyti pasaulio praeitį ir ateitį, pasvajoti prie atverstos knygos ar pastoviniuoti ties gatvės kampu, leisdamos minties gijai guo giliau panirti į upę. Nes aš jokiu būdu neraginu jūsų apsiriboti vien grožine kūryba. Drauge su tūkstančiais panašių į save aš labai džiaugčiausi, jei jūs imtumėte rašyti kelionių ir nuotykių knygas, mokslines studijas, biografijas, istorijos, kritikos, filosofijos ir mokslo veikalus. Taip darydamos jūs tikrai praturtintumėte ir grožinę literatūrą, nes knygos tam tikrais būdais įtakoja vienos kitas. Grožinei prozai tik į naudą išeitų atsistoti petys petin su poezija ar filosofija. Dar daugiau: paimkite kaip pavyzdį bet kurią garsią praeities moterį – Sapfo, ledi Murasaki, Emily Brontë – ir pamatysite, kad jos buvo ne vien pradininkės, o ir paveldėtojos. Jos galėjo atsirasti tik todėl, kad moterys apskritai įprato rašyti; taigi tokia jūsų veikla, net jeigu ji tebūtų vien preliudija poezijai, vis vien būtų neįkainojama.

Tačiau, peržvelgusi šias pastabas ir išanalizavusi savo pačios minčių seką jas rašant, aš matau, kad mano motyvai nebuvo vien egoistiniai. Per visus šiuos svarstymus ir šokinėjimus eina įsitikinimas – o gal tai instinktas? – kad

geros knygos apskritai yra reikalingos ir kad geri rašytojai, nors ir kokių žmogiškų ydų ir trūkumų jie turėtų, vis dėlto yra geri žmonės. Taigi prašydama jus rašyti kuo daugiau knygų aš raginu jus imtis veiklos, kuri būtų naudinga tiek jums pačioms, tiek visam pasauliui. Aš nežinau, kaip pagrįsti šį savo instinktą ar tikėjimą, nes žmogui, nebaigusiam universiteto, filosofinės sąvokos būtinai pakiša koją. Ką reiškia žodis „tikrovė"? Tai kažkas labai padrika ir nepatikima: čia ji šmėsteli dulkiname kelyje, čia gatvėje besimėtančio laikraščio skiautėje, čia atokaitoje pražysta narcizu. Ji išplėšia iš tamsos grupelę kambary susirinkusių žmonių ar įrėžia atmintin atsitiktinę frazę. Ji užplūsta sielą, kai sutemus, šviečiant žvaigždėms, einame namo, ir tylos pasaulį daro realesnį nei žodžių pasaulis. O čia ji vėl pasirodo omnibuse, ūžiančiame Piccadilly'iu. O kartais ji, regis, gyvuoja tokiais tolimais pavidalais, kad mums sunku net perprasti jų prigimtį. Tačiau visa, ką ji paliečia, sustingsta ir tampa amžina. Ir vien tik tai lieka, kai tuščią dienos išnarą numetame į griovį, vien tai išsaugome iš praeities ir visų savo meilių bei neapykantų. O rašytojas, mano nuomone, turi galimybę šios tikrovės akivaizdoje gyventi turiningesnį gyvenimą. Būtent jo užduotis – surasti ją, surinkti ir perteikti visiems kitiems. Bent jau taip man atrodo, perskaičius *Karalių Lyrą*, *Emą*, ar *La Recherche du Temps Perdu**. Šių knygų skaitymas labai įdomiai lavina pojūčius: po to imame kur kas aiškiau matyti, o pasaulis tarsi atsikrato visų apvalkalų ir tampa daug gyvesnis. Pavydėti

* „Prarasto laiko beieškant" (pranc.) – M. Prousto romanų ciklas (*vert. past.*)

reikia žmonėms, gyvenantiems santarvėje su tikrove; ir pasigailėjimo verti tie, kuriuos iš netyčių užgriūva kokie nemokšiškai ar nerūpestingai padaryti dalykai. Todėl, skatindama jus užsidirbti pinigų ir įsigyti savą kambarį, aš siūlau jums gyventi tikrovės akivaizdoje – tai yra turiningą ir dėmesio vertą gyvenimą, nesvarbu, sugebėsite tai perteikti kitiems ar ne.

Tuo galėčiau ir baigti, tačiau tradiciškai kiekviena kalba privalo baigtis moralu. O jūs turbūt sutiksite, kad moralai, skirti moterims, turėtų ypač kilninti ir taurinti sielą. Turėčiau priminti jums atsakomybę, paraginti būti dvasingesnes ir žvelgti aukščiau, turėčiau pabrėžti, kiek daug nuo jūsų priklauso ir kaip smarkiai jūs galite paveikti ateitį. Tačiau visus šiuos pamokslus, manau, ramiausiai galime palikti priešingai lyčiai, kuri tikrai sugebės – ir jau sugebėjo – suteikti jiems kur kas daugiau įtaigos, negu pajėgčiau aš. Pasikapsčiusi savo sieloje, visai nesuprantu, kodėl turėčiau imtis įrodinėti, kaip gera būti gyvenimo draugėmis, lygiateisėmis partnerėmis ar mėginti pagerinti pasaulį. Užtat trumpai ir proziškai pasakysiu, kad užvis svarbiausia yra būti savimi, o ne kuo nors kitu. Nenorėkite pakeisti kitų žmonių, – pasakyčiau, jeigu mokėčiau įtaigiai tai pateikti. Mąstykite apie daiktus tokius, kokie jie yra.

Bet ir vėl, metusi akį į laikraščius, romanus ir biografijas, esu priversta prisiminti, jog moteris, kreipdamasi į kitas moteris, būtinai turi laikyti užantyje akmenį. Moterys

negailestingos kitoms moterims. Moterys kitų moterų nemėgsta. Moterys... Ar jums nesidaro bloga nuo šito žodžio? Man, tiesą sakant, jau darosi. Todėl, matyt, turime sutarti, jog moters kitoms moterims skaitomas pranešimas turėtų baigtis kaip nors itin nemaloniai.

Tačiau kaip? Ką čia sugalvojus? Turiu prisipažinti, kad man dažnai patinka kitos moterys. Patinka, kad jos nenuspėjamos. Subtilios. Netrokšta išgarsėti. Man patinka... tačiau gana, privalau liautis. Štai ten stovi spinta – sakote, joje sudėtos švarios servetėlės? O kas, jeigu tarp jų slepiasi seras Archibaldas Bodkinas? Todėl turiu kalbėti rimčiau. Ar savo ankstesnėje kalboje aš pakankamai išsamiai perteikiau jums žmonių giminės perspėjimus ir nepritarimą? Sakiau, kokios žemos nuomonės apie jus buvo ponas Oscaras Browningas. Minėjau, ką apie jus kadaise manė Napoleonas ir ką dabar galvoja Mussolinis. Be to, tam atvejui, jei kuri iš jūsų išdrįstumėte kurti, aš pacitavau kritiko nurodymą, kad reikia drąsiai pripažinti savo lyties trūkumus. Minėjau Profesorių X ir ne kartą išdėsčiau jo teiginius, kad moterys yra intelektualine, moraline ir fizine prasme menkesnės už vyrus. Perteikiau jums visa tai, kas savaime, be ypatingų ieškojimų, pasitaikė mano kelyje. Ir štai paskutinis perspėjimas – pono Johno Langdono Davieso.[12] Ponas Johnas Langdonas Daviesas įspėja moteris, jog „tada, kai nebereikės vaikų, ir moterys taps nebereikalingos“. Tikiuosi, užsirašysite tai.

[12] John Langdon Davies, *A Short History of Women* („Trumpa moterų istorija“).

Kaipgi man padrąsinti jus toliau tvarkytis su gyvenimu? Jaunos moterys, – pasakyčiau aš, ir prašom susikaupti, nes pradedu savo moralą, – jūs, mano manymu, esate tiesiog apgailėtinos neišmanėlės. Nė sykio nesate padariusios bent kiek reikšmingesnio atradimo. Nesugriovėte nė vienos imperijos, nė karto nevedėte karių į mūšį. Shakespeare'o dramas parašėte ne jūs ir nė vienai barbarų rasei jūs nenešėte civilizacijos šviesos. Kuo gi galėtumėte pasiteisinti? Žinoma, rodydamos į planetos gatves, aikštes ir miškus, knibždėte knibždančius juodų, baltų ir kavos spalvos gyventojų, kurie visi juda kruta, kala pinigą ir mylisi, jūs galite pasakyti: mes užtektinai turėjome kitokio darbo. Jeigu ne mes, niekas neplaukiotų šitomis jūromis ir nedirbtų šių derlingų žemių. Mums teko pagimdyti ir ligi kokių šešerių ar septynerių metų maitinti, prausti ir mokyti visus tuos tūkstantį šešis šimtus dvidešimt tris milijonus žmogiškų būtybių, kurios, kaip teigia statistika, šiuo metu gyvena psasaulyje. O tam reikia laiko, net jeigu kas nors ir padeda.

Neneigsiu, jūsų žodžiuose yra tiesos. Tačiau tuo pat metu leiskite jums priminti, kad nuo 1866-ųjų Anglijoje veikia bent du koledžai moterims; kad nuo 1880-ųjų ištekėjusi moteris turi teisę į nuosavybę; ir kad 1919-aisiais – jau prieš ištisus devynerius metus! – ji gavo balso teisę. Leiskite taip pat jums priminti, kad jau beveik dešimtį metų jums atviri keliai įgyti daugumai profesijų. Jeigu pagalvosite, kokios didžiulės šios privilegijos ir kiek jau laiko galite jomis nau-

dotis, taip pat suvoksite faktą, kad šiuo metu apie du tūkstančius moterų jau įstengia vienaip ar kitaip užsidirbti daugiau kaip penkis šimtus svarų per metus, tai turėsite pripažinti, kad teisintis galimybių, išsilavinimo, paramos, laisvo laiko ir pinigų stoka jau nebeverta. Be to, ekonomistai tvirtina, kad ponia Seton turėjo per daug vaikų. Aišku, jūs ir toliau privalote gimdyti vaikus, tačiau, jų nuomone, pakanka dviejų ar trijų, visai nereikia dešimties ar dvylikos.

Taigi, turėdamos šiek tiek laiko ir šiokį tokį knyginį išsilavinimą galvoje (kitokio jau užtektinai sukaupėte; aš netgi įtariu, kad į koledžus jus iš dalies siunčia tam, kad negautumėte išsilavinimo), jūs privalote imtis kito savo labai ilgos, vargingos ir miglotos karjeros etapo. Koks tūkstantis plunksnų pasirengę jums patarti, ką turėtumėte daryti ir kokių galite tikėtis rezultatų. Mano pačios pasiūlymas, tiesa, yra truputį fantastinis, todėl verčiau išdėstysiu jį menine forma.

Savo rašinyje aš jau minėjau, kad Shakespeare'as turėjo seserį; tačiau neverta ieškoti jos sero Sidney'io Lee rašytoje poeto biografijoje. Ji mirė jauna ir, deja, neparašė nė žodžio. Ji palaidota ten, kur dabar sustoja omnibusai – priešais „Dramblio ir pilies“ užeigą. Bet aš tikiu, kad ši poetė, kuri neparašė nė žodžio ir guli palaidota kryžkelėje, tebėra gyva. Ji gyvena jumyse ir manyje, ir daugybėje kitų moterų, kurių čia šįvakar nėra, nes jos plauna indus ir guldo vaikus. Ji gyva, nes didieji poetai nemiršta, jie yra amžinos būtybės, progai pasitaikius, įsi-

kūnijančios viename iš mūsų. Ir aš manau, kad tokią progą dabar mes galime jai suteikti. Nes aš tikiu, kad jeigu mes pagyvensime dar kokį šimtą metų (kalbu apie tikrąjį – bendrą gyvenimą, o ne apie mūsų atskirus individualius gyvenimus) ir kiekviena turėsime po penkis šimtus svarų per metus ir po savą kambarį; jeigu įprasime jaustis laisvos ir sukaupsime pakankamai drąsos sakyti būtent tai, ką manome; jeigu bent trumpam ištrūksime iš bendrųjų svetainių ir išmoksime matyti žmones ne kitų žmonių akimis, o tokius, kokie jie yra iš tikrųjų; ir ne vien žmones – matysime dangų, medžius ir visa kita tokius, kokie jie yra; jeigu pažvelgsime pro Miltono baubo petį, nes joks žmogus neturi teisės riboti mūsų akiračio; jeigu susitaikysime su faktu (nes tai yra faktas), kad neturime į ką įsikabinti ir privalome žengti savarankiškai; kad gyvename tikrajame, o ne vien vyrų ir moterų pasaulyje, – tuomet mirusi poetė, Shakespeare'o sesuo, gaus progą įgyti kūną, kurio ji taip dažnai netekdavo. Ji pasisems gyvybės iš savo nežinomų pirmtakių, kaip kadaise padarė jos brolis, ir užgims. Mes negalime tikėtis, kad ji ateitų be tokio pasirengimo, be mūsų pastangų, be pasiryžimo padaryti taip, kad vėl užgimusi ji galėtų išgyventi ir kurti savo poeziją. Be viso šito tai būtų neįmanoma. Tačiau aš tvirtai tikiu, kad ji ateis, jeigu tik mes pakankamai plušėsime jos labui; ir dar sakau, kad šitaip stengtis – tegu gyvenant skurde ar užmarštyje – verta.

Keletas Virginia Woolf gyvenimo datų

1882 Sausio 25 d. Londone gimsta Virginia Stephen. Jos tėvas seras Leslie's Stephenas – anglų aristokratas, literatūros kritikas ir istorikas. Motina – Julia Duckworth, iš pirmosios santuokos turėjusi tris vaikus: George'ą, Stellą ir Geraldą. Ištekėjusi už Stepheno, ji susilaukė dar keturių vaikų: sūnų Thoby'io ir Adriano, dukterų Virginios ir Vanessos.

1891 Virginia ima leisti šeimos savaitraštį *Hyde Park Gate News*. Tai šeimos gyvenimo reportažai ir pirmieji literatūriniai bandymai. Ji leidžia jį penkerius metus.

1895 Staiga miršta motina. Tėvas pasineria į neviltį ir depresiją. Tą pačią vasarą Virginią ištinka pirmasis psichinės ligos priepuolis.

1899 Brolis Thoby's, įstojęs į Trinity College, susipažįsta su Lyttonu Strachey'iu, Clive'u Bellu, Leonardu Woolfu ir kitais būsimosios Bloomsbury'io grupės nariais. Virginia skaudžiai išgyvena tai, kad universitetinis išsilavinimas jai neprieinamas, bet mielai bendrauja su brolio draugais.

1904 Miršta tėvas. Balandį-gegužį Virginia drauge su trim broliais ir seserimi keliauja po Italiją. Bet grįžus ją iškart ištinka antras nervų ligos priepuolis, Virginia net bando nusižudyti. Gruodžio 14 d. *Guardian* išspausdina pirmąją Virginios rašytą literatūrinę recenziją. Taip Virginia pradeda literatūros kritikės ir žurnalistės karjerą. Be to,

ji ima mokytojauti vakarinėje darbininkų mokykloje – Morley College.

1905 Drauge su dviem broliais ir seserimi Virginia įsikuria Bloomsbury'je, Gordon Square 46. Vasario 16 d. čia įvyksta pirmasis Bloomsbury'io „ketvirtadienio vakaras".

1906 Lapkričio 20 d. šiltine miršta brolis Thoby's.

1907 Vasarį sesuo Vanessa išteka už Clive'o Bello. Kovo pabaigoje Virginia ir Adrianas persikrausto į namą Fitzroy Square 29. „Ketvirtadienio vakarai" persikelia tenai.

1912 Rugpjūtį Virginia išteka už Leonardo Woolfo.

1913 Balandį leidėjai priima pirmąjį Virginios Woolf romaną „Kelionė" (*The Voyage Out*) (išėjo 1915). Rugsėjo pradžioje ją ištinka naujas priepuolis, Virginia vėl mėgina nusižudyti. Rugsėjo 20 d. Woolfai drauge su slaugėmis persikelia į Sussexą. Virginia serga apie dvejus metus. Nuo tol visas jos gyvenimas, padedant vyrui, yra nuolatinė kova su gresiančia atsinaujinti liga.

1916 Woolfai nusprendžia imtis leidybos.

1917 Kovo mėn. Leonardas ir Virginia nusiperka rankinę spausdinimo mašiną ir pradeda mokytis ja dirbti. Gegužės 3 d. jų leidykla *Hogarth Press* išleidžia „Du apsakymus" (*Two Stories*): Virginios „Žymė ant sienos" (*Mark on the Wall*) ir Leonardo „Trys žydai" (*Three Jews*).

1919 Išeina Virginios romanas „Naktis ir diena" (*Night and Day*). Woolfai nusiperka Monk's Hause Rodmelle, netoli Lewes'o. Jis tampa Bloomsbury'io grupės centru.

1922 Išeina Virginios romanas „Džeikobo kambarys" (*Jacob's Room*). Šį ir visus vėlesnius jos kūrinius išleidžia *Hogarth Press*.

1924 *Hogarth Press* tampa stambia komercine leidykla.

1925 Išeina romanas „Ponia Delovei“ (*Mrs. Dalloway*; lietuvių kalba – 1994). Virginia parašo kritinę studiją „Paprastas skaitytojas“ (*The Common Reader*).

1927 Romanas „Į švyturį“ (*To the Lighthouse*).

1928 Romanas *Orlando*.

1929 Virginia parašo esė „Savas kambarys“ (*The Room of One's Own*).

1931 Romanas „Bangos“ (*The Waves*).

1932 Pasirodo antroji „Paprasto skaitytojo“ laida (*The Common Reader: Second Series*).

1933 Virginia sukuria ironišką Elizabeth Barrett Browning kokerspanielio biografiją „Flašas“ (*Flush: A Biography*; lietuvių kalba – 1998).

1937 Romanas „Metai“ (*The Years*).

1938 Pasirodo antrasis feministinis esė – „Trys ginėjos“ (*Three Guineas*).

1940 Virginia išleidžia mirusio savo draugo Rogerio Fry'aus biografiją (*Roger Fry*).

1941 Metų pradžioje Virginia baigia paskutiniojo savo romano „Tarp veiksmų“ (*Between the Acts*) rankraštį. Nujausdama artėjantį naują ligos priepuolį ir palikusi švelnų atsisveikinimo laišką vyrui Leonardui, kovo 28 d. ji nusiskandina Ouse upėje prie Rodmello, Sussexe.

Po jos mirties dar išeina literatūrinės studijos „Plaštakės mirtis“ (*The Death of the Moth*) – 1942 m. bei „Granitas ir vaivorykštė“ (*Granite and Rainbow*) – 1958 m. Leonardas Woolfas taip pat paskelbia literatūrinius žmonos dienoraščio fragmentus.

Parengė *Lina Būgienė*

Virginia Woolf

SAVAS KAMBARYS

ESĖ

Redaktorė B. Balčienė
Dailininkas R. Orantas
Maketavo D. Kubilius
Korektorė J. Parvickienė
Techninė redaktorė L. Mikšienė

SL 682. Tiražas 2000 egz. Užsakymas 622
Išleido „Charibdės“ leidykla, Kedrų 6 - 401, 2009 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa“, Viršuliškių 80, 2056 Vilnius
Rekomenduojama kaina ~~7,50~~ Lt

VIRGINIA WOOLF (gimusi Stephen) – XX a. pirmosios pusės anglų rašytoja ir viena geriausių savo meto literatūros kritikių. Drauge su artimaisiais ir draugais ji priklausė literatūrinei Bloomsbury'io grupei. 1917 m. kartu su vyru Leonardu Woolfu įsteigė *Hogarth Press* leidyklą, vėliau išleidusią visus jos kūrinius. V. Woolf parašė 9 romanus, paliko nemaža kitų grožinių kūrinių, esė, kritikos studijų, biografijų. Visą gyvenimą atkakliai kovodama su psichine liga, ji nenuilsdama aistringai kūrė.

Savo romanuose V. Woolf siekė atskleisti asmeninę žmogaus patirtį, jo jausmus, pojūčius. Ją taip pat domino dvejopas laiko suvokimas: kaip atskirų momentų sekos ir kaip nenutrūkstamos metų bei amžių tėkmės. V. Woolf viena pirmųjų kūryboje pradėjo naudoti „sąmonės srauto" techniką.

Feministiniai V. Woolf esė *Savas kambarys* (1929) bei *Trys ginėjos* (1938), nors ir nevienareikšmiškai vertinami, ligi šiol išlieka kaip vieni geriausių šio žanro pavyzdžių.

Rekomenduojama kaina 7,5 Lt

VIRGINIA

WOOLF

Savas kambarys



Savas kambarys – t
dviejų pranešimų
literatūra“ pagrin
analizuojanti mot
padėtį vyrų dômi
visuomenėje. Pasitelkusi istorinę perspektyvą, V. Woolf taikliai parodo įvairias kliūtis, su kuriomis skirtingais laikotarpiais turėdavo susidurti kuriančios moterys. Ji padaro iš pirmo žvilgsnio kuriozišką, tačiau pakankamai pagrįstą ir praktišką išvadą: kad galėtų kurti, moteris privalo turėti savą kambarį ir bent penkis šimtus svarų pajamų per metus.

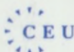
Didelę *Savo kambario* sėkmę lemia ir tai, kad V. Woolf niekur nenuslysta į didaktiką ar moralizavimą. Ji tvirtai įsitikinusi, kad visokių graužačių ir neapykantos kamuojamas rašytojas negali sukurti nieko, kas turėtų išliekamąją vertę. Knyga aistringai, bet labai taktiškai gina bendražmogiškąjį humanizmą apskritai.

Didžiulis V. Woolf laimėjimas čia taip pat yra forma. „Labiausiai stebina knygos teksto ir struktūros įtaiga, žaismingumas, pokalbio forma... *Kambarys* parašytas panašiai kaip ir V. Woolf grožiniai kūriniai, ypač *Orlando*, sukurtas tuo pačiu metu: kartojimas, hiperbolė, parodija, sąmojis ir daugybė požiūrio taškų.“

(Elaine Showalter)

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su dvidešimto amžiaus humanitarinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.



ISBN 9986-745-17-9
ISSN 1392-1673